

Editorial: O svatém Františku, zdvořilosti a hrubiánství

Nedávno jsem si přečetl takřka sto let starou knížku Gilberta Keitha Chestertona o svatém Františku z Assisi. Přišla mi tak svěží a aktuální, jako by byla napsaná včera. O našich současnicích se dá říci podobně jako o současnicích Chestertonových: jsou ochotni se romanticky rozplývat nad františkánskou láskou k ptáčkům a vyvozovat z ní tehdy socialistickou, nyní zelenou politiku. O tom, že samotný světec trpěl (dobrovolně) jako zvíře a nosil celý život zíněnou košili, aby umravnil zvíře v sobě, nikdo dodnes slyšet nechce a dobráky ekologisty, kteří tak rádi kritizují životní styl buržoazie, by Františkův „životní styl“ pravděpodobně pohoršil rovněž. O tom ale jindy.

V dnešní politice a mediálním světě (a můžeme se přít o to, kdo s tím přišel dřív) se rozmohl názor, podle něhož správný politický lídr musí být razantní pistolník z Divokého západu. V ideálním případě má takzvané charisma: chová se neurvale, bouchá do stolu, skáče druhým do řeči, používá oplzlé narážky a prisprostlé vtipy (dnes se říká bonmoty!), slovně postřílí všechny kolem a není mu zatěžko pozurážet velké skupiny lidí bez ohledu na náboženství, rasu a přesvědčení. Pokud je sofistikovanější, dokáže omlouvat svou hrubost a nejapnost výmluvou, že on není ten, který by byl „politicky korektní“, a že se chová tak, jak chce jeho volič. Ne že by na tom nebyl kus pravdy. S nebezpečím politické korektnosti však lze bojovat i bez pomoci bulvárních triků a volič není novodobé božstvo – je to jen člověk, který se může mýlit, a mimochodem dost často tak činí.

Co to má společného se svatým Františkem? Při pokusu vystihnout světcovu náтуру se Chesterton dotkl pojmu „zdvořilosti“. Je to pěkné slovo a je dobře, že se příliš nepoužívá, neboť by se brzy ujalo v podobě tvarů „courtesy“, „politeness“ nebo „good manners“. Horší je, že už se moc neví, co to slovo v praxi znamená. Chesterton nás s odkazem na Františka poučil: „Františkovo tíhnutí k lidem a jeho trvalé zaujetí pro myšlenku bratrství zůstane trvale nepochop-

peno, pokud je budeme chápat ve smyslu toho, co se často nazývá kamarádstvím: rovnostářského poplácávání po zádech. U nepřátel a příliš často i u přátel demokratického ideálu se setkáváme s představou, že tento znak je pro onen ideál nezbytný. Předpokládá se, že rovnost znamená, že všichni lidé jsou si rovni v hrubosti, a přitom by to samozřejmě mělo znamenat, že všichni jsou si rovni ve slušnosti. Mnozí lidé zapomněli na význam slova zdvořilost. Nechápu, že být nezdvořilý (uncivil) znamená být necivilizovaný. František z Assisi v žádném případě nepovzbuzoval k takové rovnosti, ale k rovnosti opačné: bylo to kamarádství založené na zdvořilosti.“

Občas jsem zván na nějakou veřejnou přednášku či besedu, na níž se diskutuje o křesťanských a evropských hodnotách. Většinou se řeč stočí na velké věci: na řeckou filozofii, římské právo a židovsko-křesťanskou myšlenku o stvoření člověka. Nemůže být pochyb o tom, že to jsou všechno důležité záležitosti a že o nich má smysl mluvit. Kupodivu stranou však zůstávají hodnoty křesťanské kultury, které se zdají být okrajové, ale pouze na první pohled. Platí to i o zdvořilosti.

Mnozí namítnou, že se nejedná o ctnost výhradně křesťanskou. To je pravda, zdvořilý může být i pohan, muslim či ateista. Svatý František ostatně nebyl svatý jen díky tomu, že byl zdvořilý či uctívá k lidem. Jeho zdvořilost však měla zvláštní motiv a zabarvení. Chesterton praví, že byla výrazem mravního a náboženského přesvědčení, které Františka provokovalo, aby se zabýval nejen lidstvem, ale každým člověkem zvlášť. Nebylo to nabádání ani abstraktní nadšení, ani pouhá dobročinnost, ani pouhý soucit. Byly to zkrátka dobré mravy, kterým Chesterton říká „královské způsoby“.

Jejich opakem je hrubiánství, které může mít ušitý perfektní demokratický oblek a může bytovat na hradě i v podhradí.

Jiří Hanuš

Texty /

- HARALD CHRISTIAN SCHEU
Nelze-li práva vymáhat, jsou celkem
k ničemu. Rozhovor s JOSEFEM ISENSEEM
o výjimečném stavu, právním státě
a evropské integraci 3
- ALEŠ VALENTA
Křesťanskodemokratická unie: úprk doleva 9
- VÍT HLOUŠEK
Rozšíření bitevního pole.
Občanští demokraté a česká pravice
v nových časech 17
- JAN OBRTLÍK
Socialistická architektura trpěná a trpící 23
- JIRÍ HANUŠ – VÍT HLOUŠEK
Ideologie: zlobivá dítka Francouzské revoluce . . 28

Téma /

- LUKÁŠ SKRABA, MACIEJ RUCZAJ
Odkaz Piłsudského pro region
mezi Západem a Východem 35
- MIROSLAW SZUMILO
Východní politika Józefa Piłsudského 36
- LUKÁŠ SKRABA
Piłsudski a první zrada Západu.
Rozhovor s ANDRZEJEM NOWAKEM 40
- MICHAŁ KUŹ
Mezimoří – šance a skutečnost 45

Literatura /

- JOSEF MLEJNEK
Byli jsme pětáctyřicet let zamčeni v blázinci.
Rozhovor s PRZEMYSŁAWEM DAKOWICZEM . . . 50
- PRZEMYSŁAW DAKOWICZ
Co zbylo z Józefa Czechowicze 56
- PRZEMYSŁAW DAKOWICZ
Balada o prchajících pekařích 61

Rozhovor /

- KATEŘINA HLOUŠKOVÁ
Snad je poznat, co dělám a říkám.
Rozhovor s HANOU PUCHOVOU 66

Portrét /

- JOSEF MLEJNEK
Nevděčný žebrák Léon Bloy 70
- KAREL KOMÁREK
Léon Bloy – podklady k pamfletu 73
- OTTO ALBERT TICHÝ
Léon Bloy a jeho význam ve světě a u nás 77
- LÉON BLOY
Nyní k tobě, Viléme, promluvím 82

Kultura /

- LUKÁŠ BÁRTL
Fotografické dílo K. O. Hrubého 84

Nad knihami /

- JIRÍ HANUŠ
Svatováclavská bible – krásná kniha! 97

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník IX. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXVIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803w988 • **Na obálce** Interiér kaple sv. Vendelína v Oseku nad Bečvou • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Nelze-li práva vymáhat, jsou celkem k ničemu

Rozhovor s Josefem Isenseem o výjimečném stavu, právním státě a evropské integraci

HARALD CHRISTIAN SCHEU

Prof. JOSEF ISENSEE je předním německým státovědcem a právním filosofem. Jeho jméno je spojeno jak s vydáváním mnohasvazkového encyklopedického díla *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, tak s řadou monografických tematických zpracování základních otázek ústavního práva. Jeho texty věnované postavení státu v Evropské unii, principu subsidiarity, základním právům, ale i postavení cizinců v právním řádu Spolkové republiky významně ovlivňují veřejnou debatu v Německu. Tento rozhovor poskytl při příležitosti mezinárodní konference *Emergency Powers, Rule of Law, and the State of Exception* (Nouzové pravomoci, právní stát a výjimečný stav), kterou v Praze ve dnech 14. a 15. 9. 2017 uspořádaly Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Právnická fakulta Univerzity Karlovy za podpory nadace Hanns-Seidel-Stiftung.

Ve vašem příspěvku na konferenci jste mluvil o roli práva v hraničních případech a výjimečných situacích. Lze s ohledem na relativně rychlý sled celoevropských a globálních krizí, jako jsou např. tzv. finanční krize, uprchlické či migrační krize a přípravy k odchodu Velké Británie z EU, mluvit ještě o normálním stavu a řádu, v němž může všeobecná právní norma plnit roli, která jí přísluší? Odpověď zní jednoznačně: ano. Uvnitř různých systémů existují krize, které nepostihují určitý právní řád jako celek, a to jak v národním, tak i v nadnárodním kontextu. Jedná se o omezené krize, tematicky, prostorově a také časově, jež jsou pro právní řád tak normální jako např. kýchnutí nebo další drobná onemocnění pro lidský organismus. Nejsou pro systém zhoubné, nevyvolávají kompletní krizi či selhání celku. Jestliže např. právní úprava migrace nebo dublinský systém přestaly plnit svou funkci, právní řád jako celek platí dál a není ve své existenci a platnosti bezprostředně ohrožen.

Navrhuje tedy rozlišovat mezi lehkými, dílčími krizemi a celkovou krizí, s tím, že pouze celkovou krizí byste spojoval s výjimečným stavem?

Ano. Druhý případ nastává tehdy, když je zpochybněn právní řád jako celek. Existují samozřejmě také výjimečné případy pro určité dílčí části systému. Pokud je v těchto případech prolomena zákonná úprava, jedná se o případ omezeného konfliktu, nikoli však o „velký“ výjimečný stav, resp. o výjimečný stav v silném slova smyslu.

Vrátme se nyní k evropskému právu a konkrétně k prolomení dublinského systému. Ve své přednášce jste předložil tezi, že v evropském právu není pro skutečnou výjimku prostor. Na unijní úrovni hlasovala kvalifikovaná většina členských států o tom, že v Řecku a Itálii panuje stav nouze v důsledku náhlého přílivu cizinců. Jak na tuto situaci pohlížíte? Stává se tím EU alespoň částečně suverénem ve smyslu Schmittova dikta, podle něhož je suverénem ten, kdo rozhoduje o výjimečném stavu?

Zde je opět třeba rozlišovat. Evropský soudní dvůr či zákonodárce vychází z předpokladu působnosti evropských norem (*als ob Wirksamkeit*). A hledá v ní plauzibilní řešení, přičemž v daném případě sahá k výjimečným předpisům ve snaze situaci vysvětlit a právně řešit. To je pochopitelné, ale otázka účinnosti

Profesor Josef Isensee.

tím ještě vůbec není nastolena. Stejně jako není kladena otázka, zda přivedení uprchlíků zpět do Řecka je vůbec přípustné. V tomto smyslu lze říci, že Evropský soudní dvůr a vykladači evropského práva se pohybují na poli fiktivní normativity. Ve vztahu k problematice výjimky je třeba rozlišovat mezi výjimečným stavem a případy, kdy je v pozitivním právním řádu obsažena norma se skutkovou podstatou, v níž je vymezen okruh případů, na něž se norma ve své platnosti a účinnosti vztahuje. V takovém případě nemáme s výjimečným stavem ve skutečnosti co do činění. Právníci mají pochopitelně sklon včlenit problémy, které se nedají sjednotit s normami, do normovaného výjimečného režimu. Zcela jinou otázkou ovšem je, zda je tento model intaktní. Další otázka pak zní, zda evropské právo vůbec umožňuje výjimku ve striktním smyslu slova, ve smyslu stavu vázaného na vážný, existenční konflikt, jak to známe ze státovědy. Platí přitom, že řád může být vážně ohrožen jen tehdy, jestliže nastane zcela atypický případ, s nímž se nepočítalo a jenž nebyl zapracován do systému tohoto řádu. Ve vztahu k evropskému právu je třeba říci, že evropské normy jsou plně zaměřeny na cíl integrace, jsou to účelové nástroje, které jsou využívány, a když je dosaženo cíle, je jejich účel splněn. To není právní obraz řádu, který je zřízen natrvalo a jenž má přinést jistý stupeň objektivní nadindividuální spolehlivosti.

Otázkou je, zda v konkrétním případě bylo správné opřít rozhodnutí o relokační uprchlíků o argument o výjimečném stavu. Lze však obecně říct, že ve smyslu oné ideální působnosti norem může EU řešit výjimečný stav pouze legislativně, ale exekutivní rozhodnutí je na členských státech?

Pokud jde o vaši předchozí i současnou otázku, je třeba zdůraznit, že formule, podle níž suverén rozhoduje o výjimečném stavu, jde ve skutečnosti proti přesvědčení o suverenitě EU. Ukázalo se totiž, že rozhodnutí zůstává v rukou členských států. Působivě se to projevilo v roce 2015, kdy členské státy každý za sebe hledaly řešení uprchlického problému poté, co Německo otevřelo své hranice, aniž by informovalo ostatní členské státy, nemluvě o nějaké koordinaci. To byl humanitární státní převrat. Ostatní státy se rozhodly každý za sebe a přijaly společně rozhodnutí uzavřít balkánskou trasu. Bylo to výrazné znamení v tomto hraničním, výjimečném případě, pokud vůbec s touto kategorií v rámci evropského práva smíme pracovat.

Leží tedy exekutiva stále v rukou států?

Rada EU i Komise jsou v podstatě sice exekutivní instituce, ale vlastní výkon práva leží v rukou členských států. V tomto smyslu je evropské právo odkázáno na jejich poslušnost. A tato poslušnost není u všech z dnešních 28 členských států vyvinuta tak, aby se na ni dalo spolehnout. Z toho vyplývá, že evropský svazek států není natolik pevně srostlý, aby byl schopen přijímat závažná rozhodnutí pro všechny bez souhlasu všech. Bezmocnost vůči vlastní vůli států, v daném případě Maďarska, se ukazuje v míře, v jaké zde sankce jen posilují dezintegraci.

Různí zástupci EU, řada národních politiků a mnoho aktivistů nevládních organizací by rádi viděli aktivaci článku 7 Smlouvy o Evropské unii [o pozastavení členských práv] proti Polsku a Maďarsku. Je oslabení demokratických principů v jednom členském státě pro Unii výjimečným případem? Kdo má o takovém případě rozhodovat? Jde tu o skutkovou podstatu obsaženou ve Smlouvě, v primárním právu, jedná se o výjimečný případ integrovaný do norem. To není ovšem naše téma, pokud skutečně chceme mluvit o výjimečném stavu. Jak bylo

řečeno, je otázkou, zda v evropském právu vůbec je prostor pro výjimku v přísném slova smyslu. Kroky dle čl. 7 a sankce vůbec neznamenají vykročení do oblasti výjimečného stavu, nýbrž toliko do specifického právního režimu zakotveného v pozitivním právu pro určité skutkově opsané situace. S výjimečným stavem máme co do činění teprve v případě nepředvídaného existenčního ohrožení státu, kdy není dána relevantní pozitivní regulace a je třeba vykročit mimo pozitivní právní řád. V daném případě jde o skutkovou podstatu, skrze kterou si chce EU pojistit ústavní homogenitu svých členů a prostřednictvím sankcí trestat odklony od ní. Potud považuji čl. 7 SEU za normální součást právního řádu. Federace ostatně mívají v rukou nástroje, jak si pojistit homogenitu v členských státech ve vztahu k celostátním normám. V těchto případech bych tedy o výjimečném stavu nehovořil. Doplnil bych ještě, že bezmocný hněv bruselské centrály vůči vzpurným členským státům je zde jasnou známkou normativní slabosti celého evropského režimu. Zcela jinou otázkou pak samozřejmě je, zda Maďarsko a Polsko naplňují onu skutkovou podstatu pro uložení sankcí.

Nynější formu evropské integrace nazýváte škrtidlem pro ústavy suverénních států. Jak vidíte roli Německa ve „stále užší Unii“? Znamená to, že nepostradatelné státy pocítují ztrátu suverenity méně než státy periferní?

Německo na sebe pohlíží jako na vzorného žáka EU a jako demograficky a hospodářsky nejsilnější země si připisuje zvláštní odpovědnost. Nutno na jedné straně říci, že rozdílný hospodářský potenciál je v rámci EU nivelizován státní paritou, na druhé straně je však třeba zdůraznit, že Unie děkuje za svou výkonnost a identitu nejsilnějším státům. Odchod Británie zajiště znamená ztrátu hospodářské síly, prostorové rozlehlosti a vlivu EU. Ale není to zlom. Lze si představit i odchody dalších států. Teprve odchod Německa a Francie by znamenal konec Unie.

Znamená to, že nepostradatelné státy pocítují ztrátu suverenity méně než státy periferní?

Jistě je to tak, že státy v EU dávno etablované jsou s Uníí spíše harmonizované. Z druhé perspektivy pak

platí, že EU sama je jejich produktem. Mladší členské státy jsou proto ve srovnání s nimi v obtížnější situaci. Týká se to zejména států bývalého komunistického bloku, které se z dobrých důvodů cítí být ovládnuty uniijním systémem norem. Při svém vstupu byly konfrontovány s evropskými normami, na jejichž tvorbě se nepodílely a které pokládají za heterogenní veličinu. Nejde však jen o prosazování evropských norem, ale také o enormní bezohlednost a absenci taktu, která je jasně patrná například tehdy, když tón evropských orgánů udává komandujícím stylem takový Martin Schulz, což přizpůsobení menších států dále ztěžuje.

Jak je v Německu vnímána Visegrádská čtyřka? Může regionální spolupráce představovat způsob, jak se tomuto tlaku bránit?

Považuji regionální svazky za zcela normální. I ve federacích se setkáváme s aliancemi členských států, které mají leckdy dokonce stranickopolitickou povahu a které znásobují politickou váhu těchto států. I ve Spolkové radě v SRN se běžně jednotlivé země spojují, aby dosáhly svých cílů. Díky vzájemné spolupráci mohou členské země dosáhnout toho, že nebudou představovat řeckého osmadvacetinu, nýbrž celou sedminu politické váhy v EU.

V souvislosti se základními právy a výjimečným stavem si lze položit otázku, zda roli ochránce těchto práv ve výjimečném stavu může hrát nadnárodní útvar, nebo zda se jedná o záležitost států.

Když nastanou chaos a existenční krize, v níž jde o bytí a nebytí určité politické jednoty, má rozhodovat a rozhodnutí prosazovat autorita, která je v dané situaci akceschopná. V akademické debatě nelze zpravidla předem stanovit, kdo bude touto autoritou, rozhoduje reálný úspěch tváří v tvář konkrétní situaci. Tato otázka nás přivádí do předústavní dimenze ve smyslu souboru pozitivních norem, neboť zde dochází k překročení ústavních norem směrem k tzv. nepsané „pozitivní ústavě“ jakožto celkovému fundamentálnímu rozhodnutí o formě politické existence určité entity, jak to definoval Carl Schmitt.

Nutno poznamenat, že pojem suverenity je v různých kontextech chápán různě. V mezinárodním

právu se např. hovoří o tom, že ji lze přesunout na jiné těleso, v marxistické nauce lze zase suveréna chápat jako toho, kdo jedná za vládnoucí třídu, apod. Ze státoprávního hlediska se nicméně jedná o schopnost efektivně se prosadit v případě zásadní krize nebo konfliktu, kdy je nutné, aby nějaká autorita podnikla potřebné kroky. Vnitrostátní suverenitu můžeme označit za existenciální veličinu moci, jejíž existenci nelze z hlediska ústavního práva garantovat.

Jednou jste napsal, že základní práva a základní svobody mohou prospívat pouze ve stavu celkové bezpečnosti. Rozhoduje při tom objektivní měřítko, anebo pocit subjektivní jistoty? Je-li rozhodující subjektivní pocit, pak by mohl někdo tvrdit, že stát má v nebezpečných situacích obyvatelstvo klamat falešnými a neúplnými údaji a pomocí médií vzbudit zdání jistoty. Je tudíž ve výjimečných situacích legitimní trestat ty, kteří prostřednictvím objektivních informací šíří pocit nejistoty?

To je velmi důležitá otázka, na kterou nelze snadno odpovědět. Z právního hlediska rozhoduje objektivní bezpečnostní situace, objektivní ohrožení. Jestliže je stát bezmocný vůči vloupáním nebo se celé čtvrti změni v no-go zóny, jsou svobody (např. pohybu) a práva (např. na vlastnictví) vniveč. Nelze-li práva vymáhat, je celkem k ničemu, jsou-li státem „garantována“. Svobodu v takovém případě nelze reálně naplnit a uskutečňovat. Na začátku přemýšlení o státu stojí otázka bezpečnosti, jak víme od Hobbesa, který chápal stát jako garanta spokojenosti a bezpečí občanů. John Locke poté omezil státnost tak, aby stát zajišťoval vyloučení násilí ve vzájemném styku občanů a aby současně nedocházelo k ohrožení svobody jednotlivců ze strany státu. Má-li být bezpečnost zajištěna, nestačí, aby právní normy pouze platily, musejí být státem také efektivně prosazovány. Stát má mít ovšem – podle Locka – jen tolik moci, kolik je jí třeba k tomu, aby bezpečnost ve společnosti dokázal zajistit.

V případě „pocitu bezpečnosti“ se věc komplikuje. Racionalitě moderního uvažování o státu by odporovalo omezit rozsah svobody jednoho kvůli pouhému pocitu ohrožení druhého. Něco takového odporuje myšlení orientovanému dle ideje právního státu.

Hobbes při promýšlení problému bezpečnosti konstatoval, že žádný stát nemůže garantovat, že v jednotlivých případech nedojde k excesům a zásahům do oblastí, kam jinak zasahováno není. Stát nemůže plně zajistit, že si občané mezi sebou nebudou zasahovat do sfér chráněných právem. Musí ale garantovat celkový stav bezpečnosti, v němž nebude existovat žádný oprávněný důvod ke strachu.

Pokud zanikne všeobecný pocit bezpečí, takže se stává subjektivní zkouškou odvahy projít se po ulici, jít temnou městskou částí nebo večer navštívit parkovací dům, je výkon svobody samozřejmě omezen, i když z objektivního hlediska může být vše v pořádku. Stát proto musí pečovat také o udržení pocitu bezpečnosti, o zachování dobrého duševního klimatu ve společnosti. Povinnost státu chránit objektivní bezpečnost obyvatel je jasná, vztahuje se ovšem v určité míře i na zachování celkového subjektivního pocitu bezpečí.

Představme si, že někdo na místě plném lidí, na letišti, nádraží či Hradčanech, zanechá podezřelý kufr. Policie nemůže bez dalšího šetření posoudit, co v něm je. Když na kufr upozorní a místo vyklidí, vypukne chaos, panika, hysterie, což může vést ke zraněním a k ohrožení určitých právem chráněných hodnot. Pak se třeba ukáže, že v kufru nic nebylo, že byl zcela neškodný. Pocit bezpečnosti byl ovšem v tuto chvíli představiteli veřejné moci masivně narušen. Při zohledňování pocitu bezpečnosti se samozřejmě nelze řídit dojmy precitlivělých lidí, kteří se ani v době objektivního zajištění bezpečnosti neodvážejí na ulici. To pochopitelně nemůže být měřítko. Ale určitá míra pocitu bezpečí je nezbytná. Pokud by se obyvatelstvo nacházelo ve stavu trvalé paniky, byl by to také svým způsobem výjimečný stav.

Je z hlediska státu legitimní určité věcné obsahy tabuizovat za účelem udržení subjektivního pocitu bezpečí, i když objektivně vládne stav nouze?

To je dilema. Riziko je možnost nebezpečí, nikoli nebezpečí samo. Pokud je zde riziko, nikoli však ještě konkrétní bezprostřední nebezpečí, a stát něco podniká, může to přispět k posílení bezpečnosti. Jestliže však zveřejní informaci takovým způsobem, že vyvolá

paniku, pak sám způsobí hraniční případ, kterému se chtěl vyhnout a jemuž chtěl zabránit.

Z pohledu státu tedy může být tabuizace legitimní s ohledem na stupeň nebezpečí. Ale je rovněž legitimní omezit informační tok mezi soukromými subjekty? Mám na mysli nový německý zákon umožňující výrazná omezení výměny informací na sociálních sítích [zákon o prověřování informací na sociálních sítích – Netzwerkdurchsetzungsgesetz, přijatý Bundestagem v červnu 2017 – pozn. překl.].

To považuji za nepřipustné. Otázka je nicméně stále aktuální např. tehdy, když dojde k teroristickému útoku, jak se to stalo v Berlíně. Zpětně se ukázalo, že terorista měl policejní, ba dokonce kriminální záznamy, otázka tedy zní, proč nebyl zadržen. Na druhé straně, kdyby byl zatčen dříve, např. v situaci, kdy by mohl být s ohledem na svou minulost pokládán za nebezpečného, a budoucí možnost útoku by byla pravděpodobná, avšak ještě by zde nebylo konkrétní nebezpečí z hlediska trestního práva, pak by to mohlo být považováno za protiprávní zásah. Vezměme si různé reakce veřejnosti a liberálního tisku. Je-li někdo jen podezřelý z příprav směřujících ke spáchání takového činu a je zatčen, může to být vnímáno jako krok jdoucí proti ideji právního státu. Pokud ale není zatčen a něco spáchá, opět následuje kritika. Policie se v takovém případě nachází jakoby ve svěráku.

Netzwerkdurchsetzungsgesetz reaguje také na nedostačnou kvalitu privátního informačního toku. Vyskytují se v něm zprávy falešné, přehánějící, urážející. Kdy je legitimní do svobody projevu zasáhnout?

To je těžká věc. Privátní média dnes samozřejmě zasahují do privátní sféry. Pomocí digitálních nástrojů však mohou soukromé osoby působit i na celou veřejnost a ovlivnit např. volební boj prostřednictvím falešných zpráv, a to již ovlivňuje celek a týká se ho. Je přirozeně také rozdíl, zda zlovolná pomluva či urážka přijde dopisem či po telefonu, anebo je dána na síť. Tuto sféru nicméně stát nemůže plně a zcela ovládnout.

Německý zákon zavádí jistý druh soukromé cenzury k ochraně veřejných statků. Je to vhodné řešení?

Neznám ten zákon natolik dobře, abych to mohl komplexně posoudit. Ale nejprve by se mělo uvážít, zda se skutečně jedná o záměrně šířené falešné zprávy a urážky. Nyní je zákon ve stavu zkoušky, jedná se o experiment.

Moje poslední otázky se týkají uprchlické a migrační krize 2015. Nový bavorský integrační zákon z roku 2017 se pokouší v rámci procesu integrace zavést pojem „identita“, který zahrnuje kromě kulturních aspektů také etnicitu a mateřský jazyk. Nakolik taková definice identity odpovídá dnešní době?

To je rovněž těžká, složitá otázka. V Německu se slovo *Überfremdung* (převaha cizího) dlouho chápalo jako mene tekel. Dokonce bylo samozvanými jazykovými cenzory oceňováno jako nejhorší slovo (*Unwort*) roku. Zmínka o etnicitě byla spojována s rasismem. S ohledem na unijní úpravu svobodného pohybu, azylové právo, otevřené hranice a udělování státního občanství je hledisko etnicity problematické udržet. Ale na druhé straně je zde potřeba a zájem původního obyvatelstva (*Urbevölkerung*), aby se necítilo být cizincem ve vlastní zemi. Proto aspekt etnicity není, dle mého soudu, nelegitimní ani zcela a naprosto nemorální.

Abych uvedl příklad: v roce 2015 proudily do Německa masy uprchlíků, takže nastal problém s ubytováním. Vesnice s několika sty obyvatel měly najednou stovky uprchlíků, považovaných za Syřany, kteří byli ubytováni např. v prázdných kasárnách Bundeswehru. Jak na to obyvatelstvo reaguje? Když přicházeli migranti německého původu z východu, byli to krajané. Jak moc by ale člověk musel být světoobčanem, aby to vnímal stejně u lidí z jiných kultur? Je to ještě pořád ta samá vesnice, když tam převažují lidé ze zcela odlišných kulturních světů?

Ačkoli etnicita má hrát jen omezenou roli, nelze ji zcela pominout. Pro oblast integrace je klíčový přístup k úpravě nabývání občanství. Je z hlediska občanství dobré, když mají přistěhovalci ve druhé generaci právo na dvě občanství?

Dříve bylo udělení státního občanství slavnostním aktem státní suverenity. Obsáhlá právní ochrana, kterou

garantuje německá ústava, vedla k tomu, že udělení státního občanství bylo stále více kontrolováno a tento akt se podřizoval stále více základním právům, a to zejména zásadě rovnosti. Původně se běžně při udělování státního občanství kladla otázka: Hodí se tato osoba do naší společnosti? Pokud daná osoba do společnosti zapadala etnicky, byla tato situace pragmaticky řešitelná. Pak to ale právníci, kteří ústavněprávní postup, lidskoprávní ohledy a právní ochranu tlačili stále dál, nakonec přivedli někam docela jinam. Rovněž je nutno brát v potaz sílu evropského práva.

V Německu k tomu přistupuje další faktor, a to je dlouhodobý pocit viny, potřeba zbavit se vlastní národní minulosti. Je to negativní patriotismus, který vytváří německou mentalitu, již levicově liberální mé-

dia dále přizívají a budují nová tabu, jedno za druhým. Německo tu stojí dosti osamoceně, protože v jiných státech není motiv získat novou, nezátíženou identitu zdaleka tak silný. Proto také nastává v Německu – ne u elit, ale u obyvatelstva – v otázce Evropy velké vystrážlivění. Výrazem tohoto negativního patriotismu je i fenomén masivního dvojího občanství, který samozřejmě generuje řadu problémů plynoucích mimo jiné ze střetu povinností a loajalit.

Z němčiny přeložil Aleš Valenta.

Harald Christian Scheu je docentem na katedře evropského práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

REVOLVER REVUE No. 108 / 2017 / PODZIM

literatura – NOWICKA – Nakrmit kámen / HRUBÝ – básně / WAGNEROVÁ – próza **svědectví** – SCHIFF – vzpomínky **poezie** – WILSON – kultura a společnost **výtvarné umění** – KRÁLÍK – fotografie / ALAVERDYAN – malby + rozhovor / STŘEDA – Ateliéry / SEDM – Typit / JANKOVIČ – práce + rozhovor / KUNSTWERK – seriál / **VÝTVARNÉ KOMISE** v době normalizace **interview** – MLČOCH + z prací **design** – BABÁK představuje – Psaní bez písmen **historie + filosofie** – MÜLLER – Krumphanzl, Dekarli, Tesař, Příbaň **kritický couleur** – JAŘABŮV **MACBETH** / Marečková / **MODERNISMUS A FAŠISMUS** / Šlajchrt / CAVE / Malá / ANDREAS / Vajchr / ÚSTR, BABIŠ – PŘIBIL, BABIŠOVI **CHARTISTÉ** / Drda

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na www.revolverrevue.cz, e-mailem: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Křesťanskodemokratická unie: úprk doleva

ALEŠ VALENTA

Angela Merkelová neříká nic, ani když mluví. To je její tajemství. Vysoce účinná kouzelná formule moci, která se stala mýtem.

FRANK A. MEYER

Kdo tu není pro Angelu Merkelovou, je hajzl a může jít.

PETER TAUBER, generální sekretář CDU
v listopadu 2015 na adresu členů strany
kritizujících migrační politiku kancléřky

Projevem demokracie uvnitř politické strany je nejen svobodná volba funkcionářů od předsedů místních sdružení až po předsedu strany, ale také existence různých názorových skupin a jistá nezbytná míra opozitury k politice stávajícího vedení. Výše citovaný výrok P. Taubera, který patří spolu s ministry Peterem Altmaierem a Ursulou von der Leyenovou k trojici nejvlivnějších a zároveň absolutně oddaných stoupenců A. Merkelové, prozrazuje výmluvně, jak se dnešní vedení CDU staví k existenci vnitřní názorové plurality. A. Merkelová vládne v CDU po 17 letech svého předsednictví (Kohl stál v čele křesťanských demokratů 25 let) železno-jemnou rukou jako politik, k němuž neexistuje alternativa a kolem kterého se vytvořil kult osobnosti. Jediný vlivný činitel v CDU, který drží své místo ve stranické hierarchii a vládě díky své autoritě, a nikoli z vůle Merkelové, je ministr financí Schäuble. Do role jakéhosi „oficiálního“ opozičníka povýšila média v posledních dvou až třech letech Jense Spahna, člena předsednictva CDU. Schäubleho chráněncem Spahn veřejně varuje před důsledky masové migrace, pléduje za německou *Leitkultur*, ale nikdy, ani v nejvypjatějších chvílích migrační krize, nezpochybnil vůdcovství Merkelové. Své pojetí „křesťanského konzervatismu“ dal Spahn, který žije v partnerském vztahu s mužem, najevo prohlášením, že „jsme jako křesťanští demo-

kraté v této otázce [tj. schválení zákona o manželství homosexuálů] zvítězili v kulturní válce proti Levici“.¹

Dnešní tvář CDU je bezdětná žena žijící ve formálním manželství, která svými názory i svým osobnostním profilem téměř dokonale naplňuje představu ideálního politika strany Zelených, a „opozici“ reprezentuje muž, který nejbrutálnější možný útok na instituci manželství velebí jako vítězství konzervativních hodnot. Chceme-li se pokusit vysvětlit, jak se to mohlo stát, je nutné začít upozorněním, že CDU nebyla nikdy konzervativní stranou v pravém smyslu slova. Vznikla jako široce rozkročená strana středu, pod jejíž křídla se vešli katolíci, evangelíci, ekonomičtí liberálové, vyhnanci z Polska a Československa i dělníci, kteří odmítali marxismus a těžili z hospodářského zázraku 50. let.² V éře Konrada Adenauera, kdy byla spíše spolkem pro volbu kancléře než klasickou organizovanou stranou, nepotřebovala CDU žádný ideový program; stavěla na tradičních křesťanských hodnotách a v každodenní politice spoléhala na pragmatismus.³ Vedení strany muselo ovšem neustále hledat způsob, jak vyvažovat zájmy a cíle různých skupin v CDU. Změnu si vynutil přechod do opozice v roce 1969 a neúspěšný pokus odvolat Brandtovu vládu o tři roky později. Nový předseda Helmut Kohl za podpory zřetelně progresivně uvažujícího generálního sekretáře Heinera Geißlera dal popud ke vzniku moderního programu, který reflektoval nová témata jako životní prostředí či ženskou otázku. Od poloviny 70. let tedy CDU prochází procesem zprvu pozvolné a v členské základně nejednoznačně přijímané liberalizace, o čemž svědčí i základní hodnoty, které zdůraznil program z roku 1978: svoboda, solidarita, spravedlnost.⁴

Tento vývoj oslaboval konzervativní křídlo, které si nicméně díky Kohlovi vyvažujícímu způsobu řízení strany a jeho povšechné názorové toleranci udrželo vliv až do 90. let. Poté ovšem konzervativci zjistili, že

jsou generály bez vojska, protože řadoví křesťanští demokraté si mezitím ve své většině více či méně osvojili moderní a pokrokové názory, hlášané od 70. let intelektuály a novináři. Po sjednocení Německa modernizační tlak zesílil a do vedení strany přicházeli mladší poslanci, ženy a „Ossis“, tj. bývalí východní Němci. Všechny tyto tři charakteristiky se vztahují na A. Merkelovou, která se v průběhu roku 1990 za pomoci rodinných a přátelských vazeb neuvěřitelně rychle vyšvihla z neznámé bývalé funkcionářky východoněmeckého komunistického svazu mládeže FDJ na poslankyni CDU a ministryni Kohlovy vlády.⁵ Ve svých 36 letech dostala na starost resort pro ženy a mládež a o čtyři roky později se v poslední Kohlově vládě – navzdory silné kritice zevnitř CDU – přesunula na post ministryně životního prostředí.⁶ Obou funkcí využila k tomu, aby opatrně prosazovala progresivní feministickou a ekologickou agendu, která odpovídala spíše programu Zelených a sociální demokracie než CDU.⁷ Díky Kohlově přízni se navíc v prosinci 1991 stala spolkovou místopředsedkyní strany, zjevně kvůli potřebě mít ve vedení někoho z východní části země.

Těžká, i když po 16 letech vládnutí zcela nevyhnutelná volební porážka CDU v září 1998 odstartovala krátké dvouleté přechodné období, jež má zásadní význam jak pro další vývoj strany, tak pro kariéru A. Merkelové. Odchodem „věčného“ kancléře se v hodnotově a programově znejistělé straně otevřelo vakuum, které nový předseda strany a dlouholetý Kohlův „korunní princ“ Wolfgang Schäuble nedokázal patřičně zaplnit. Ve straně se od poloviny 90. let stále hlasitěji ozývala skupina mladších poslanců, pro něž byl Schäuble jen pokračováním Kohlova systému a kteří chtěli CDU modernizovat v podobném duchu jako Merkelová. Měli vesměs blízko k Zeleným, s nimiž se někteří z nich – s Kohlovým vědomím – scházeli v Bonnu k pravidelným schůzkám v rámci diskusního fóra zvaného *Pizza-Connection*. Většina z nich se o několik let později stala součástí tzv. generace Merkelové, jež vytlačila konzervativce z jejich pozic a pomohla prosadit radikálně liberální reformy. Patřili k nim např. Armin Laschet, Peter Altmaier, Ronald Pofalla či Norbert Röttgen.⁸

Schäuble se pokusil dosáhnout s liberálním křídlem kompromisu jednak programově, jednak perso-

nálně. V říjnu 1998 navrhl A. Merkelovou do funkce generálního tajemníka, což Kohl označil za „chytré rozhodnutí“, oslovující jak ženy, tak východní Němce; byl to podle něj „průlom do nové éry“.⁹ Oba byli patrně přesvědčeni, že Merkelová se s touto pozicí spokojí; ostatně v tradici CDU bylo, že do úřadu kancléře se postupuje z postu zemského ministerského předsedy nebo (L. Erhard) důležitého spolkového ministra. Nová generální tajemnice však dala rychle najevo, že nehodlá hrát vedle zkušeného Schäubleho druhé housle, a začala neprodleně tlačit CDU do rudo-zelených programových pozic, které jí byly odedávna blízké.¹⁰ V dubnu 1999 byla na erfurtském sjezdu přijata rezoluce slibující „nový život“ strany, bez „tabu a omezování myšlení“.¹¹ S podporou jednak progresivního, jednak tržně orientovaného křídla ve straně vyrukovala Merkelová se širším pojetím rodiny (už nejen rodiče s dětmi), právy homosexuálů a domácím násilím (!), čemuž šokovaní konzervativci nebyli na programovém sjezdu v prosinci 1999 schopni účinně čelit. K jejich porážce přispěl i otřes, který krátce předtím CDU utrpěla v důsledku aféry s černým kontem.¹² Skandál během několika týdnů zcela zničil Kohlovu pověst a rovněž Schäubleho pozice se vážně otřásla, což jej přimělo, aby v únoru 2000 složil funkci předsedy strany i předsedy poslanecké frakce CDU/CSU.¹³ Další potenciální kandidát na předsedu CDU Volker Rühe, dlouholetý Kohlův ministr obrany, rovněž vypadl ze hry v důsledku této aféry, která zničila jeho nadějně vyhlídky stát se v únoru 2000 po zemských volbách ministerským předsedou Šlesvicka-Holštýnska.

Merkelová, která se v prosinci 1999 ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* od Kohla ostře distancovala,¹⁴ byla na sjezdu CDU v Essenu v dubnu 2000 manifestační většinou 96 % hlasů zvolena předsedkyní CDU. Třebaže lze pochopit, že v kritické situaci, v níž se CDU nacházela, se delegáti sjezdu semknou za svým předsedou, resp. předsedkyní, přece jen je nutno oněch 96 % označit s ohledem na „malou kulturní revoluci“, již Merkelová v programu CDU krátce předtím provedla, za těžko uvěřitelné. Jestliže konzervativci navzdory oslabení stále reprezentovali nejméně čtvrtinu členů strany, znamená to, že byli buď záměrně nevoleni za delegáty sjezdu, anebo v Essenu hlasovali pro

člověka, který právě zorganizoval první frontální útok na centrální hodnoty Křesťanskodemokratické strany, soustředěné kolem nukleární rodiny. Obojí lze pochopit jediné na pozadí zásadního hodnotového obratu, k němuž ve Spolkové republice koncem 90. let došlo a který vyústil do vzniku povšechného levicového konsenzu ve společnosti. Tak či onak znamenají roky 1998–2000 zlom v historii CDU a počátek těžké krize identity. Nástupem Merkelové a programovým ústupem konzervativců se pro *Volkspartei der Mitte* (lidovou stranu středu) otevřela doširoka cesta doleva, po níž celá CDU od té doby jako ochromená kráčí za svou novou vůdkyní, jež by přitom – jak si záhy někteří všimli – bez problémů zapadla do jiné, nejlépe však levicové, strany.¹⁶

Programový ústup konzervativců a tradicionalistů se však ještě nerovnal jejich úplné kapitulaci, ta měla přijít až později. Do roku 2005 narážela Merkelová na vnitřní opozici, která jí zabránila liberalizovat politiku CDU také v oblasti migrace a dále oslabit pozici klasické rodiny.¹⁷ V roce 2002 musela ustoupit předsedovi CSU Edmundu Stoiberovi, který se stal společným kandidátem CDU/CSU pro funkci spolkového kancléře; teprve podruhé si CSU vydobyla právo postavit kancléřského kandidáta. (Poprvé se to podařilo v roce 1980 F. J. Straußovi.) Stoiberova těsná prohra přišla Merkelové vhod. Krátce po ní vytlačila Friedricha Merze, daňového experta s ambicemi o nic menšími, než měla ona, z důležité pozice předsedy parlamentní frakce CDU/CSU, čímž se zbavila svého prvního vážného konkurenta.¹⁸ Zároveň tím byl ovšem obnoven standardní stav, kdy je předseda CDU buď kancléřem, anebo stojí v čele největší opoziční frakce v Bundestagu.

Během tří let v opozici (2002–2005) Merkelová ve straně trpělivě budovala síť svých věrných stoupenců, přičemž jednak hrála výslovně na strunu feminismu, jednak si k sobě připoutala výše zmíněnou skupinu progresivně a „zeleně“ smýšlejících, ale přitom z mocenského hlediska neškodných mužů, vesměs o pár let mladších vrstevníků (Altmaier, Pofalla, Laschet, Röttgen aj.). Na lipském sjezdu v roce 2003 CDU přechodně vybočila ze své levicové transformace pokusem o návrat k protržní daňové politice, k podstatnějším programovým posunům v této době nedošlo.

Další přelomový okamžik v dějinách CDU a osobní historii Merkelové nastal s volbami v roce 2005. Politicky zdecimovaná sociální demokracie, jejíž dlouholetou ideovou koherenci Schröder obětoval na oltář liberálních reforem v rámci Agendy 2010, ztrácela před volbami na CDU 20 %. Přesto Schröder dokázal během několika týdnů obrovské manko vymazat, takže nakonec CDU dostala o pouhé 1 % hlasů víc než SPD. Zisk 35,2 % byl druhý nejhorší výsledek pro křesťanskou demokracii od roku 1953 a vzhledem k výchozí situaci obrovská blamáž pro kancléřskou kandidátku Merkelovou.

Položíme-li vedle sebe tento výsledek a rekordních 98,6 % hlasů, které obdržela po volbách od nově ustavené parlamentní frakce CDU/CSU, stojíme před další záhadou německé politiky.¹⁹ Odpůrců na významných postech měla Merkelová dosud mnoho, zejména tzv. *Andenpakt*, uskupení mocných zemských ministerských předsedů, k němuž patřili např. Roland Koch, Christian Wulff a Günther Oettinger. Po volební katastrofě se začalo v CDU mluvit o „Merkel malus“ (zhoubu Merkelová) a rozebírat její bezvýrazné vystupování ve volební kampani, postrádající jakoukoli stopu politického vůdcovství, nemluvě o charizmatu.²⁰ Ale ani za této situace nedošlo k pokusu tuto revolucionářku s jasnou názorovou afinitou k Zeleným odstavit. Merkelové „pretoriánská garda“, jak byli někdy nazýváni její výše připomenutí oddaní stoupenci, nepochybně prováděla na váhající poslance tvrdý nátlak; ve prospěch Merkelové u části poslanců, resp. poslankyň, samozřejmě mluvilo její „ženství“, podpora tisku i východoněmecký původ, ale to všechno by patrně nestačilo, nebýt oné již vícekrát tematizované specificky německé potřeby konsenzu, který se v Německu těší zcela mimořádnému významu a jenž zřejmě u mnoha poslanců CDU i CSU sehrál rozhodující roli.

Triumfální úspěch při hlasování v poslanecké frakci dokázala Merkelová v příštích letech plně zužitkovat. Postupně se zbavila svých hlavních odpůrců ve straně, přičemž někteří z nich opustili někdejší pravcová názorová východiska a přizpůsobili se levicovému trendu, jako např. R. Koch či Ch. Wulff.²¹ Souběžně začali stoupenci Merkelové vytvářet kolem kancléřky aureolu neomylnosti, nenahraditelnosti a bezalternativnosti (*alternativlos*), z níž se posléze vyvinul kult

osobnosti, který se naplno projevil v roce 2015. Krátce po roce 2005 začala CDU a zejména Merkelová osobně těžit ze zlepšujícího se stavu ekonomiky. Její popularita u veřejnosti vylétla do závratných výšin (80% podpora v polovině roku 2007), a i když toto číslo později kleslo, zůstávala stabilně jedním z nejoblíbenějších německých politiků. Brzy se ale ukázalo, že popularita Merkelové a popularita CDU jsou dvě odlišné věci. Vzhledem ke svým proměnlivým postojům – začalo se mluvit o jejím chameleonství či machiavellismu –, nadšené podpoře ze strany Zelených a mnoha voličů SPD i Levice se stala svého druhu nadstranickým politikem. Tato okolnost kupodivu ještě více posílila její postavení v CDU, které se stalo neotřesitelným a umožnilo jí realizovat o své vůli kroky, které nemají podporu většiny veřejnosti a někdy ani podporu většiny CDU (otevření hranic), a přesto se proti jejímu rozhodnutí nevzedl odpor ani v Bundestagu, ani na ulici. O mlčení parlamentu se stará semknutý černo-červeno-zelený kartel, umlčená a zastrašená veřejnost jde na vrub mediální levicově liberální frontě, mávající stále výhrůžněji a agresivněji klackem politické korektnosti, který se stále zřetelněji proměňuje ve starou známou cenzuru.

Součástí specifické image Merkelové je její politický styl, který přivádí k zoufalství jak její odpůrce, tak některé stoupence. K prvním patří novinář Frank A. Meyer, jehož výrok je uveden v záhlaví této kapitoly, k druhým redaktor *Spiegela* Jacob Augstein. Ve stati *Velká ospalost* píše o Němcích jako o národě v narkóze, jehož je Merkelová hlavní anestezioložkou. „Tato paní mě přivádí k šilenství. Je jako šklebící se kousek vaty, kterého když se chcete dotknout, ztratí tvar... Ale většina mých spoluobčanů se zdá být tak ospalá, že se s nimi dá dělat cokoliv.“²² Nenápadný, ale účinný mocenský styl upevňuje pozici kancléřky jako nad stranami či mimo strany stojícího obratného administrátora moci, který – zdá se – dokonale zapadl do představy průměrného, po harmonii toužícího Němce o tom, jak má vypadat konsenzuální pokroková a morální politika. Merkelová nicméně zůstává předsedkyní CDU a plní své povinnosti, jako je např. účast v tom, co se občas vzdáleně podobá volební kampani. CDU Angely Merkelové se pozvolna stává jedinou skutečnou německou *Volkspartei*, kterou může volit kdokoli:

ženy, protože má v čele ženu, Zelení, jelikož plní jejich program lépe než jejich vlastní strana, mladí levičáci, neboť si již plně osvojila program kulturní revoluce, ale i starí voliči – ti ze zvyku a tradice, a také proto, že „AfD je nevolitelná“.²³ A dokonce i někteří katolíci, ačkoli CDU pod vedením Merkelové provádí politiku nepřátelskou ke všemu, co bývalo katolickým křesťanům svaté. Zřejmě stačí, aby kancléřka tu a tam prohodila několik vlídných slov o křesťanském humanismu či o svých rodinných evangelických vazbách, a někteří křesťanští voliči a členové CDU nabydou dojmu, že snad ještě není vše ztraceno.

Vedení CDU nicméně nepodceňuje propagandistickou práci. Naopak. Merkelová klade velký důraz na průzkumy veřejného mínění, jimiž do značné míry řídí svou politiku, a nechává si pravidelně zjišťovat, co si o jejích vlastnostech a chování voliči myslí. Když se ukázalo, že pouze 50 % občanů ji považuje za „blízkou občanům“, nechala promptně zorganizovat „občanský dialog“ pod názvem „Dobře žít v Německu“. Během dubna až června 2015 pak objížděla zemi a v pečlivě zrežírovaných setkáních s ještě pečlivěji vybranými zástupci veřejnosti „diskutovala“ o problémech ve společnosti.²⁴ Kancléřský úřad však používá i mnohem subtilnější psychologické metody k ovlivňování a „řízení“ veřejného mínění, které vypracoval psycholog ekonomie Daniel Kahneman. Jedná se o tzv. *nudging* (doslova poštuchování, postrkávání), jež má manipulovat zákazníky, aby si koupili určité zboží anebo – zvolili určitého politika. Za tím účelem byla v roce 2014 v úřadu kancléře zřízena speciální pracovní skupina pod názvem *Projektgruppe Wirksam Regieren* (skupina projektu Účinně vládnout), vedená jednou z jejích nejbližších důvěrníků. I tímto způsobem se Německo za Merkelové posouvá do sféry postdemokracie, kde je politika nahrazována dalekosáhlou a pečlivě propracovanou manipulací.²⁵

V uplynulých deseti letech se CDU pevně usadila v sedle kočího německé politiky. Ze své široce rozkročené pozice od (levého) středu po leviici si pro sebe – s ohledem na faktickou delegitimizaci pravice a konzervativní alternativy – vyhradila monopolní nárok na mytizovaný politický „střed“, korespondující s ideou konsenzu. Tímto širokým záběrem ohrozila existenci strany Zelených, kteří nejsou schopni se

v hlavních politických otázkách od CDU věrohodně a pro běžného voliče srozumitelně odlišit, a fatálně oslabil SPD, pozvolna ztrácející charakter *Volkspar-tei*. Merkelové se tak podle Markuse Brandstettera daří plnit její plán – připravit sociální demokracii a Zelené o jejich kmenové voliče a vytlačit je na levý okraj politického spektra, kde budou muset o politické přežití zápasit s Levicí.²⁶ O programovém sbližování CDU a Zelených svědčí stále častější zemské koalice – v říjnu 2017 obě strany spolupracovaly ve čtyřech zemských vládách.²⁷ Koalice na spolkové úrovni by ale pro Zelené mohla skončit podobně jako pro FDP v roce 2013: pádem pod pětiprocentní volební hranici a odchodem ze spolkové politiky.

Vnitropolitická suverenita CDU a světová pověst Merkelové, „nejmocnější ženy světa“, jsou faktory, které jí spolu s fanatickou podporou jejích věrných stoupenců zajišťují ve straně neotřesitelně dominantní postavení, jakému se těšil snad jen Konrad Adenauer na vrcholu moci. Zatímco však v Adenauerově době média plnila svou roli hlídacího psa demokracie, v současném Německu se změnila ve věrného souputníka vládnoucího politického kartelu. Bývalý televizní novinář W. Herles snesl řadu příkladů, jak konformní a servilní bývá zpravodajství např. ze sjezdů CDU, jež se ostatně v posledních letech staly vším možným, jenom ne otevřenou a kritickou výměnou názorů. Po zvolení Merkelové staronovou předsedkyní na sjezdu v prosinci 2014 došlo při volbě předsednictva k neslýchané události – Jens Spahn si bez jejího souhlasu dovolil ohlásit kandidaturu do předsednictva. Po zásahu Merkelové však jiný kandidát poslušně stáhl svou kandidaturu, aby počet kandidátů odpovídal počtu volebních členů předsednictva. Tento jen těžko uvěřitelný vnitrostranický konformismus, nápadně připomínající volby funkcionářů komunistických stran, však přítomný redaktor televize ZDF zcela opominul, aby namísto toho vysoce ocenil diplomatické schopnosti Merkelové, jež prý ušetřila stranu „blamáže“. Jak Herles sarkasticky konstatuje, příslušný žurnalista se poté soustředil na tradiční sjezdovou „oslavu svaté Angely“ a celkově převzal „perspektivu strážkyně hřbitova“ Merkelové, jejímž hlavním cílem je bezpodmínečně zachovat pořádek a klid.²⁸ Z uvedeného příkladu je zjevné, že CDU přestala být živoucí demokratickou institucí.

Dalším dokladem je chování naprosté většiny jejích členů a funkcionářů za migrační krize v roce 2015.

V 80. letech se v (západním) Německu odehrály statisícové demonstrace proti rozmístění amerických raket, proti atomovým elektrárnám a za mírovou budoucnost lidstva. Statisíce Němců vyjdou i dnes do ulic, pokud jsou ve hře odborářská práva anebo dohoda o volném obchodu EU a Spojených států. Když však německá kancléřka, jednající jako absolutistická panovnice, otevřela na podzim 2015 hranice nekonečným davům Arabů a muslimů, Němci zůstali doma. Ani když se pak opakovaně nechávala s úsměvem fotit s migranty, zatímco na řadě míst země se zoufalí obyvatelé snažili – někdy i vlastními těly – zabránit invazi, se naprostá většina Němců neodhodlala k razantnějšímu protestu. Přesněji řečeno – mezi lidmi i v řadách CDU se začalo ozývat reptání a pochybnosti, ale jenom v Drážďanech přerostla nespokojenost v demonstrace Pegidy, jichž se však účastnilo maximálně třicet až čtyřicet tisíc lidí. V dokonale fungujícím, do nejmenších detailů proorganizovaném stranickém systému CDU dokázali vedení naprosto oddaní funkcionáři účinně potlačit či utlumit probublávající nespokojenost s politikou vlády. Konformita a strach, dvě signifikantní vlastnosti Němců, opět spolehlivě zafungovaly. Všichni členové CDU ostatně dobře věděli, že kritika Merkelové znamená konec jakýchkoli nadějí na kariéru ve straně či poslanecký mandát.²⁹ Veškeré naděje na prolomení „hřbitovního ticha“ v CDU se rozplynuly v devítiminutovém aplausu „vůdkyni“ na sjezdu CDU v prosinci 2015, který jeden z jeho účastníků označil za „výsměch veřejnosti“.³⁰

Ani troje zemské volby v roce 2016, které přinesly velké úspěchy AfD a těžké ztráty CDU, neohrožily postavení Merkelové a vedení strany. Členstvo si bez odporu nechalo líbit v normální politice absolutně nemyslitelné výroky ministryně von der Leyenové v televizních debatách, že o správnosti politiky předsedkyně Merkelové nerozhodují porážky ve volbách, ale podpora voličů SPD a Zelených. Thorsten Hinz v této souvislosti píše o paralyzovaném národě, který „nejen dovolí bankrotářům, aby jej vzali jako rukojmí, ale stává se také komplicem při ničení svého světa“. I když tento autor patří k nové pravici a stojí tedy na opačné straně „barikády“ než výše citovaný

Augstein, jeho „paralýza“ a Augsteinova „ospalost“ k sobě nemají daleko.³¹ Je třeba ovšem dodat, že (sebe) destrukce německého světa znamená *vždy* zároveň ohrožení celé Evropy; platilo to ve dvacátém století a platí to – vzhledem k velikosti a poloze Německa – i dnes. Německo-„evropské“ proimigrační impulsy a následný tlak na distribuci migrantů do celé EU, ať už pomocí kvót nebo jiným způsobem, jinak než jako fatální hrozbu pro celý kontinent interpretovat nelze.

V roce 2017, kdy se z někdejší migrační vlny stal jen nevelký, i když vytrvalý pramen, Němci Merkelové a CDU vše odpustili. Ve všech třech zemských volbách – v Sársku, Severním Porýní-Vestfálsku a Šlesvicku-Holštýnsku – CDU zvítězila a stala se hlavní vládní stranou. Merkelová se opět vrátila na přední místa v žebříčcích obliby politiků, třebaže v CDU její pozice mírně oslabila, soudě podle necelých 90 % hlasů, které dostala od delegátů sjezdu v prosinci 2016. O absolutní sebejistotu CDU ve vztahu k voličům svědčí i výběr volebních hesel a programových tezí, v nichž strana, která otevřela hranice a vpustila do země neznámý počet násilníků, islamistických fanatiků a potenciálních teroristů, prezentuje bezpečnost občanů jako velký výdobytek své politiky.³²

Navzdory drastické „sociáldemokratizaci“ a „zeze-lenání“ CDU jsou protestní odchody rozčarovaných členů strany početně nevýznamné, v případě poslanců či bývalých ministrů zcela výjimečné. CDU sice ztrácí členstvo (v současnosti má asi 440 000 členů), ale to je všeobecný trend a týká se ve stejné míře i sociální demokracie, i když v důsledku migrační krize se exodus z CDU dočasně zrychlil.³³ Jedním z několika málo významných členů, kteří na protest proti politice Merkelové z CDU odešli, byl v roce 2009 Werner Münch, někdejší předseda vlády Saska-Anhaltska. V roce 2013 vrátil stranickou legitimaci bývalý státní sekretář v Hesensku a následně spoluzakladatel AfD Alexander Gauland. V letošním roce se k nim přidala poslankyně Bundestagu Erika Steinbachová. Mnozí konzervativci, kteří zůstávají v CDU, se pokoušeli či pokoušejí vytvořit v CDU názorovou platformu, jež by dokázala ovlivňovat politiku strany. Veškeré tyto pokusy však dosud ztroskotaly.

Prapočátek konzervativního odporu proti prvním výhonkům plíživé kulturní revoluce v unijních stra-

nách reprezentuje strana Republikánů, založená v roce 1983 bývalými členy CSU. V CDU se prvním organizovaným výrazem konzervativní opozice stalo Křesťansko-konzervativní německé fórum (CKDF) založené v roce 1992, mj. jako reakce na liberalizaci potratů a náběhy k masovému budování školek v rámci „zrovnoprávňování“ žen v pracovním procesu, jež prosazovala tehdejší ministryně pro ženy a mládež Merkelová. Počet členů CKDF nepřesáhl pár set, včetně několika poslanců Bundestagu a většiny množství zastupitelů ze zemských sněmů. Nikdy se mu však nepodařilo prosadit „legalizaci“ svého postavení ve straně v podobě „sdružení“ (*CDU-Vereinigung*), takže jeho stoupenci působili vesměs v rámci neformálních debatních kroužků (*Gesprächskreise*). Pod hrozbou represálií ze strany vedení CDU se po několika letech začalo Fórum rozpadat a v roce 1998 zaniklo.³⁴

Další pokusy o záchranu alespoň zbytků rychle mizejících konzervativních základů CDU a CSU spadají již do éry A. Merkelové. V roce 2003 se ustavil Občanský konvent (*Bürgerkonvent*) volně propojující členy CDU, jako např. poslankyni Bundestagu Veru Lengsfeldovou či Meinharda Miegela, který kdysi působil jako poradce generálního tajemníka CDU Kurta Biedenkopfa, s politiky, ekonomy a bývalými politiky. Mainstreamovými médii a oficiálními politiky byl záhy odsunut „do pravého rohu“ a navzdory nákladné reklamní kampani německou politiku nijak neovlivnil.³⁵ V roce 2012 poprvé veřejně vystoupil na veřejnost Berlínský kruh (*Berliner Kreis*), uskupení několika desítek spolkových a zemských poslanců CDU. Nejznámějším představitelem se stal Wolfgang Bosbach, tehdejší předseda výboru pro vnitřní záležitosti Bundestagu.³⁶ Jednou z mála členek byla Erika Steinbachová, což vedlo kritiky k poznámkám o „mužském spiknutí“ proti Merkelové. Stejně jako kdysi CKDF se i Berlínský kruh ocitl rychle v nemilosti vedení strany; Volker Kauder, předseda poslanecké frakce CDU/CSU, kategoricky vyloučil možnost institucionalizace Kruhu uvnitř CDU. V Berlínském manifestu se Kruh postavil proti výprodeji křesťanských a konzervativních hodnot za Merkelové. Odmítl a odmítá oslabování rodiny a manželství, ženské kvóty, *Energiewende*, pléduje za posílení vnitřní bezpečnosti a zakotvení němčiny jako úředního jazyka

do ústavy.³⁷ Jeho vliv na politiku CDU je však se vši pravděpodobností blízky nule.

Zatímco všechny uvedené pokusy vycházely shora, od poslanců CSU či CDU, v řadách členstva v místních a krajských sdruženích se zrodil tzv. Konzervativní průlom (*Konservativer Aufbruch*, KA). První impuls vzešel z Bavorska v letech 2014–2015, v době migrační krize, zejména od mladších členů pobouřených migrační politikou spolkové vlády, kteří sepsali manifest *Skutečná politika CSU místo přizpůsobování rudo-zelenému duchu času*. Na setkáních KA padala ostrá slova o skandální a prolhané [migrační] politice, falešné *Willkommenskultur*, porušování ústavy a evropských migračních pravidel, jakož i o nezbytnosti důsledné ochrany hranic Bavorska, v případě nutnosti bavorskou policií.³⁸ Představitelé KA varovali před vývojem v CDU, kde se od aféry s černým kontem v roce 1998 prodrali k moci lidé jako R. Pofalla či P. Altmaier, kteří neměli ideově s CDU nic společného. V roce 2017 se podobně orientovaný proud ustavil pod názvem Svobodomyšlně-konzervativní průlom (*Freiheitlich-konservativer Aufbruch*, FKA) také v CDU. V současné době FKA, neboli *Werte-Union*, tedy Unie hodnot – s jasnou narážkou na ryze oportunistickou politiku Merkelové –, existuje v podobě zemských svazů ve většině spolkových zemí.

Program FKA se hlásí ke křesťanskému obrazu člověka a k západnímu hodnotovému společenství. Chce hájit svobodu, demokracii a „tolerantní, světu otevřený patriotismus“, stejně jako silný německý právní stát. Pléduje pro zavedení maximálního počtu při přijímání migrantů (*Obergrenze*), asimilaci místo integrace, stejně důsledný postup proti pravicovému i levicovému extremismu, zrušení dvojího občanství, ukončení podpory „gender mainstreaming“ a „rané sexualizace“ (*Frühsexualisierung*) ve školách. Z těchto i dalších bodů je zřejmé, že názorový svět FKA se v mnohém prolíná s ideami AfD. O počtu (patrně nevelkém) příznivců FKA lze jen spekulovat, nicméně německý tisk jej vzal na vědomí a přiměl tak i vedení CDU, aby se jím zabývala.³⁹ Členové CDU, kteří se hlásí k FKA, jsou ve svých vyjádřeních podstatně méně razantní než lidé z CSU, což poskytuje vrcholným činitelům prostor k jejich pacifikaci.⁴⁰ Vzhledem k dosavadním zkušenostem s pokusy o vnitřní konzervativní opozici

v CDU je pravděpodobné, že ani FKA většinu členů strany z jejich „paralýzy“ a „ospalosti“ nevytrhne.

V pozoruhodném světě německých politických stran dochází stále častěji k záměnám barev. Předák Levice Gregor Gysi poznamenal po porážce SPD ve volbách v roce 2009, zaviněné v neposlední řadě liberálními Schröderovými reformami, že „z SPD se stala druhá Unie. A ta jaksí není třeba“.⁴¹ Na druhé straně již od 90. let probíhá razantní „sociáldemokratizace“ CDU. Ve skutečnosti ale Křesťanskodemokratická unie, jež už dávno přestala být svou politikou křesťanská a z jejíž vnitřní demokracie již také mnoho nezbylo, v přinejmenším stejné míře zezelenala, jako zčervenala. Jedinou stranou, která – samozřejmě kromě AfD – ještě plně nezapadla do národněfrontovního německého stranického kartelu, je Levice. Pod tlakem AfD v novém Bundestagu se to ale může rychle změnit.

Poznámky:

¹ *Junge Freiheit* (dále JF), č. 28, 7. 7. 2017, s. 2. Výrok převzatý z novin *Rheinische Post* z 28. 6. 2017.

² Glaeßner, Gert-Joachim: *Demokratie und Politik in Deutschland*. Opladen 1999, s. 340–341.

³ Clemens, Clay: *Modernisation or Disorientation? Policy Change in Merkel's CDU*. German Politics, sv. 18, č. 2, 2009, s. 122.

⁴ Kohl, H.: *Mein Tagebuch, 1998–2000*. Droemer 2000, s. 38.

⁵ Rohbohm, Hinrich: *Merkels Maske. Kanzlerin einer anderen Republik*. Berlin 2017, s. 75–79. Znalec dějin CDU Clay Clemens k tomu poznamenal: „Her meteoric rise owed much to informal quota politics and organisational dynamics within CDU, as well as happenstance, even sheer luck, but it also resulted from a broad set of personal skills...“ Clemens, C.: *Explaining Merkel's Autonomy in the Grand Coalition: Personalisation or Party Organisation? German Politics*, sv. 20, č. 4, 2011, s. 473.

⁶ H. Kohl musel čelit kritice za to, že svěřil resort osobě naprosto neznalé příslušné agendy. Podle něj se však Merkelová v úřadu výborně osvědčila. Kohl, H.: *Mein Tagebuch*, s. 143.

⁷ Rohbohm, H.: *c. d.*, s. 82–83.

⁸ Viz www.spiegel.de/politik/deutschland/pizza-connection-die-schwarzgruene-geburtsrunde-a-540701.html. Laschet je od května 2017 ministerským předsedou Severního Porýní-Vestfálska. Röttgen, bývalý ministr životního prostředí, působí od roku 2015 jako předseda zahraničního výboru Bundestagu. Pofalla, rovněž bývalý ministr, se stáhl z politického života.

⁹ Kohl, H.: *Mein Tagebuch*, s. 25 – v orig. „Aufbruch in die neue Ära“.

¹⁰ Ještě před volbou do funkce generální tajemnice Merkelová sdělila novinářům, že „vláda starých mužů v CDU musí být překonána“. Rohbohm, H.: *c. d.*, s. 84.

¹¹ Clemens, C.: *Modernisation or Disorientation*, s. 127.

¹² Aféra propukla 17. 11. 1999 výsledkem pokladníka CDU a ostrým útokem na Kohla v *Süddeutsche Zeitung*.

¹³ Schäuble přiznal, že přijal peněžní dar, který nebyl řádně zaúčtován. V září 2000 se v Bundestagu omluvil veřejnosti za porušení zákona.

- ¹⁴ Klíčovou pasáž z článku ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (dále FAZ) z 22. 12. 1999 cituje Rohbohm, H.: c. d., s. 85.
- ¹⁵ Výrok novin *Tageszeitung*, 17. 12. 1999. Cit. dle Clemens, C.: *Modernisation or Disorientation*, s. 137 (pozn. č. 49).
- ¹⁶ Předák Zelených J. Trittin se domníval již v roce 1999, že mezi SPD a CDU nejsou žádné rozdíly, takže zelení mohou tvořit koalici s oběma. Egle, Christoph: *Lernen unter Stress*. In: Egle, Christoph – Osthheim, Tobias – Zohlhöfer, Reimut (Hrsg.): *Das rot-grüne Projekt. Eine Bilanz der Regierung Schröder 1998–2002*. Wiesbaden 2003, s. 114.
- ¹⁷ Clemens, C.: *Modernisation or Disorientation*, s. 128.
- ¹⁸ Způsob, jakým Merkelová svého rivala vyšachovala, je příznačný pro její postranní, skryté, k intrikám tíhnoucí, dalo by se říci typicky „ženské“ metody. Nelitovala času a obtelefonovala s různými lichotivými poznámkami všech více než 100 nových kandidátů CDU do parlamentních voleb 2002, protože věděla, že těm, kteří budou zvoleni, případně důležité slovo při volbě předsedy frakce. Daiberová, Nathalie – Skuppim, Richard: *Die Merkel-Strategie. Deutschlands erste Kanzlerin und ihr Weg zur Macht*. München 2006, s. 143.
- ¹⁹ Ovace po volbě trvaly dlouho, někteří prý stáli i na židlích.
- ²⁰ Clemens, C.: *Explaining Merkel's Autonomy*, s. 475.
- ²¹ Jedním z nejvýznamnějších zastánců *Leitkultur* a tradičních konzervativních hodnot, jako je rodina, náboženství či národ, byl v CDU Jörg Schönbohm, v letech 1999–2009 braniborský ministr vnitra. V roce 2006 však již nebyl zvolen do spolkového předsednictva CDU, a tím ztratil vliv na celostranické úrovni. Srov. Clemens, C.: *Modernisation*, s. 131. R. Koch složil v roce 2010 všechny své funkce v CDU, jakož i funkci ministerského předsedy Hesenska, již vykonával od roku 1999. Friedrich Merz odešel z politiky o rok dříve.
- ²² Augstein, Jacob: *Grosse Schläfrigkeit. Der Spiegel*, č. 35, 26. 8. 2017, s. 8.
- ²³ Takto se vyjádřil v rozhovoru pro *JF* bývalý ústavní soudce Hans Hugo Klein, který sice odsoudil zrušení povinné vojenské služby, prosazení Energiewende a otevření hranic, které provedla vláda CDU, ale protože „chybí alternativa... budu navzdory mnohým mrzutostem svou stranu i tentokrát volit“. *JF*, č. 28, 7. 7. 2017, s. 3.
- ²⁴ Výsledky této akce shrnul Christian Schreiber v článku *Frag doch mal die Maus*, *JF*, 4. 11. 2016, s. 5.
- ²⁵ Herles, W.: *Die Gefallsichtigen. Gegen Konformismus in den Medien und Populismus in der Politik*. Knaus 2015, s. 125–126. Srov. též článek v *Die Welt* z 12. 3. 2015 (<http://welt.de/wirtschaft/article138326986/Merkel-will-die-Deutschen-durch-Nudging-erziehen.html>) nebo ve *Spiegelu*, č. 36/2014 (www.spiegel.de/spiegel/print/d-128977553.html).
- ²⁶ Brandtetter, Markus: *Nicht als die Macht*. *JF*, č. 49, 2. 12. 2016, s. 20.
- ²⁷ První společnou vládu vytvořili CDU a Zelení v Hamburku v roce 2008. V roce 2013 přibyla koaliční vláda v Hesensku a v roce 2017 v Bádensku-Württembersku. V trojkoalici s SPD, resp. FDP, vládou obě strany v Sasku-Anhaltsku (od roku 2016) a Šlesvicku-Holštýnsku (od roku 2017). K hesenské koalici srov. Steinert, Christoph – Yordanova, Nikolaeta: „Alliance with the Enemy“: *Why the CDU and the Greens Formed Their First Coalition in a Large German Federal State*. *German Politics*, sv. 25, 2016, č. 1, s. 54–72.
- ²⁸ Herles, W.: c. d., s. 25–26.
- ²⁹ Srov. reportáž o situaci ve freiburské CDU. *FAZ*, 12. 12. 2016, s. 3.
- ³⁰ Rozhovor s bývalým členem CDU v Drážďanech, Maximilianem Krahem. *JF*, 20. 9. 2016, s. 3.
- ³¹ Hinz, T.: *Verfaulende Reste von Macht*. *JF*, 14. 7. 2017, č. 29, s. 14. Stav německého ducha charakterizuje dle autora pořad veřejnoprávní televize, v němž bylo ve vši vážnosti prezentováno společné bubnování tuctu černochů a Němců jako pokus nalézt „společný rytmus“ coby základnu pro harmonické soužití...
- ³² V kampani v Severním Porýní-Vestfálsku CDU umístila na billboardy tento text: „Už se zde necítím dobře. Proč nic nedělají? [tj. koaliční

vláda SPD/Zelení] Máme toho dost, volíme CDU.“ *JF*, č. 18, 2017, s. 2. V programu do spolkových voleb se lze mj. dočíst: „V Německu máme vysoký stupeň vnitřní a vnější bezpečnosti. Proto můžeme žít svobodně a spokojeně... Jsme zemí s nezaměnitelnou, silnou identitou.“ apod. Srov. Lengsfeldová, Vera: *CDU-„Regierungsprogramm“ aus der Raumkapsel. Freiwelt*, 5. 9. 2017.

- ³³ Paulwitz, M.: *Union in Auflösung*. *JF*, č. 4, 20. 1. 2017, s. 1. Autor uvádí, že jen v prosinci 2016 opustilo řady CDU na 3 000 členů. Ovšem jeho tvrzení, že „Unie je v rozkladu“, spadá zjevně do kategorie myšlenek zrozených z přání.
- ³⁴ Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Christlich-Konservatives_Deutschland-Forum. Zbylí členové CKDF vstoupili do straníčky s názvem Svaz svobodných občanů (Bund freier Bürger), jež existovala v letech 1994–2000. Její likvidaci předcházela osvědčená metoda nastolení dohledu Úřadu na ochranu ústavy a zařazení do kolonky „Rechtsextremismus“. Pro nasměrování údajně „konzervativní“ CDU konce Kohlovy éry je mimořádně výmluvné, že přiznání statusu „sdružení“, odepřeno CKDF, se v roce 1998 dostalo Německo-tureckému fóru, stejně jako to, že členům CKDF „přítížilo“ napojení na okruh kolem časopisu *Junge Freiheit*.
- ³⁵ Občanský konvent se rozpustil v roce 2015, patrně i pod vlivem AfD, do které vstoupili někteří jeho členové, jako např. Beatrix von Storchová. K ideovému základu Konventu srov. Miegel, Meinhard: *Die deformierte Gesellschaft. Wie die Deutschen ihre Wirklichkeit verdrängen*. Propyläen Verlag 2002.
- ³⁶ V roce 2017 ukončil W. Bosbach svou politickou činnost.
- ³⁷ Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Berliner_Kreis_in_der_Union.
- ³⁸ Srov. projev Thomase Jahna v únoru 2016. <https://www.youtube.com/watch?M5mEF6CGdrA&feature=youtu.be>
- ³⁹ Srov. rozhovor s předsedou FKA Alexanderem Mitschem. *JF*, č. 13, 24. 3. 2017, s. 6. Zatím největším úspěchem FKA je kooptace jeho zemského mluvčího v Bádensku-Württembersku Holgera Kappela do zemského předsednictva CDU. Ovšem i tento krok by bylo možné interpretovat jako pokus o pacifikaci.
- ⁴⁰ Obtížnou situaci příznivců FKA, kteří ujišťují, že chtějí CDU prospět, nikoli škodit, zachytil v článku *Kvadratura kruhu* F. Pergande. Zabýval se především osobou Saschy Otta, který se měl v roce 2016 stát ministrem spravedlnosti v Meklenbursku-Předních Pomořanech, ale stačil jeden pozitivní výrok o AfD, aby byl kandidatury zbaven. Od té doby kritizoval politickou korektnost a odklon CDU od konzervativních hodnot, které chtěl rehabilitovat zakládáním konzervativních kroužků v rámci FKA. Shodou okolností je Ott členem FKA v Grimmen, což je volební obvod Merkelové. Pergande popsal návštěvu předsedkyně CDU, která Otta v jeho počínání povzbudila, protože konzervatismus – jak pravila – je pro CDU důležitý. Následně pohovořila o významu rodiny, o dětech, jakož i o další důležité konzervativní hodnotě, jakou je dodržování práva (*Rechtstreue*). Nalézt přiměřenou verbální reakci na tuto absolutní amébovitost je vskutku přinejmenším tak obtížné jako vyřešit kvadraturu kruhu. *FAZ*, 30. 1. 2017, s. 3.
- ⁴¹ Švihlíková, Ilona: *Německé volby do Spolkového sněmu. Politologická revue* č. 2, prosinec 2009, s. 93.

Mírně upravená kapitola z připravované knihy *Německo: mýtus a realita. Politika v SRN 1998–2017*, kterou vydá Institut Václava Klause.

Aleš Valenta (1964), historik a archivář, zabýval se raně novověkou šlechtou. V současnosti je analytikem Institutu Václava Klause se zaměřením na Německo.

Rozšíření bitevního pole

Občanští demokraté a česká pravice v nových časech

VÍT HLOUŠEK

Parlamentní volby jsou za námi a zanechaly po sobě českou politickou krajinu velmi podstatně převrstvenou. To, co volby 2010 naznačily a volby před čtyřmi lety již ukázaly dosti jasně, bylo letos dokonáno. Česká stranická politika, která byla dlouhodobě strukturována zejména na základě konfliktu mezi pravicí a levicí, je aktuálně strukturována jinak. Podíváme-li se na výsledky voleb optikou dojmu, který jednotlivé strany zastoupené v nové sněmovně vyvolávají, vidíme zde překrytí tradičních konfliktních linií tématem „starých“ a „nových“ stran.

Uvozovky jsou zde skutečně namístě, protože některé ze stran vnímaných voliči jako nové, neokoukané a přinášející naději, existují již dlouhá léta (Piráti, Starostové a nezávislí), jiné zase sbírají hlasy spodního proudu voličů toužících již od devadesátých let po autoritářské a nacionalistické politice (SPD), některé dokonce vládly, a přitom se stále dokázaly tvářit jako nová alternativa (ANO).

Osobně se domnívám, že toto překreslení „bitevního pole“ českých politických stran nezakládá automaticky žádnou novou trvalejší podobu základních střetů, jakkoliv k takové metamorfóze otevírá prostor. Posoudit to ostatně budeme schopni až s určitým časovým odstupem a na základě pečlivé analýzy nejen chování voličů, ale i dlouhodobé profilace klíčových českých politických stran. Jedno je však jisté: touha po novotách byla mezi českými voliči roku 2017 evidentně velická a tradiční ideologicky dobře vyprofilované a tudíž čitelné strany na to doplatily. Voliči těch nových budou velmi pravděpodobně v průběhu následujících let s poměrně velkou mírou pravidelnosti zklamáváni, sami to tak ale chtěli.

Cílem tohoto textu proto není ani reflexe potenciálu nových konfliktních linií, ani reflexe toho, co vítězství Andreje Babiše může udělat s českou demokracií. Cílem tohoto textu je analyzovat současnou situaci perspektivou Občanské demokratické strany, jíž nejsem členem, jíž jsem však v jistém smyslu spoluputníkem. Jsa provázán kolegiálními a přátelskými vazbami s řadou jejích protagonistů, jsa pravicovým intelektuálem a jsa přesvědčeným stoupencem snahy Česka působit pevně v rámci západní euroamerické politiky. Člověkem, který má z volebního výsledku ODS radost a který doufá, že je to vlastně jen začátek. Přes všechny kritické postřehy, které je možné v tomto textu nalézt, zůstává pro mne ODS jedinou silou, která by mohla vrátit české politické pravici její někdejší lesk i místo na politické mapě Česka, a Petr Fiala jediným politikem, který by mohl dokázat takový vývoj připravit a vést.

Východisko: volební výsledek

Musíme začít od toho, jak interpretovat volební výsledek Občanských demokratů. Oproti roku 2013 si ODS jednoznačně polepšila, a to jak v počtu získaných hlasů (o 188 788 hlasů, respektive o 3,6 procenta více), tak z hlediska získaných křesel ve sněmovně, jichž je více o devět. O prsa se také ODS stala před Piráty a SPD druhou nejsilnější stranou ve sněmovně. Rozhodně se tedy z hlediska aktuálních možností ODS jedná o kladný výsledek, o to větší, že všechny ostatní strany, které byly v kampani vnímány jako „tradiční“, ztratily. Je potřeba zdůraznit, že tento výsledek není samozřejmý, je tvrdě odpracovaný

a v kontextu celkové atmosféry voleb se jedná o jednoznačný úspěch.

Zároveň je to však jakási mez, přes kterou se budou občanství demokraté velmi obtížně dostávat, pokud nezmění některé prvky své programatiky a svého chování, které jim umožnily přežít krizová léta, stabilizovat se a dostat se tam, kde jsou nyní, které však zároveň neumožňují další voličskou expanzi a tím pádem ani posílení politického vlivu do budoucna.

Zopakujme znovu, volební výkon vedení Petra Fialy a řady členů a sympatizantů ODS, kteří obětavě vedli kampaň strany, již stále bývají na bedra klade-ny bezmála všechny hříchy české politiky od nabytí samostatnosti v roce 1993, je úctyhodný a svými kritickými poznámkami a komentáři jej nehodlám nijak snižovat. Jedenáct procent hlasů a 25 mandátů však neodpovídá dlouhodobému postavení osy či jádra české pravice. A to v podmínkách, kdy parlamentní strany (nejen) pravice a pravého středu posbíraly dohromady 27,61 procenta hlasů. V roce 2013 to bylo 26,49 procenta, v roce 2010 pak činil tento součet 36,92 procenta a v roce 2006 plných 42,6 procenta, z čehož 35,38 procenta získali samotní občanství demokraté.

Vezmeme-li v úvahu, že k ANO nepřešli pouze voliči ČSSD a že KDU-ČSL představuje i do budoucna malou, avšak ve svém voličském segmentu pevně zakotvenou stranu, je zde k dispozici cca 25–35 procent pro klasickou konzervativně-liberální stranu. Tou by mohla a měla být opět ODS, ovšem musela by projít po nezbytné fázi konsolidace a stabilizace jakousi další fází, kterou bychom mohli s trochou opatrnosti označit za fázi otevření a s ním spojené modernizace, částečně obsahové a částečně z hlediska komunikace s voliči a dalšími politickými stranami.

Tomu zatím brání řada věcí, na které se pokusím v následujícím textu poukázat.

„Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská“

Začneme oním elektorátem. Data, která bude samozřejmě nutno ještě velmi pečlivě a detailně analyzovat, naznačují, že ODS 2017 je stranou v jistém slova

smyslu středostavovských voličů. Lidí z menších měst či okrajů metropolí, živnostníků a dalších osob samostatně výdělečně činných (OSVČ). Není se co divit, protože v posledních čtyřech letech jsou občanství demokraté skutečně jedinou stranou, která se o takové lidi zajímá, která prosazuje program, jenž těmto lidem může skutečně ulehčit jejich současnou administrativou a jinými tlaky stále více dušený život, a která nejen rétoricky hájí jejich potřeby. Proto se tyto vrstvy voličů pravděpodobně stávají jádrem občanskodemokratického elektorátu.

Na tom by nebylo samo o sobě nic špatného, pokud by ambicí ODS bylo představovat menší úzce a specificky profilovanou variantu jiných pravicových stran. Problém začíná ve chvíli, kdy potřebujeme okruh voličů rozšířit. Hesla o anti-byrokratické revoluci jsou pro OSVČ srozumitelná a důležitá, ale nemusejí být už tak důležitá pro další potenciální voliče české konzervativně-liberální pravice.

Ukažme si to na příkladu EET. Zatímco většina podnikatelů a OSVČ se domnívá, že zavedení EET na ně bude mít negativní nebo dokonce likvidační dopady,¹ pohled občanů je daleko pozitivnější, a řada z nich by dokonce uvítala možnost udávat podnikatele, kteří nevydají účtenku.² Můžeme si o tom myslet svoje, ale musíme vzít jako fakt, že většina české populace nemá s EET problém. To samozřejmě neznamená, že se ODS má vzdát snahy nějak rozumně EET omezit, ale že z boje proti EET jen obtížně udělá volební trhák. Podobně to platí o anti-byrokratické revoluci, kde řada lidí prostě nevěří, že líbivá hesla o tom, že za každý nový zákon dva staré zrušíme, lze uskutečnit, a jinou řadu voličů to zase až tak nepálí. Opět to není výzva k rezignaci na toto téma, ale k jisté umírněnosti očekávání s ním spojených.

Podobně to platí i pro tradiční a morálně i historicky velmi správný důraz na antikomunismus, jehož volební potenciál se žel již vyčerpal. Pokud lze něco spolehlivě vyčíst z výsledků ANO, je to právě konec konfliktní linie komunismus-antikomunismus jako něčeho, co je pro rozhodování voličů podstatné. Babiš se svou předlistopadovou minulostí nevdá, řada někdejších komunistických technokratických kádrů jej může vnímat jako určitou satisfakci za pokles své

společenské prestiže po roce 1989. Ale pro ostatní strany se antikomunistický apel nedá ve volbách použít a ani drobné známky toho, že někde přece jen jsou voliči, které to ještě zajímá (vykroužkování Pavla Žáčka do sněmovny v Praze), neumožňují doufat, že by se otázky komunistické minulosti vrátily jako podstatné téma kampaně. Voliči už dokonce neúčtují ani s devadesátými lety demokratické tranzice a ekonomické transformace. Můžeme se opět přít o to, zda by nebylo namístě věnovat těmto otázkám pozornost, řekněme, z důvodu historické spravedlnosti, ale to je tak vše, co s tím můžeme dělat.

Pokud tedy chce ODS do budoucna rozšířit řady voličů, musí modifikovat akcenty a rozšířit svou programovou nabídku tak, aby se stala opět catch-all stranou, která alespoň částí svého programu může mířit prakticky na jakéhokoliv voliče. V devadesátých letech a ještě před rokem 2004 to dokázala, nyní však musí zpracovat svůj apel nově u vědomí podstatně odlišného kontextu.

Kromě toho však musí také pozměnit nástroje a kanály, jimiž své myšlenky hlásá navenek.

Je třeba obcovat s médii

V sobotu 21. října odpoledne a navečer bylo při sledování volebních výsledků mnoho důvodů k naštvání či smutku. Jeden z nich bezprostředně souvisí s tématem tohoto textu. Tím byla poměrně výrazná míra ignorance, s níž sdělovací prostředky přistupovaly k ODS a jejímu volebnímu výsledku. Když to trochu zjednoduším, ODS se dostala „do řečí“ spíše v kontextu strany, která nakonec přece jen přeskočila Piráty a Okamuru, než že by byla diskutována autonomně jako druhá nejsilnější česká politická strana. Nezájem médií o ODS není žádná novinka a datuje se již od nástupu Petra Nečase do čela strany. Je to nespravedlivé a můžeme se samozřejmě na české novináře naprosto oprávněně zlobit, musíme si však také klást otázku, co občanští demokraté udělají pro to, aby tuto propast okázalého nezájmu překonali.

Jde opět spíše o image a „pověst“, nikoliv o realitu. ODS je dnes stranou plnou slušných politiků, stranou, která se poctivě vypořádala s celou řadou

problémů a skandálů, kterými v minulosti prošla, a to způsobem nesrovnatelným s žádnou jinou českou politickou stranou. Skutečně si nelze představit důslednější reflexi, než jakou provedlo vedení Petra Fialy. ODS je také stranou, která se dokázala ekonomicky zotavit a nyní představuje nejsilnější subjekt české pravice. Stranou s jasným a poměrně konzistentním programem.

To vše je hodné respektu, avšak nevede to automaticky k obnově velmi pošramoceného vztahu ODS s médii. Pro řadu českých novinářů představuje ODS jaksí ze setrvačnosti stranu starých korupčníků a podnikatelů ve fialových sakách a špičatých botách, ne vždy dobře vyčištěných. Co na tom, že to není pravda? Novináři jsou stejně jako jiní lidé pohodlní zajatci svých stereotypů, a pokud ODS nevymyslí, jak se s nimi dostat do bližšího kontaktu, tento stereotyp většina z nich dobrovolně neopustí.

Případná vláda Andreje Babiše může pro svobodu českých médií znamenat velmi podstatné riziko. A ODS musí v této situaci překonat svou nechuť k veřejnoprávním médiím – České televizi a Českému rozhlasu – a musí se v případě potřeby zcela jednoznačně postavit na jejich stranu. V případném střetu s ANO o média musí být aktivní a musí být na tomto tématu schopna spolupracovat s lidmi i stranami, s nimiž si to v minulosti nedovedla představit. Sarajevský atentát i televizní krize už jsou dvacet let za námi, přesto se zdá, že vztahy ODS s většinou českých médií se odehrávají stále na tomto mentálním půdorysu.

Je to nespravedlivé, ale první krok nikdo za občanské demokraty udělat nemůže. Problém však není jen v setrvačnosti a osobních sympatiích a antipatiích. Určitý problém je i v tom, že ODS se v některých svých postojích jakoby zapouzdřila i politicky v devadesátých letech.

Nerealistický eurorealismus

Proto si trůfám tvrdit, že na cestě k obnově hegemonního postavení ODS v rámci české pravice není normalizace vztahů s médii tím nejkyselejším jablkem, do něhož budou muset občanští demokraté kousnout. Tím je po mém soudu potřeba začít budovat pevné

spojenectví se stranami jako STAN a TOP 09 a potenciálně dokonce dosažení jakéhosi *modu vivendi* s KDU-ČSL. Spojenectví se Stranou soukromníků možná dávalo smysl ve specifickém kontextu letošních parlamentních voleb, ale dlouhodobě je to snaha asi stejně smysluplná, jako by byla případná snaha o zpětnou integraci lidí z okruhu Strany svobodných občanů. Tudy cesta nepovede.

Samozřejmě platí, že na lásku stejně jako na válku jsou potřeba dva a že bude také záležet na tom, jak TOP 09 vyhodnotí svou těžkou porážku a zda se Starostové a nezávislí dokážou neopít překvapivým průnikem do sněmovny. Tento text je však o ODS, takže je třeba se podívat, co takové spolupráci a případné integraci české pravice brání kromě možných personálních ambicí a revnivostí.

Domnívám se, že odpověď byla už vlastně naznačena. ODS roku 2017 připomínala v kampani trochu opevněnou tvrz. Tvrz s velmi odhodlanou a disciplinovanou posádkou, tvrz, která řadě lidí v podhradí poskytla po dlouhých letech model fungování společnosti hodný následování, zároveň však tvrz, již obranný charakter znemožnil proniknout za nejbližší okruh blízkých tržních osad směrem k dalším znovu ovládnutelným územím. Teď je však čas tvrz opustit a zásadně rozšířit bitevní pole.

K tomu musí ODS přehodnotit některé příliš rigidní politické a programové představy tak, aby byla kompatibilnější nejen s mainstreamovými voliči, ale aby mohla přistoupit k jednání o užší spolupráci stran na české pravici. Nebudu zde provádět inventuru jednotlivých bodů občanskodemokratického programu, soustředím se pouze na oblast vztahu ODS k Evropské unii, protože na něm se dá dobře ukázat určitá zamrzlost občanskodemokratického programu v ideách a realitách přelomu devadesátých let a prvního desetiletí nového milénia.

Je mi líto, ale občanskodemokratické představy a koncepty obsažené v materiálu „Silné Česko v Evropě 21. století“³ musím označit za jakýsi zastydlý eurorealismus. Nejde jen o verbální přihlášení k „Manifestu českého eurorealismu“, který byl částečně překonaný již v době svého vzniku v roce 2001. Jde spíše o to, že koncept „eurorealismu“ zakonzervoval ODS

v jakési obojetné pozici vůči EU a nakonec se stal v podmínkách současného vývoje vlastně dosti nerealistickým programem.

Pokud například ODS láká svoje voliče na vyjednání výjimky z povinnosti přijmout euro, vlamuje se de facto do otevřených dveří, neboť kromě Jeana-Clauda Junckera v jednom jediném projevu na nás v tomto směru vůbec nikdo netlačí. Slib také nebere v potaz fakt, že ODS nedisponuje potřebnou kapacitou, aby takovou výjimku prosazovala, a že reálné posuny ve fungování Evropské unie samotné směřují nikoliv k výjimkám, ale k posílení role eurozóny jako nejen ekonomického, ale i politického hybatele dalších kroků integrace. ODS správně zdůrazňuje nutnost reformy EU, ale v tom není sama, a v současném kontextu politické nevýznamnosti Česka na úrovni EU a ODS na úrovni EP prostě není realistické něco takového slibovat.

ODS by tedy měla velmi seriózně přemýšlet o opuštění své eurorealistické pozice ve prospěch podpory většího zapojení Česka do procesů evropské integrace. Flexibilní integrace znamená bohužel jen další marginalizaci, euro může být pro Českou republiku výhodné nejen politicky, ale vzhledem ke struktuře a mezinárodní exportní orientaci země i ekonomicky, brexit znamená konec jakékoliv rozumné a akceschopné spolupráce v rámci Evropských konzervativců a reformistů, a toto všechno je potřeba reflektovat nejen uvnitř strany, ale i v komunikaci navenek.

Základní důraz ODS na evropské a euroatlantické vazby je přitom naprosto správný a v dnešní rozkolísané době snad stejně důležitý jako v devadesátých letech. ODS je dnes spolu s TOP 09 a patrně i Starosty jedna ze tří parlamentních stran, které tuto rétoriku nejen pěstují, ale jsou schopny ji podložit i reálnými kroky. Ale doba se změnila a občanští demokraté si patrně neuvědomují, že svým lpěním na eurorealismu vlastně pracují proti geopolitickému zafixování Česka v západních strukturách a institucích.

Šance, která se nám v letech 1989–2004 otevřela, se nemusí opakovat. A jak svědčí české dějiny, pokud si my sami zaklapneme za sebou dveře na Západ, nikdo nám je otvírat nebude. A za těmito zabouchnutými dveřmi na nás nečeká staročeská idyla, ale mráz,

který, jak dnes už ví dokonce i česká demokratická levice, přichází z Kremlu.

Čeho občanskodemokratický eurorealismus reálně dosáhl, bylo jen prohloubení nesmyslně hluboce euroskeptických nálad v české veřejnosti a zároveň prohloubení příkopu uvnitř české pravice, která zdaleka není nastavena tak „euroodmítavě“. ODS tak může stokrát opakovat, že nezpochybňuje samo členství Česka v Evropské unii, pro umírněně prointegrační pravicové voliče bylo však toto ujištění opakovaně znejistěno hyperkritickou pozicí vůči současnému vývoji a také tvrdě euroskeptickými hlasy uvnitř strany samotné, které by bylo užitečné radikálně neutralizovat.

Vize namísto strašení

Plynule se můžeme dostat k poslednímu bodu, který podle mého soudu zatím brání občanským demokratům ve větším volebním rozletu. Tím je nedostatek vize. Členové ODS si mohou v této chvíli tukat na čelo a ptát se, zda se pan politolog nezbláznil: O čem to povídá, nám, kteří jsme sestavili obsáhlý, kompletní a na české poměry výjimečně koherentní volební program? O čem to povídá, nám, kteří průběžně pracujeme na jednotlivých tématech ekonomické politiky i dalších? Nám, kteří bereme vážně svou přípravu na potenciální roli vládní strany expertů, kteří se v opozici poctivě připravují na vládní angažmá?

To vše je pravda a současná ODS je tak na míle před všemi ostatními stranami. Ale přesto se onen politolog nezbláznil, neboť mluví o nedostatku vize, pozitivní perspektivy, respektive schopnosti vzbudit ve voličích nadšení, těšení na politickou změnu.

Schválně proveďte následující experiment. Zkuste zapomenout, kdo je (bezpochyby kolektivním) autorem zprofanované knihy „O čem sním, když náhodou spím“, a začtěte se. Vsadím se, že dříve či později v ní najdete něco, co vás zaujme, něco, co se vám bude líbit, něco, co začnete chtít. Andrej Babiš, respektive jeho marketingový tým sepsal něco, co nenabídla žádná z tradičních stran (dokonce ani TOP 09, která svou Vizi 2030⁴ jaksi odflákla).

„Silný program pro silné Česko“⁵ se svými 190 teze-mi je komplexní, velmi promyšlenou, logickou a kon-

zistentní... účetní bilancí. Neurazí, mnohé potěší, ale u srdce příliš nezahřeje. Ať se nám to líbí nebo ne, racionální a programová práce musí být v době mediální politiky, elektronických kampaní a emočně rozkolísaného elektorátu doplněna emotivními apely (byť je máme tendenci považovat za až iracionální), a tady má ODS po volbách 2017 určité deficity.

Námítku, že emoce nejsou dobrý politický rádce, přijímám jen do té míry, že v rozhodování politiků by nakonec měla racionalita jednoznačně převážet. Volby, onen zprofanovaný svátek demokracie, však musejí chtít nechtět obsahovat i emoční složku, protože osvícenská vize racionálního, kompetentního a informovaného občana se sice hodí do některých konceptů v rámci teorie demokracie, ale nepasuje na realitu lidí často ambivalentních, vznětlivých, nerozumných až vášnivých, zkrátka lidských. Jak napsal Hugo von Hofmannsthal, politika je magie a kdo umí vyzývat ty správné síly, toho poslouchají.

Jde samozřejmě o to, jaké síly vyzývat, jestli vyvolávat strašidla, přepínat sliby nebo nabízet cestu kupředu.

Co by se měly všechny strany na kampani ANO učit, není jenom samotná existence pozitivní vize, ale také svým způsobem vyvážený poměr mezi optimismem na jedné straně a strašením na straně druhé. Samozřejmě i strašení voličů je taktikou, která vede k cíli, ale straně s většinovým posláním, jakou ODS díky Fialovu vedení opět může být, příliš mnoho vypuštěných bubáků nakonec škodí.

Schválně, kolik občanů České republiky rozumí argumentům ODS proti směrnicí o zbraních? Vypadá Jana Černochová se zbraní méně směšně než Milan Chovanec? A kolik voličů, kteří si skutečně myslí, že ideální model ochrany bezpečnosti občanů nabízí Divoký západ, asi volilo ODS a kolik dalo raději přednost přímočarému Tomiu Okamurovi?

Podobně si ODS a také ČSSD vedly i v kampani ohledně migrantů. V Česku žádní nejsou, nejsou zde ani islámští teroristé a rozumní politikové si bezpochyby dobře uvědomují, že toto není nebezpečí, které by mělo aktuálně hýbat náladami obyvatel. Udělaly však spolu s ANO a vlastně takřka všemi dalšími stranami mnoho proto, aby se český volič cítil maximálně

ohrožen a maximálně znejistěn. Jistě, činily tak vesměs v dobré víře. Někteří občanskodemokratičtí a sociálnědemokratičtí politici dokázali sami sebe znejistět, jiní byli přesvědčeni, že na tomto tématu ukážou svou rozhodnost a zároveň státnický přístup. Avšak benefitovali z toho daleko více extremisté a populisté. Konzervativně-liberální politická strana snažící se integrovat hlasy pravicových voličů takový závod může sotva vyhrát.

Je tedy potřeba méně strašit a více přemýšlet a vysvětlovat. Euro, EET, daně i migranty a anti-byrokratickou revoluci lze pojmut stejně seriózně, avšak racionálněji a uměřeněji.

Je také možné přicházet s novými tématy, případně elegantně přebírat témata protivníkům. Nebylo by třeba zajímavé a vlastně logické, kdyby ODS doplnila svůj boj s rostoucí byrokratizací důrazem na digitalizaci státní správy?

Nebo třeba uchopit tak bytostně konzervativní téma, jako je ochrana přírody, které bůhvíproč zatím tematizovala pouze levice. Co může být koneckonců konzervativně-liberálnímu pohledu na svět bližší než péče o strom, který zasadil můj praděd, pohled na alej staletých stromů podél cesty při konzumaci kuřete z nedaleké malé farmy, na které rodina chová drůbež podle tradičních osvědčených způsobů našich předků a nefutruje kuřata zavřená po stovkách v klecích pochybnými granulemi? Tohle zakotvení „malé“ politiky ODS v tradici, přirozeném a blízkém prostředí, důraz na péči o životní prostředí jako o něco, co vyjadřuje jak úctu ke generacím předků, tak zodpovědnost vůči generacím potomků, by navíc představovalo logický protipól a jakousi kotvu pro stranu, která by se vydala na cestu daleko otevřenější „velké“ zahraniční politiky.

Zpátky na výsluní

Nuže tedy, zpět na výsluní! Situace po volbách, ve které se ODS ocitla, je díky odpracovanému dobrému volebnímu výsledku příznivá. Strana má nejhorší za sebou, oklepala se a vede si po všech stránkách solidně. Na druhou stranu není tak silná a nenachází se v takové konfiguraci, aby mohla podlehnout pokušení spravit si po létech opozičního půstu náladu a vstoupit s ANO do vlády, i když by na to obě strany numericky měly a ona programová shoda by se nakonec taky asi našla. Rozumnější je zhluboka se nadechnout a kromě poctivé snahy pomoci této zemi v současném volebním období popřemýšlet s chladnou hlavou, jak dále směřem k volebnímu vítězství. Směřem od malé strany zastupující poměrně ohraničený společenský segment ke catch-all party. Směřem na pozici, kde už ODS byla, kde prospěla této zemi a kde díky současnému přístupu zase může být. Jsem přesvědčen, že něco z toho, co jsem nabídl výše, by mohlo na této cestě poskytnout užitečné duševní občerstvení.

Poznámky:

¹ Viz http://www.ceskatelevize.cz/ct24/sites/default/files/1845693-6516096_prezentace_hodnocenieet_osvc_v07.pdf.

² Viz <https://www.novinky.cz/domaci/426923-eet-je-fajn-mysli-si-vetsina-cechu-moznost-udavat-za-nevydane-uctenky-by-uvitali.html>.

³ Viz http://www.ods.cz/docs/volby2017/silne_cesko_v_evrope_21_stoleti.pdf.

⁴ Viz <https://www.top09.cz/proc-nas-volit/vize2030/>.

⁵ Viz <http://www.ods.cz/docs/volby2017/Program-ODS-2017-web.pdf>.

Vít Hloušek, politolog, působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Socialistická architektura trpěná a trpící

JAN OBRTLÍK

Architektura období socialismu jistě může aspirovat na památkovou ochranu. Aktuální diskurz na toto téma je však charakteristický polopravdami a účelovou selekcí údajně odborných hledisek. Vše je nakonec jen dalším projevem vytěšňované paměti na podrobnosti života v letech 1948–1989.

V posledních letech se stále častěji setkáváme s projevy určité kulturní asertivity získávajícími dimenzi až jakéhosi hnutí za zachování děl architektury období 1948–1989. Víceméně náhodně jsem je v průběhu posledních tří let zaznamenal v časopisech *Respekt* a *Echo* a také ve vysílání České televize. Zvláštní náhodou se periodizace této „výhradně umělecky“ motivované iniciativy přesně kryje s obdobím komunistické totality. Jistě nejsem první, kdo si klade otázku, jak je možné, že zrovna tehdy vzniklo tolik úžasných staveb, a jak je možné, že se to dozvídáme až teď.

Například při četbě textu Karolíny Vránkové¹ zmiňujícího „komplexnost, s níž se řešilo všechno od urbanismu po lžičky v restauraci, radikální estetiku“ se neubráním černému humoru, že sociální inženýrství téže doby bylo ještě mnohem komplexnější a radikálnější. Ředitelka Národního památkového ústavu Naděžda Goryczková hovoří tamtéž o tom, jak tyto stavby „představují návrat české architektury k mezinárodnímu směru“. Ani památkář by neměl mít klapky na očích a měl by si při takovém prohlášení položit otázku, jestli taková architektura opravdu dokumentuje tehdejší společenský vývoj, což je přece účelem památek. Anebo zda je naopak jeho paradoxní potěmkinovskou kulisou, ne-li dokonce kamufláž skutečného stavu věcí. Zůstane-li zachován jen hotel pro devizové turisty koncipovaný jako past kontrarozvědky nacpaná luxusem a odposlechy, může se snadno stát, že jej po pár dekádách našeho postupného posouvání významů někdo okomentuje slovy: „A tak pokrokové tehdy bylo socialistické stavebnictví.“ A co hůř, někdo jiný tomu uvěří.

Dnešní rychlé vnímání schematizuje a díky opakování historických stereotypů se například 60. léta a Pražské jaro zdánlivě stávají jakýmsi rájem na zemi, kdy bylo všechno možné. Bylo to ale přece mnohem složitější.

„Rekonstruktivistická“ iniciativa působí ještě podivněji, přihlédneme-li k nedávnému neschválení rekonstrukce Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí zdůvodněnému tím, že „by rozděloval národ“. Ten měl být navíc financován z výnosu sbírky, a nikoliv ze státního rozpočtu, jako je tomu u vyhlášených památek. Dostáváme se zřejmě do doby, kdy artefakty v principu univerzalisticky smýšlejícího katolicismu budou společnost rozdělovat, zatímco expresivní díla nedávných totalit budou hýčkána pro svůj stmelující účinek. Slovy Le Corbusiera je architektura „velkolepá hra objemů pod sluncem“. Stále méně se u nás hovoří o tom, kolik výtečných hráčů této velkolepé hry ji sledovalo přes mřížový rastr věžeňských oken, popřípadě nesledovalo vůbec...

Hranice „čistého umění“

Dochází k paradoxní situaci, kdy před veřejností jako autority oboru defilují stejná jména jako v období komunismu, a mění se pouze deklarovaný důvod jejich přítomnosti. Předlistopadoví velikáni jsou jimi zase, tentokrát dokonce v absurdní roli mučedníků (!), jejichž dřívější umělecké výkony jsou dnes znehodnocovány. Přijmeme-li tezi jejich zastánců o ochraně uměleckých hodnot, jeví se tato ochránářská argumentace jako jediná správná a chce se nám tleskat. Jenže zde je právě ukryt ďábel. V době, ve které je možné vystavit

mrtvého žraloka, jako tu udělal Damien Hirst,² se prakticky nikdo „čistě umělecky“ nedívá a nechová.³ Víme to všichni. Umělci se chtě nechtě ohlížejí na peníze a peníze se poohlízejí po umělcích. Umění je komerční a také politické. Je dokonce političtější než jindy a získává díky tomu množství podpory a pozornosti – a zdaleka to není jen Aj Wej-wej či zmíněný Damien Hirst. Přesto se vůči stavbám z let 1948–1989 najednou vynořuje ohromná senzitivita a vědomí výhradně uměleckých hodnot. Zrovna tyhle prý politické nejsou...

„*Děda se zajímal jen o baráky a s režimem nikdy nesouhlasil.*“ V kolika pestrých variacích jsme už podobné nesmysly slyšeli od jejich vnuků a žáků. Každý z oněch uměleckých lokajů režimu, který na lidech této země napáchal tolik škod, má dnes plné kapsy vysvětlení. Oblíbená je také vazba na známé, kteří už, na rozdíl od mluvčího, aktivně spolupracovali. „*Můj kamarád Pepa Vohnout mi to dělal lepší u okresního (či jiného) výboru a já byl jinak prakticky dvoutřetinový disident.*“ Tomu uvěří jen ten, kdo tomu uvěřit chce. Nebo: „*Dělali nám se stavbou spoustu problémů, dlouho to nechtěli povolit.*“ To je opravdu směšné, vždyť stejné problémy se řeší i na „demokratických“ stavbách.

Mnohé z diskutovaných staveb skutečně architektonicky kultivované jsou, což diskusi zesložituje nad míru rychlého postmoderního intelektualismu. Problém tkví především v tom, že je „rekonstruktivistickou“ rétorikou oddělována materie staveb od jejich společenského původu, tedy od osob, symbolů a idejí spojených s jejich vznikem. Ptáme se, zda toto oddělování staveb a jejich historického kontextu není záměrem. Tato nelehko uchopitelná polopravda objevující se v rekonstruktivistickém diskurzu je zhruba tak absurdní jako lékařské tvrzení, že duševní a tělesný stav pacienta spolu vůbec nesouvisí. Je to možná překvapivé přirovnání, ale nikoliv náhodou byl právě v období socialismu tento somatický totalitarismus velmi typický.

Každý student architektury slýchá již od prvního semestru, že společenský význam oboru spočívá právě ve schopnosti architektury symbolizovat a sdělovat beze slov.⁴ Pád berlínské zdi je symbolem konce komunistické totality, baráky v Osvětimi symbolem genocidy, Eiffelova věž symbolem inženýrsko-umělecké zdatnosti jedné epochy. Ikoničnost takových sta-

veb je dána jejich schopností ukazovat na něco mimo sebe, zpřítomňovat něco jinak již nepřítomného. To je to důležité. Potenciál k tomu mají v určitém smyslu všechny stavby a jsou to spíše okolnosti, co rozhoduje o vzniku lokální či dokonce globální ikoničnosti konkrétní architektury. A najednou nám tady někdo začíná tvrdit pravý opak, totiž, že jsou to *jen* stavby.

Existuje neideologická architektura?

Mám za to, že neideologická architektura neexistuje. Existuje pouze neideologické stavitelství. I to ale může posloužit při sebezpřítomnění režimu, který je vytvořil. Značný propagační účinek měla například gigantická industrializace bolševického Ruska ve 20. a 30. letech 20. století, jejíž postup byl často mediálně demonstrován právě inženýrskými stavbami. Avšak každá architektura je architekturou proto, že v sobě má více či méně čitelně vepsány duševní pochody své doby, že je uměním své doby. Obdobně se vyjadřoval také Mies van der Rohe, autor světoznámé vily Tugendhat, když řekl, že „stavební umění je v prostoru zachycená vůle doby“,⁵ nebo také, že „stavební umění naplňuje historické dění smyslem. Je pravým uskutečněním jeho vnitřního pohybu.“⁶

Je překvapivé, že architektonická elita nedávných let toto neví. Skoro by se mi chtělo říci, že to přece musí vědět! Vždyť období 1948–1989 bylo propagandisticky velmi rozvinuté a navazovalo v tomto ohledu na ideologické struktury vytvářené v Sovětském svazu od roku 1917. Mohli bychom zmínit samotného Stalina, který si byl vlivu veřejné umělecké tvorby vědom, kulturní dění důkladně kontroloval a kalkuloval s významy, které je umění schopno nést a amplifikovat. Partajní ideolog Andrej Ždanov od umění očekával plnění úkolu „ideového přetvoření a výchovy pracujících lidí v duchu socialismu“, jak uvedl v projevu na 1. všesvazovém sjezdu sovětských spisovatelů, který byl určující i pro další oblasti kultury.⁷ V sovětském pojetí bylo umění kontrolovaným instrumentem politiky a styl socialistického realismu byl ustanoven jako závazný a jediný přípustný zhruba od poloviny 30. let. Architektura nebyla výjimkou. Celá tato mašinerie se po roce 1948 rozšířila také do Československa.

Divil bych se, kdyby se úspěšní architekti předlistopadové doby, tedy ti, které režim pro dané návrhy upřednostnil v rámci státních projektových organizací, s těmito postupy minuli, jak naznačují jejich obhájci. Přesto věc není zcela černobílá. Moment kritiky socialistického realismu a jeho vytlačení vlnou socialistického modernismu, který nastal v průběhu 60. let, může zakládat domněnku, že tato architektura byla jedním z projevů a snad i spoluiniciátorů politického uvolnění v období Pražského jara. Teorie je to ovšem velmi vratká, protože stavby spadající již zcela do období normalizace 70. let se svým stylem od těch předokupačních nijak podstatně neliší. Závěrem takové úvahy pak může být jen to, že architektura nebyla jakýmsi transparentem svobody před srpnem 1968 a spíše byla s politikou mimoběžná. To platí pro její formy. Nicméně její architekti byli po celou dobu součástí pevné profesní struktury kontrolované socialistickým státem. Je zcela nepravděpodobné, že by v tomto systému velkou veřejnou stavbu projektoval někdo režimu neloajální. Je pak možné o takové tvorbě tvrdit, že byla na režimu a jeho politice nezávislá?

Vlastně je celá debata o něčem jiném než o kvalitě diskutovaných staveb. Právě proto je tato stále viditelnější „rekonstruktivistická“ tendence, argumentující „neideologickou uměleckou hodnotou“, celospolečensky riskantní polopravdou. Jde o to, zda se rozhodneme upřednostnit prostou hmotu stavby před jejím významem a kontextem vzniku. Zdá se to teoreticky možné, ale v hloubi cítíme rozpor. Je vůbec něco možné bez souvislostí? Opět protiřečíme, tentokrát naší době, která vše propojuje. Nebude-li význam architektury vyslovený, bude o to více působit na naše podvědomí. Ochrana stavební kultury určité epochy by měla mít své meze a nekolidovat se zájmy budoucích generací. Někdy splní model, výkres či dobová fotografie lepší historiografickou službu než reálná stavba hledající náročný kompromis s požadavky dnešní funkcionality. Nikdo nechce chodit do práce do šedé kastle, která má v sobě zakódovanou všechnu tíseň a ponížení normalizace. Stejně tak by někdo jiný mohl požadovat národní kroje či domy s cimbuřím. Nežijeme ale ve skanzenu.

Připouštím, že některé socialistické stavby mohou být zajímavé. Například bývalé Federálního shromáždění

architekta Pragera dokončené v roce 1974 jistě zajímavé je. Jenže „zajímavé“ je ledacos a není to kategorie, která by byla nutně a samozřejmě synonymem hodnoty. Je ovšem charakteristické pro soudobou evropskou „společnost spektaklu“,⁸ že „zajímavé“ je jaksi mimovolně a automaticky pokládáno za „hodnotné“.

Ne, nechci zbourat všechny socialistické stavby. Pouze se bráním převrácení významů a snaze ikonizovat něco, co bylo „výšlismem“ ideologie faktické nepsobody a nerovnosti a dílem těch, kteří byli ochotni hrát určitou, místy přímo zločinnou „hru“. Za všechny ostatní, kteří naopak tutéž „hru“ hrát nechťeli, zde oproti tomu připomeňme například smrtící výsledky Jana Patočky v roce 1977, tedy shodou okolností v roce dokončení stometrového mrakodrapu Motokovu na Pankráci „působivého svým lapidárním objemem“ a s podnoží „triumfálně zpřístupněnou po visuté rampě“,⁹ jak uvádí jedna z iniciativ upozorňující na architekturu, „která často trpí kvůli nálepce socialistická“.¹⁰

Hodnoty hodné uchování

Podívejme se nezaújatě třeba na aktuálně veřejně diskutovanou budovu Transgasu na Vinohradské třídě v Praze.¹¹ Respektuje charakter lokality? Je udržitelná? Má mimořádný význam či hodnotu? Mám za to, že okruh skutečných příznivců – tedy těch, kteří by ji chtěli vlastnit nebo osobně užívat – není až tak velký. Dělat z města panoptikum neživých architektonických artefaktů je možná dobré pro filmaře, ale to jistě není dostatečný důvod pro jejich zachování. Město je především místem pro život, a nikoliv lapidáriem šokujících a nepoužitelných budov. Není-li budova schopna plnit soudobé požadavky, kdo zaplatí onen luxus jejího udržování na místě a v autentickém stavu? Neměli bychom znovu vyrábět trabanty a wartburgy, aby naše socialistická „ostalgie“¹² byla ještě intenzivnější? Město má žít, a ne se potit v tesilovém obleku.

Domýšlíme-li celou situaci, vynořují se další a další otázky. A proč si vlastně zrovna tohle období chceme tak moc materiálně zdokladovat? Nemělo by se z něj uchovávat něco úplně jiného než stavby? Nabízí se třeba zmíněný chybějící systematický a objektivní dějepis kulturní politiky v socialistickém bloku. Neodvádí

celý tento cirkus kolem budov pozornost od něčeho podstatnějšího? A záleží-li nám opravdu na umění samém, byl koneckonců umělecky či spektakulárně zajímavý i Stalinův pomník na Letné. Potřebujeme jej také zachovat 1:1?!

Diskuse je vedena v poněkud černobílém tónu „zachovat, nebo nezachovat“, a už to je samo o sobě alarmující. V dnešní době lze přece mnohem lépe než dříve uchovávat historické informace i jinými formami, než je původní autentický artefakt. Snad každý už se před televizní obrazovkou virtuálně proletěl nad počítačově rekonstruovanými chrámy v Luxoru nebo Babylonu. Někdy je tato forma poznávání dokonce výstižnější než osobní návštěva místa. To je všem zúčastněným odborníkům dobře známo. Chce-li někdo uchovávat informace o technickém a prostorovém řešení, poslouží digitalizovaná výkresová dokumentace a třírozměrný počítačový model jistě velmi dobře. Přesto zde panuje vůle uchovávat autentickou materii staveb z období totality, uchovávat ji v měřítku 1:1 a na původním místě. To je nejvyšší možný stupeň ochrany. U staveb, k nimž obvykle existuje celá podrobná stavební dokumentace, často i v několika exemplářích, je taková ochrana odůvodnitelná jen tím, že je to jedinečné a neopakovatelné dílo řemesla a lidského umu. V případě výrobků socialistického hospodářství se ale takový argument jeví téměř komicky.

Argumentaci nepřenosnou hodnotou genia loci, tedy doslova „ducha místa“ určité stavby,¹³ jako architekt dobře znám, ale v případě socialistických staveb

ji vnímám jako zcela nepodstatnou složku hodnocení ve srovnání třeba s chrámem svatého Marka v Benátkách. Jaký může být genius loci staveb, které vznikly často jako ostrůvky disproportionálně vyššího standardu pro vyvolené v moři socialistické represe a deprese?

Nevím, zda za touhou po totalitní autenticitě nemůže být ona postmoderní tendence ke spektakularitě a intenzivním zážitkům. Snad by mohlo jít o kompenzaci chybějícího vzrušení z dusivé totalitní energie, kterého se našemu podvědomí v komfortu liberálního blahobytu nedostává. To ale asi také ne, vždyť mnohým se tehdy žilo lépe než dnes. Nechci psychologizovat příliš, diskuse o architektuře z let 1948–1989 zkrátka věčná není a nevíme proč. Či spíše víme, ale netroufáme si to říci nahlas...

Společnost zde reaguje psychickým mechanismem vytěsnění,¹⁴ kterým psychoanalýza označuje proces izolace traumatizujících vzpomínek. Jedinec o vytěsňovaných skutečnostech vnitřně nechce nic vědět, což vede k jejich ignorování. Každý psycholog vám doporučí o vytěsněné materii hovořit či ji jinak ztvárnit. Tím se tenze obvykle vyrovná a trauma je zdravě uloženo do paměti namísto patologického vytěsnění. Česká společnost to však se socialismem ještě neprovedla.

Překonání ega a soucit

Málokdo to řekne nahlas, ale architekti mají sklon ke kultu velkých jmen – abychom se vyhnuli nepříjemnému slovu egocentrismus. Diskuse o období 1948–1989

Budova bývalého Federálního shromáždění (vlevo) a Transgas (vpravo), Praha. Foto Atlas Česka a ČTK.

není výjimkou. Vzbuzuje dojem, že jde o chlácholení ega toho či onoho tvůrce a jeho příznivců či rodiny. Není divné, když v médiích obhajuje památkový charakter určité stavby sám autor (!) nebo jeho pokrevní příbuzný? Neztrácíme v tomto tak trochu zdravý úsudek? Jde často o případ, kdy se někdo deklaruje jako nezávislá autorita schopná objektivně posoudit hodnotu určitého díla, a divákovi či čtenáři unikne skutečnost, že autorem je například babička nebo strýček dotyčného. To je, principiálně vzato, střet zájmů v oblasti poskytování odborného posudku, budeme-li hovořit suchou řečí práva.

Architekt z období socialismu má možná pocit, že nebude mít co ukázat, až se v „českém nebi“ setká s Parléřem, Santinim a Cimrmanem. Ale mohl by na svou obranu přece uvést, že žil a tvořil v těžké době (třeba jej potom někdo soudružsky poplácá po rameni...). Koneckonců si totéž museli říci mnozí, kterým se o termálech jen zdálo a vysíláče jim byly symbolem něčeho úplně jiného než dnes.¹⁵ Než tedy otevřeme ústa ke slovům jako „egalitářství“ nebo „mstivost“, je ještě možné si položit otázku, zda jsme nezapomněli na slovo solidarita, opsatelné hezkým českým slovem soucit. Snad si rozumíme v tom, že má být tento soucit určen především těm, kteří nejen nic nepostavili (a není jim tedy co zbourat), ale třeba ani nesměli studovat, nebo ztratili zdraví či život rukama či rozkazy uživatelů a stavebníků diskutovaných staveb. Tak to prostě je, ať se to komu líbí či nelíbí. Ukřivdénost z toho, že někomu nový majitel přestaví jeho architektonický návrh a nezachová jeho (socialistického) ducha, je v těchto souvislostech přinejmenším malicherná, ne-li přímo urážlivá a dehonestující památku těch bezmocných z těžké doby.

Nejde o iniciativu za demolici socialistických staveb. Jde o to, aby byly vystaveny reálnému prostředí a prokázaly, zda kvalitativně obstojí v historické konkurenci, namísto jejich stranické a předsudečné konzervace a apriorní ochrany. Aspirují-li tyto budovy na státem financovanou památkovou péči, připomínejme si také, kolik vědeckých „aspirantur“¹⁶ v letech 1948–1989 skončilo neúspěchem právě z ideologických důvodů. A nadto, je vůbec správné (a ústavní) bránit majiteli, aby se svým majetkem mohl volně na-

kládat? To by ovšem bylo na delší a složitější diskusi o smyslu, kritériích a metodách památkové péče...

Na školních sešitech jsem zdaleka ne sám již v první třídě četl víceznačné krédo, pocházející jistě z hlavy nějakého povolaneho socialistického kulturotvůrce. Krédo tajuplným, a přece nade vše výstižným způsobem shrnující celou antropologii¹⁷ tehdejšího režimu: *Až dosloužím, chci do sběru*. Budovy z let 1948–1989 by si to měly umět říct taky.

Poznámky:

- ¹ Karolína Vránková: Milujeme šedesátá. Architektura z dob socialismu rozděluje společnost i odborníky. *Respekt*, č. 17, 2017, s. 49–52.
- ² Jedná se o milník v dějinách konceptuálního umění, dílo *Fyzická nemožnost smrti v myslí někoho živého* z roku 1991 od britského umělce Damiena Hirsta.
- ³ Více např. v knize Don Thompson: *Jak prodat vycpaného žraloka za 12 milionů dolarů*. Zlín: Kniha Zlín, 2010.
- ⁴ K reprezentaci a symbolické funkci architektury např. Karsten Harries: *Ericův funkce architektury*. Praha: Arbor Vitae, 2011, s. 106–142.
- ⁵ Ludwig Mies van der Rohe: *Stavění*. Praha: Arbor Vitae, 2000, s. 22.
- ⁶ Tamtéž, s. 74.
- ⁷ Citováno dle Vendula Hnídková: Moskva viditelná a neviditelná. Předvoj socialistického realismu v české architektuře. *Umění*, vol. LXIII, č. 6, 2015, s. 458–464, zde s. 459.
- ⁸ K tomu např. stejnojmenná práce radikálně marxistického myslitele Guye Deborda *Společnost spektaklu* (franc. orig. 1967, český překlad 2007 v nakladatelství Intu).
- ⁹ Viz <http://www.a489.cz/motokov>.
- ¹⁰ Viz <http://www.a489.cz/o-projektu>.
- ¹¹ V době přípravy textu bylo v jednání přezkumné řízení týkající se povolení její demolice zamýšlené novým majitelem vlastním ji od roku 2015.
- ¹² Dnes užívaný pojem pro neurčitý stesk po bývalých východoevropských režimech, složenina z německého „Ost“ (= východ) a víceméně mezinárodního slova „nostalgie“.
- ¹³ K tomu více ve vynikající knize Christiana Norberga-Schulze *Genius Loci*. Praha: Dokořán, 2010.
- ¹⁴ Srov. např. Atkinsonová et al.: *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 615.
- ¹⁵ K diskutovaným stavbám také patří hotel Thermal v Karlových Varech, někdy také pražský vysílač na Žižkově.
- ¹⁶ „Aspirantura“ dle tehdejších zákonů znamenala systematickou odbornou přípravu na vědeckou hodnost CSc., přibližný ekvivalent dnešního PhD.
- ¹⁷ V tomto smyslu antropologii jako určitý „ucelený filosofický výklad člověka, jeho podstaty a existence, jeho výtvořů a činností, jeho smyslu a perspektiv atd.“. Cit. dle: Kol.: *Stručný filosofický slovník*. Praha: Svoboda, 1966, s. 22, heslo „antropologie filosofická“.

Jan Obtrlík (1981) je architekt a teoretik architektury. Kromě vlastní praxe vyučuje na Fakultě architektury VUT v Brně a publikuje k souvisejícím odborným tématům.

Ideologie: zlobivá dítko Francouzské revoluce

JIŘÍ HANUŠ – VÍT HLOUŠEK

V tomto čísle přinášíme pokračování úvah J. Hanuše a V. Hlouška nad tématy, která tito autoři rozvinuli v rámci jejich společného vysokoškolského kurzu. Na text o významu náboženství v politickém životě 19. století (Náboženství: příběh s otevřeným koncem. *Kontexty*, IX/2017, č. 4, s. 32–38) navazuje esej o rozporuplném a komplikovaném fenoménu ideologií v moderní době.

Pro obyvatele střední Evropy nemá s vysokou pravděpodobností pojem ideologie příliš pozitivní nádech. Koneckonců, byly to právě dvě totalitní ideologie a režimy ustavené na jejich půdorysu, které po celou druhou polovinu 20. století devastovaly politický, ekonomický, kulturní a společenský život i v českých zemích. Přesto není možné a ani účelné pojem ideologie úplně zatratit či opustit, protože si zachovává významnou funkci při popisu a pochopení současné evropské politické reality. Navzdory dobově vlivné knize amerického sociologa Daniela Bella z roku 1960 s názvem *Konec ideologií* se potenciál ideologií jakožto světonázorových konceptů nevyčerpá. Naopak, „staré“ ideologie 19. století prokazují nečekanou vitalitu a schopnost adaptovat se na nové výzvy a 20. století dalo vzniknout i řadě nových ideologií, které také zjevně nejsou za svým zenitem. Je to ostatně logické. Ani v dnešní poněkud překotné a atomizované době nevymizela společenská potřeba porozumění světu a zařazení aktuálních politických otázek do určitého vysvětlujícího rámce. A byť jsou ideologie svým pohledem na svět nutně reduktivní, mají stále tu výhodu, že kromě nabízení přehledných a ucelených odpovědí a vizí umožňují zažít pocit sdílení politického přesvědčení s jinými lidmi. Nejsou tedy pouze racionálními „světonázory“, ale také emotivními návody na smysluplný život. A to je na prahu 21. století pocit, který řadě lidí evidentně pořád stojí za to.

Nejinak tomu nepochybně bylo v době Francouzské revoluce, která je obecně považována za událost,

jež zapříčinila zrod ideologií v jejich moderní podobě. Samotné slovo ideologie bylo rovněž produktem myšlenkového světa revoluční Francie. S mírnou nadšátkou můžeme říci, že nejprve existovali ideologové, kteří pozdějším společným úsilím vymysleli pojem ideologie. Skupina myslitelů zvaných *idéologues*, soustředěných kolem Antoina Destutta de Tracy, se pokusila na přelomu 18. a 19. století ustavit vědu o myšlení a myšlenkách – tedy idejích, která by se opírala o dobové psychologické poznatky, oprostila by se od metafyzických filosofických zkoumání a – velmi zjednodušeně řečeno – bádala by nad tím, co si mají lidé myslet. De Tracymu a jeho kolegům nešlo o formální postupy myšlení, od toho tu již byla logika, ale o obsahy myšlení, o to, co je *správné* si myslet. Vidíme tady přímý produkt arogance osvětského rozumu, který byl již ve své době vysmíván například Napoleonem Bonapartem. Ten však zároveň ukázal cestu politického využívání zbytků revolučního elánu a revolučních idejí, a demonstroval tak *nolens volens* přínosnost ideologie pro politickou praxi.

Role ideologií pro rozvoj moderní demokratické politiky byla, řekněme, ambivalentní. Sepětí ideologie a politiky se stalo klíčovým motorem pohánějícím vývoj v Evropě 19. století z hlediska liberalizace a postupné demokratizace evropských politických systémů. Stejně tak však patřila radikalizace některých ideologií k jednomu z podstatných faktorů, které vyhrotily vztahy mezi evropskými státy v předvečer první světové války a uvodily totalitní experimenty 20. století.

Tak jako tak byly ideologie v 19. století jednoznačně vnímány jako parciální a politické soustavy myšlenek, a to nikoliv v duchu de Tracyho ideálů. Paradoxně největší kritika pojmu ideologie pocházela v 19. století od Karla Marxe a Friedricha Engelse. V roce 1846 sepsali knihu *Německá ideologie*, ve které tento pojem hodnotili velmi kriticky jako určitou soustavu idejí užívanou vládnoucími k upevnění a udržení panství (Engels ostatně později proslul definicí ideologie jako falešného vědomí). Oba dva se však stali klíčovými aktéry definování moderní podoby jedné z nejvýraznějších ideologií 19. i 20. století.

Marxističtí myslitelé ostatně měli s pojmem ideologie občas problémy i později. Karl Mannheim se na sklonku 20. let pokusil v knize *Ideologie a utopie* zbavit pojem ideologie pejorativních konotací. Vracel se částečně k původnímu osvícenskému užívání pojmu ideologie, když tvrdil, že ideologie je pouze určitým systémem symbolů, kterým nelze vytýkat, že nemají kvality požadované například po vědeckých teoriích. Že se jedná o nutně schematický a stranický (parciální) výklad reality, ale přesto nabízejí určité vodítko při jejím poznávání. Navzdory tomuto pokusu pojem ideologie opět „neutralizovat“ se aliance ideologií a politiky zachovala až do dnešních dob. Typicky se pojem ideologie využívá a zneužívá v konkrétním stranickém boji, například před volbami, jak to velmi dobře známe i ze středoevropského prostoru.

Velmi zjednodušený výklad geneze různých ideologií by mohl ztotožnit většinové proudy Francouzské revoluce se zrozením moderního liberalismu a opozici vůči revoluci pak pojímat jako kolébku konzervatismu jako negaci revoluce a socialismu coby radikalizaci revoluce. Takto jednoduché to však přece jen není, jak ukážeme na příkladu vývoje liberalismu, moderní ideologie *par excellence*.

Kořeny liberalismu jako společenského a politického postoje můžeme hledat už ve středověku. Dostaneme se při tom na území Anglie ke specifické vrstvě liberálů (čeští čtenáři starších překladů děl Sira Waltera Scotta si možná vybaví slovo „svobodník“), která ve 14. století zahrnovala svobodné drobné rolníky bojující o svou nezávislost s feudálními pány lačnickými po jejich znevolnění. Pro pochopení myšlenkového světa

klasického liberalismu 19. století však musíme zamířit podstatně blíže k současnosti. Jednu stopu zanechali tvůrci klasické ekonomie, skotští političtí ekonomové typu autora *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* Adama Smitha, kteří opatřili pozdější ideologii liberalismu mimořádně solidními ekonomickými základy. Druhá stopa vede mezi tu více, tu méně osvícené politické filosofy 17. a 18. století, zejména britské, francouzské a americké. Byl to ostatně John Locke, kdo ve svém *Druhém pojednání o vládě* predikoval moderní pojetí základních práv a popsal ideu společenské smlouvy, jež ustavuje liberální politický režim garantující „přirozený zákon“, a kdo také položil základy principu dělení moci. A byl to Charles Louis Montesquieu, kdo tuto představu rozpracoval do nám důvěrně známé podoby oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní a kdo se ve svém díle *O duchu zákonů* vlastně poprvé vyslovil k idejím, které byly později reformulovány do konceptu právního státu. A konečně nesmíme zapomenout na americké politiky a státníky, kteří ve svých *Listech federalistů* a později v *Ústavě Spojených států amerických* uvedli zásady liberální ideologie do politické praxe.

To podstatné, co činilo rodící se ideologii liberalismu v letech Francouzské revoluce ideologií vskutku revoluční a zároveň mimořádně přitažlivou, bylo shrnuto již v jednom z klíčových bodů *Deklarace práv člověka a občana* z 26. srpna 1789. Tento dokument stanovil, že se „lidé rodí a zůstávají svobodní a rovní ve svých právech. Sociální rozdíly se mohou zakládat pouze na veřejné užitečnosti. Účelem každého politického sdružení je zachování přirozených a nezadatelných práv lidí. Těmito právy jsou svoboda, vlastnictví a bezpečnost před útlakem a odpor vůči útaku. Princip nejvyšší svrchovanosti spočívá v lidu... Svoboda spočívá v možnosti dělat cokoliv, co neomezuje druhé... Nikdo nemůže být obviněn, uvězněn nebo zadržen kromě případů, jež stanoví zákon... Svobodná výměna myšlenek a názorů je jedním z nejcennějších lidských práv...“

Pořád se však hovořilo o revoluci, jakobínech, případně „francouzském švindlu svobody“ (jak zní i titul velmi zajímavé knihy editované Claire Madl a Danielou Tinkovou, která pojednává o dobové recepci idejí Francouzské revoluce v českých zemích), ale nehovořilo

se o liberalismu. To přišlo až v roce 1812, kdy revoluční moc ve Španělsku začala připravovat návrh nové – liberální – konstituce (tzv. cádizské ústavy). Ta se sice nakonec neujala, ale tažení liberálních principů evropskou politickou krajinou již nebylo možné dlouhodobě zastavit. Revoluce 20. a 30. let 19. století, jakož i revoluce 1848/1849 byly nesený tu více, tu méně radikálními liberálními ideology. Evropský konstitucionalismus první poloviny 19. století načerpal v průběhu Francouzské revoluce a revoluční i napoleonské expanze mohutnou inspiraci, a ta se projevila nejen v norské ústavě z května 1814, ale i v belgické konstituci z roku 1831. Ta byla ostatně dlouhou dobu považována za nejliberálnější ústavu v Evropě. Pozadu dlouho nezůstaly ani habsburské země, kde se sice liberální vzepětí let 1848/1849 ještě „zvrátilo“ do dekády takzvaného Bachova neoabsolutismu, ale vývoj se zastavit nepodařilo, stejně jako se to v první polovině 19. století nedařilo knížeti Metternichovi. Ostatně, sám Alexander Bach patřil před svým angažmá ve vládě Felixe knížete Schwarzenberga k předním vídeňským liberálům a i po potlačení revoluce realizoval některé prvky liberalismem inspirované modernizace, jako byla reforma státní správy nebo (pod vedením Karla Ludwiga von Brucka) zásadní reforma liberalizující ekonomiku říše. Bachova slova, jež připomněl ve své knize *Česká společnost 1848–1918* historik Otto Urban, opravdu nejsou typickým projevem dobového konzervatismu: „Dnes nemáme stát, teprve ho musíme vytvořit, abychom mohli vládnout jako jinde v Evropě. Všechnu vnější i vnitřní opozici potlačíme, všechno staré je prohnílé anebo zastaralo časem; musíme stavět znovu, ale nerušeně...“

Liberalismus a liberální honorační strany se po celé západní a střední Evropě 19. století profilely jako „levice“ soupeřící s konzervativní „pravicí“ o podobu státu, politického, ekonomického a společenského systému. Právě aktivitám liberálů vdčíme za pozvolné a v kontextu 19. století rozhodně nikoliv samozřejmé akceptování zásady, že výkonná moc, tedy vláda, má být podrobena parlamentní kontrole a že existují určitá politická (ještě ne sociální) práva, jež náležejí každému občanu, a jež by proto měla být respektována zákonem.

Nakonec se však (jaká to ironie dějin!) ukázalo, že nejpevněji tyto zásady zakořenily tam, kde měli liberálové v konzervativcích nejprve silného protivníka a potom, na přelomu 19. a 20. století, spojence proti novým radikálnějším ideologiím a politickým směrům. Jednou z takových zemí byla Anglie, respektive Velká Británie. Zde se existující boje mezi parlamentními „stranami“ prokrálovských toryů a progresivistických whigů začaly na přelomu 18. a 19. století měnit v modernější zápas zastánců konzervativní a liberální ideologie. I tady sehrála roli určitého akcelérátoru vývoje Francouzská revoluce. Již v roce 1790 byla vydána pozoruhodná kniha Edmunda Burka *Úvahy o revoluci ve Francii*, jíž se její autor stal pro mnoho svých stoupenců takřka prorokem. Je zajímavé, že autorem prvního moderního konzervativního kréda byl dlouholetý poslanec-whig. Burke však byl whigem umírněným, člověkem, který se nestavěl principiálně proti panovníkové moci a ani nebyl zapřísáhlým odpůrcem revoluce jako nástroje politické změny – toleroval například boj amerických osad za nezávislost na Velké Británii. Uvážlivost v kombinaci s pozorovatelským talentem a vytríbenou politickou předvídavostí umožnily Burkově dříve než mnohým jiným vnímat Francouzskou revoluci nejen jako příležitost, ale také jako hrozbu a předpovědět její rychlou radikalizaci i důvody, proč nakonec nebyla ve Francii krátkodobě příliš úspěšná.

V této pozoruhodné knize Burke explicitně zformuloval i řadu postulátů konzervatismu 19. a 20. století, ať již to byl důraz na kontinuitu, evoluci, přirozené (čti historicky osvědčené) instituce a vědomě omezované prahnutí po změnách a nechuti k následování příliš abstraktních idejí, jakkoli na první pohled lákavých: „Následky neschopnosti, již populističtí vůdci projevují ve všech podstatných státních záležitostech, má ospravedlnit všekompenzující pojem svoboda. Někteří lidé opravdu pocítili velkou svobodu, ale mnozí – ne-li většina – upadli v despotické a ponižující znevolnění. Neboť co je svoboda bez moudrosti a ctností? To nejhorší ze všech možných zel; je to bláznovství zbavené klece, neřest a zuřivost puštěná ze řetězu.“ A dále, „nevylučuji ani změnu, ale měnil bych něco jen proto, aby byl zachován celek. Po léku bych sáhl jen v případě vážné choroby. Ve svých činech

bych se držel příkladu předků.“ Burke zkrátka představuje způsob myšlení a politického jednání, „jenž chce uhájit spojitost a soulad, ale je ochoten je bránit i proměnou prostředků umožňujících udržet směřování k danému cíli, a kdyby se snad plavidlo, na němž pluje, mělo začít v důsledku nerovnoměrného zatížení naklánět na jednu stranu, přál by si přesunout váhu svých argumentů... na stranu druhou a přispět tak k zachování rovnováhy.“

Strom evropského konzervatismu 19. století však byl velmi košatý. Patrně bychom měli spíše použít metaforu jakéhosi evropského konzervativního lesoparku anglického typu s řadou různých částí s různým zastoupením dřevin a rostlin spojených klikatými cestami a nadto dosti zvlněného, protože konzervatismus byl vždy poměrně rezistentní k vytváření nějaké abstraktní globálně akceptované ideologické kostry a vždy měl výrazně národní charakter: pravoslavný a dynastický v případě ruského konzervatismu, limitovaně konstituční a stejně limitovaně imperialistický v případě konzervatismu britského, krajně reakční, protože čelil příliš radikálním oponentům, v případě konzervatismu francouzského, katolický, dynastický a protiindustriální v případě konzervatismu rakouského či konečně výrazně historizující, státoprávní a k alianci s nacionalismem náchylný charakter českého konzervatismu stárnoucího Palackého či Riegra.

Konzervatismus 19. století tedy rozhodně nepředstavoval jednotný proud. Jednalo se o řeku plnou meandrů a někdy i slepých ramen. Velmi často šlo o ideologii reakční, a to ne nutně jen ve smyslu anti-progresivistickém, ale o ideologii, jejíž doktríny se vytvářely postupně tváří v tvář myšlenkám ideologií protivných. O pět let později než Burkovy *Úvahy* byla vydána kniha Josepha de Maistre *Considérations sur la Révolution française*, v níž tváří v tvář hrůzám jakobínské diktatury formuloval daleko emotivnější a o náboženskou argumentaci „metafyzického konzervatismu“ opřené odsouzení revolučního liberalismu. Není také náhodou, že o konzervativní myslitele byl opřen například reakční režim Karla X. ve Francii, který se snažil potlačit vzpomínky na Velkou revoluci.

Mnohdy však byl konzervatismus daleko méně dogmatický, než jak jej líčili a líčí jeho ideoví pro-

tivníci. Vzpomeňme jen knížete Metternicha. Tento oblíbený terč liberálů, socialistů a nacionalistů let předbřeznových byl produktem evropského osvícenství a jeho konzervatismus v době napoleonských válek i po nich byl veden spíše než abstraktní ideologií odporem k revoluci a potřebou upevnit takový evropský politický řád, který by byl příznivý pro zachování velmocenského postavení oslabeného Rakouska. I konzervativnost některých spisovatelů byla značně ambivalentní – připomeňme například šlechtice a romantika Françoise Reného de Chateaubrianda, kterému do českého milieu vyšlapával cestu známý buditel Josef Jungmann. Chateaubriandovy osobní a politické osudy také ukazují, že i v 19. století byly pojmy „konzervatismus“ a „liberalismus“ poněkud relativní a označování někoho za konzervativce nebo liberála záviselo v neposlední řadě na měnícím se politickém kontextu.

O ambivalencích ekonomické politiky konzervativní bachovské éry již byla řeč, a ještě silněji musíme zdůraznit daleko vstřícnější postoje dobových konzervativců k tzv. dělnické otázce v poslední čtvrtině 19. století. Politika vlád Benjamina Disraeliho, Eduarda hraběte Taaffého či Otto von Bismarcka detekovala daleko citlivěji, že slabé postavení průmyslového dělnictva představuje hrozbu společenské a politické stability a že liberální spoléhání na čistě tržní řešení není dostatečnou pojistkou proti rostoucí moci socialistů. Bismarck na jedné straně držel zákonem proti socialistům v letech 1878–1890 tuto stranu mimo legální politický prostor, na druhé straně však reagoval pragmaticky na množící se sociálně motivované požadavky. Schvalování příslušných zákonů o pojištění dělnictva pro případ nehody, nemoci, invalidity i stáří nebylo úplně rychlé (1883–1889) a ani rostoucí podporu sociální demokracie se Bismarckovi tímto zákonodárstvím nepodařilo zastavit, zařadil se však jako jedna z vedoucích postav mezi ty dobové konzervativce, kteří se snažili řešit reformami některé problémy modernity, aniž by museli příliš měnit základní politická a společenská schémata. Zpětně vzato byla tato cesta jistě lepší než ignorance dělnických požadavků a následná radikalizace části dělnického hnutí. Pragmatický konzervatismus v té době projevil

podstatně větší pochopení pro měnící se realitu doby než tehdejší doktrinářský liberalismus nebo radikální socialismus.

Socialismus jako plnohodnotná ideologie je poněkud mladšího data než Francouzská revoluce. Samotný pojem „socialismus“ se objevil podle všeho až v roce 1827 ve Velké Británii, kdy jej použil Robert Owen. Do francouzštiny zavedl pojem socialismus Pierre Le-roux o pět let později a z tohoto jazyka se pak rychle šířil dále. Možná si někteří ze čtenářů vzpomenou na poněkud násilné pokusy některých intelektuálů minulého režimu, kteří se snažili hledat paralely mezi socialismem 19. a 20. století a spisy *Sluneční stát* Tommasa Campanelly nebo *Utopií* Thomase Mora nebo traktovat Babeufovo spiknutí rovných z roku 1796 jako předchůdce komunismu.

Označení „utopičtí socialisté“, které se používá nejen pro tyto údajné předchůdce, ale i pro socialistické ideology první poloviny 19. století, není úplně spravedlivé a je třeba je vnímat jako atribut, který na ně uvalilo marxistické pojetí socialismu, aby samo sebe označilo za jedinou pravdivou a vědeckou socialistickou ortodoxii. Každopádně již utopičtí socialisté se lišili v důrazech a míře radikálnosti a podobně jako jejich kolegové z přelomu 19. a 20. století si byli blízcí poměrně sektářskou a vzájemně nesnášlivou mentalitou. Jestliže třeba Proudhon volal „Vlastnictví je krádež!“, nezapomínal k tomu dodat, že Marxův komunismus přináší jen „útlak a otroctví“. S Marxem však měl společný odmítavý vztah k myšlenkám socialistů jako Étienne Cabet či Charles Fourier, kteří snili o demokraticky organizovaných soběstačných zemědělských komunitách řídicích se principy sociální spravedlnosti, kde by ovšem byla plně potlačena individuální svoboda ve prospěch kolektivu.

Běžným se výraz socialismus a socialisté stal v evropské politické debatě v průběhu 40. let 19. století. V té době také vznikaly klíčové spisy Karla Marxe a Friedricha Engelse. V proslulém *Komunistickém manifestu* z roku 1848 vykládali politiku jako něco, co je plně závislé na přeměně ekonomických vztahů, a budoucnost předesílali ve vizi třídního zápasu, ve kterém se střetnou buržoazie a proletariát. Co na tom, že realita byla už tehdy daleko komplikovanější a že

se nakonec podstatně lépe osvědčila cesta spolupráce mezi oběma třídami, když byly tyto revoluční vize schopny mobilizovat nejen dělníky, ale i tehdejší intelektuály. Už v roce 1840 se v Německu poprvé objevil jako pojmenování takových názorů výraz „komunismus“ a zabydlet se v krajině evropského levicového extremismu, žel, asi navěky.

Z hlediska dalšího vývoje (západo)evropské demokracie je nepochybně zajímavější než marxistický dogmatismus vývoj socialistických politických doktrín ve druhé polovině 19. století a v letech před první světovou válkou. Již tehdy bylo totiž založeno na rozkol mezi komunistickým a socialistickým hnutím, který vyvrcholil v letech 1917–1921 osamostatněním komunistických stran. Již v 19. století však existoval tzv. revizionistický (sociálnědemokratický) a revoluční proud socialistického myšlení. Zatímco revolucionáři, kteří se dále štěpili do různých proudů od leninských bolševiků až po italské, francouzské či španělské anarchisty, uvažovali a konali v intencích, že marxistický vědecký světový názor je nejen možné, ale vlastně nutné aplikovat revoluční a násilnou cestou, ať již to byla ozbrojená avantgarda (takřka neexistující) dělnické třídy v Rusku nebo mýtus generální stávky anarchosyndikalisty George Sorela. Rozděleny byly i odbory, které nebyly jen socialistické či anarchické, ale v mnoha zemích Evropy také křesťanskosociální. Majorita dělníků však ve většině evropských zemí v předvečer první světové války byla již spíše na straně reformně orientovaných sociálních demokratů. Bylo to jednak proto, že již mohli vidět první výsledky sociální politiky a většinou poměrně úspěšně agitovali za rozšiřování volebního práva směrem ke všeobecnému, a díky tomu mohli sami sebe vnímat jako součást politicky definovaných evropských národů.

Bylo to ale také proto, že sociálnědemokratické strany dokázaly vytěžit nejvíce z poměrně ostré fragmentace evropských společností v důsledku industrializace a dalších společenských proměn na cestě Evropy od společnosti *ancien régime* k modernitě. Tehdejší socialistické strany dokázaly v západní a střední Evropě velmi dobře integrovat dělnické prostředí prostřednictvím masových politických stran a přidružených zájmových skupin. Řada politologů a historiků hovoří

o uzavřených sociálně-politických *milieu*. To si můžeme představit na příkladu imaginárního chlapce, který by se narodil někdy kolem roku 1880 do dělnické rodiny třeba ve Vídni. Jeho rodiče by volili sociální demokraty, jeho otec – průmyslový dělník – by byl členem socialistických odborů, v rodině by se četly sociálnědemokratické noviny, nakupovalo by se v sociálnědemokratických konzumních družstvech. Synek, již poněkud odrostlejší, by chodil cvičit do dělnické tělovýchovné jednoty, a kdyby se později toužil vzdělávat, jistě by vstoupil do dělnického čtenářského klubu. A celý proces by se později opakoval v momentu, až by se oženil s nějakou spolupracovnicí z továrny. Takové představitelné osudy ostatně vedou některé autory k tomu, aby označovali socialistické „recepty na život“ jako alternativy k náboženství. A to nejen ve smyslu racionálního spojení práce s trávením volného času, ale současně s emocionálním prožíváním reality. Bez tohoto aspektu bychom totiž nemohli pochopit skutečnost obliby ideologií, neřkuli fenoménu „propadnutí“ ideologii.

Je však třeba připomenout, že v některých zemích museli reformní sociální demokraté svádět ostré boje s jinými variantami socialismu. Již jsme zmínili přitažlivost anarchismu a anarchosyndikalismu v mnoha zemích zejména jižní Evropy. V minulém textu věnovaném proměnám role náboženství byly přiblíženy politické aspirace a projevy katolicismu v Evropě 19. století, jimž zde proto již nebude věnována pozornost. Pouze dodejme, že křesťanství se v moderní době vymezilo i vůči takzvaným světovým názorům, neboť jeho stoupenci často tvrdí, že náboženství není a nechce být pouhým myšlenkovým systémem s určitou praktickou aplikací, ale přemýšlením o Božím zjevení (Mikuláš Lobkowicz). I v tomto případě však můžeme říct, že křesťanská víra je světonázorová alespoň tím, že z ní vyplývají určité společenské důsledky.

V habsburské monarchii pro v zásadě internacionalistické socialisty zase představoval velký problém nacionalismus, který dokázal v letech před první světovou válkou efektivně rozdělit například českou sociální demokracii, o oslabení „jednoty dělnické třídy“ existencí národních socialistů ani nemluvě. Existovaly přitom koncepty, které chtěly sociální otázku v rámci

rakousko-uherské sociální demokracie řešit. V srpnu 1898 zveřejnil slovinský sociální demokrat Etbin Kristan článek *Nacionalismus a socialismus v Rakousku*, kde odmítl jak myšlenku státního centralismu, tak zemské autonomie, neboť toto řešení by se nevyhnulo problému existence početných menšin. Namísto toho navrhl model neteritoriálního kulturního federalismu ne nepodobný logice jazykových komunit v dnešní Belgii. V roce 1899 na brněnském sjezdu celorakouské sociální demokracie však byl Kristanův koncept kritizován právě proto, že neakceptoval historické či etnické hranice. V letech 1902 a 1906 vyšly dva spisy o národnostní otázce podepsané jménem Rudolf Springer. Pod tímto pseudonymem se skrýval jeden z nejvýznamnějších vůdců předlitavského sociálnědemokratického hnutí Karl Renner, který navrhl, opět marně, transformaci říše na společenství samosprávných národních celků s existencí omezené centrální vlády, která by spravovala pouze nutné záležitosti. Tuto autonomii národních celků by podle Rennera doplňovala kulturní autonomie založená na Kristanově konceptu.

Zajímavé myšlenky některých sociálnědemokratických politiků Předlitavska byly bohužel přehlášeny sílícím nacionalismem. To je vlastně další ideologie 19. století, která je hodna pozornosti, a to jak ve své variantě liberálního *risorgimento* nacionalismu, tak ve své mnohem nebezpečnější verzi integrálního nacionalismu konce dlouhého 19. století. Problematiku nacionalismu však nelze ani pro období 19. století, ani pro pozdější dějiny zredukovat na ideologii, a proto jí budeme věnovat speciální pozornost v některém z příštích textů.

Na druhé straně nelze ideologie předminulého století redukovat na čtveřici velkých ideových soustav. Pokud bychom chtěli zabrousit do jiných a méně typických vod, mohli bychom například uvažovat nad slavjanofilstvím jako ruské ideologií, která se staví proti západnímu racionalismu a rozvažuje nad tím, co to znamená „moudrost srdce“. K nejvýmluvnějším slavjanofilům patřili bratři Kirejevští, Petr a Ivan, a Alexej Chomjakov. Dnes už je znáji spíše jen badatelé, ale ve své době byli velmi vlivní. Vytvořili filosofii v podobě „podvrtné disciplíny“, inspirované německým

romantismem, z něž ruští myslitelé obdivovali zejména myšlenku tzv. organického vývoje vesmíru i společnosti (Schelling). Ideologie slavjanofilství umožňovala nejen formulovat specifičnost „ruské duše“ a východního myšlení vůbec, ale obsahovala též ostrý atak vůči západnímu způsobu myšlení. Západ jim připadal příliš individualistický, nakažený právníckým a abstraktním myšlením a odříznutý od přirozeného světa, reprezentovaného zejména ruským rolníkem. Nebylo divu, že koncentrátem západního myšlení byla pro ruské slavjanofily římskokatolická církev.

Právě slavjanofilství nám umožňuje pochopit, jak žijí ideologie z obrazu nepřítele. Někdy se totiž k sobě velké ideologie vinou jako sourozenci nebo alespoň předstírají přátelství. Jindy si jdou nekompromisně po krku. Konstantin Leontijev je například prototypem ruského šlechtice, který ve své knize *Rusko a Evropa* vyslovil tezi, že Západ se se svým liberálním rovnostářstvím nachází v posledním stadiu své existence.

Jednotlivé ideologie samozřejmě vznikaly ve vzájemně opozičním vztahu. Jak jsme již uvedli, jejich vzájemné potýkání však v určitých případech nevyklučovalo ani občasné (a dočasné) stýkání. Byl to právě nacionalismus, který v době vrcholící „jarem národů“ 1848/1849 navázal poměrně symbiotický až intimní vztah s dobovým liberalismem, neboť se zdálo, že mezi právy jedinců a právy národů neexistují rozpory, ale jen společná překážka v podobě reakčních metternichovských režimů. Na sklonku 19. století podobnou alianci s nacionalismem navazoval v mnoha zemích (typickým příkladem budiž vilémovské Německo nebo Rusko Mikuláše II.) místní konzervatismus, který tak toužil obnovit síly notně pošramocené v důsledku vstupu nových společenských vrstev do politiky po rozšíření volebního práva.

Ať se nám to líbí nebo ne, dějiny 19. (a 20.) století jsou zkrátka dějinami ideologií a jejich politická dynamika je vysvětlitelná soupeřením různých více či méně abstraktních principů, představ a vizí. Správně bychom však měli do obou částí předchozího souvě-

tí dodat tučně vysázené slovo „také“. Ideologie byly a zůstávají sice velmi významnou ingrediencí moderní politiky, ale ani nejzarytější zastánci teze o jejich primátu nad ekonomikou nemohou pominout, že mnohdy byly klíčem k pochopení politického vývoje spíše společenské, kulturní a samozřejmě ekonomické zájmy. O tom by ostatně ve střední Evropě mohly vydat krásné svědectví třeba dějiny agrárních stran a hnutí tolik úspěšných již kolem roku 1900. Na druhou stranu, dokonce i ony se snažily vybudovat *ex-post* svérázné ideologie agrarismu, aby poskytly svým přívržencům ten správný obraz světa. Ideologie, ona nezvedená dítka evropské modernity, již nebylo možno vrátit zpět do jejich revolučního lůna.

Literatura k další četbě:

- Norberto Bobbio: *Pravice a levice: důvod a smysl rozdělení politické scény*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003.
 Edmund Burke: *Úvahy o revoluci ve Francii*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997.
 Ian Buruma – Avishai Margalit: *Ocidentalismus. Západ očima nepřátel*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005.
 Michael Freeden, Lyman Tower Sargent a Marc Stears (eds.): *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford University Press, Oxford 2013.
 John Gray: *Liberalismus*. Občanský institut, Praha 1999.
 Andrew Heywood: *Politické ideologie*. Aleš Čeněk, Plzeň 2008.
 Mikuláš Lobkowicz: *Duše Evropy*. Vyšehrad, Praha 2001.
 Robert A. Nisbet: *Politický konzervatismus: sen a realita*. LEDA, Voznice 2011.
 Pavel Šaradín: *Historické proměny pojmu ideologie*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001.
 Daniela Tinková – Claire Madl (ed.): *Francouzský švindl svobody*. Argo, Praha 2013.

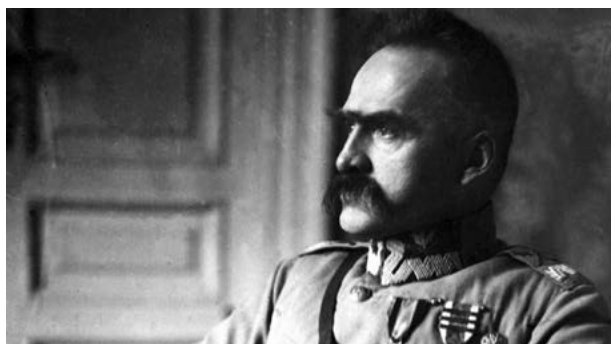
Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Vít Hloušek, politolog, působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

TÉMA:

ODKAZ PIŁSUDSKÉHO PRO REGION MEZI ZÁPADEM A VÝCHODEM

Letos si Polsko připomíná 150 let od narození svého velkého meziválečného státníka Józefa Piłsudského. Dědeček, jak mu Poláci přezdívali, se již během svého života stal legendou, kterou bychom jejím symbolickým významem mohli přirovnat k tatíčku Masarykovi. Jak už se to u našich sousedů stalo zvykem, setkáme se s dvěma krajně odlišnými pohledy na svérázného maršálka, jedni ho obdivují, druzí adorují jeho politického oponenta, nacionalistu Romana Dmowského. Nedá se ovšem pominout, že Piłsudski stál u všech zásadních událostí, které po letech neexistence vrátily Polsko na mapu Evropy. Velel polské armádě při první velké zkoušce, během níž znovuzrozený stát čelil početnější rudé hrozbě. Po odražení vnějších nepřátel se nebezpečnou vnitřní politickou nestabilitu rozhodl vyřešit ozbrojeným převratem, po němž se sám postavil do čela země. Odkaz uniformovaného socialisty a vlastence-revolucionáře, který – jak sám prohlásil – „z tramvaje Socialismus vystoupil na zastávce Nezávislost“, je stále živý. Poláky rozděluje spor o jeho politický odkaz, třeba jeho důraz na vnitřně i navenek suverénní silný stát oproti spoléhání na mezinárodní instituce a přílišné lpění na procedurální stránce parlamentního procesu. Nesmírně aktuální je také Piłsudského mezinárodněpolitická koncepce Mezimoří, tedy úzké spolupráce národů mezi Němcem a Ruskem. Její neúspěch možná odsoudil prostor středovýchodní Evropy ke zkušenostem z konce třicátých let, kterých už se ale původce nezávislého Polska nedožil. Po roce 1989 tyto myšlenky užší spolupráce v rámci regionu jako nejlepší cesty k pojištění jeho

Józef Piłsudski.

nezávislosti znovu ožily. Jejich výrazným propagátorem byl především prezident Lech Kaczyński, sám vychovaný v kultu osobnosti maršálka. V současné době je vzdálenou ozvěnou této ideje koncept Trojmoří (Balt – Jadran – Černé moře), který razí současný prezident Andrzej Duda. Ačkoliv jde především o ideu hlubší ekonomické a infrastrukturní spolupráce, nelze pochybovat, že jedním z jejích hlubších zdrojů je přesvědčení, že pouze dohromady a ve spojení dokážou národy středovýchodní Evropy působit jako samostatný aktér velké politiky, nikoli objekt ve hře mocností.

Lukáš Skraba, Maciej Ruczaj

Polský tematický blok vznikl ve spolupráci s Polským institutem v Praze a krakovským Centrem politického myšlení (OMP) a byl podpořen z prostředků MZV Polské republiky v rámci Polsko-českého fóra.

Východní politika Józefa Piłsudského

MIROSLAW SZUMIŁO

Józef Piłsudski byl jedním z nejvýznamnějších polských politiků 20. století. Je považován za hlavního tvůrce nezávislého státu, jenž se v roce 1918 opětovně zrodil po 123 letech nesvobody. Během bojů o nezávislost a polské hranice hleděl Piłsudski především na východ. Tam spatřoval klíč nejen k obnově silného státu, nýbrž také k získání a upevnění jeho postavení na mezinárodní scéně. Piłsudského východní politika se utvářela pod vlivem dvou základních prvků: ideje tzv. prométheismu a federalistické koncepce.

Józef Piłsudski se narodil 5. prosince 1867 v Zułowě poblíž Vilna (dnešního Vilnius) v polské šlechtické rodině. Jeho rodný kraj kdysi patřil k Velkoknížectví litevskému, jež bylo součástí Rzeczypospolité neboli Republiky obou národů. Od roku 1795 se toto území v důsledku rozdělení Polska mezi Rusko, Rakousko a Prusko dostalo pod ruskou nadvládu. Piłsudski byl od dětství vychováván vlastenecky a v duchu tradice polského boje za nezávislost. Jeho otec se v letech 1863–1864 zúčastnil protiruského lednového povstání. To však skončilo porážkou, po níž následovala další vlna protipolských represí. V roce 1887 byl mladý Piłsudski zatčen a deportován na pět let na Sibiř za údajnou účast v tajném spiknutí, jež usilovalo o život samotného cara Alexandra III. Po návratu z vyhnanství se připojil k členům ilegální Polské socialistické strany a brzy se stal jedním z jejích čelných předáků. V letech 1905–1908 řídil bojovou organizaci tohoto podzemního hnutí.

Rodinné tradice a vlastní životní zkušenosti zapříčinily, že největšího nepřítele Polska a Poláků spatřoval Piłsudski v Rusku. Byl jedním z autorů ideje prométheismu, tedy myšlenky utvořit společnou osvobozenickou frontu se zástupci dalších národů porobených Ruskem. Piłsudski mnohokrát připomínal, že „značná část Ruska byla tímto impériem dobyta nebo k němu byla připojena nedobrovolně“. Mytický vzbouřenec Prométheus se stal symbolem snah jednotlivých národů o osvobození.

Během rusko-japonské války v roce 1904 se Piłsudski vypravil do Tokia, kde hodlal vytvořit polskou legii. V memorandu určeném japonské vládě formuloval politický cíl Poláků ve větě, kterou bychom mohli považovat za první definici prométheismu: „rozbít ruský stát na jednotlivé hlavní složky a osamostatnit země násilně připojené k impériu“. V jiné pasáži Piłsudski zdůrazňoval, že zřízení, které je v Rusku aktuálně u moci, má při tom až druhořadý význam: „Rusko je tvrdošíjně imperialistický stát bez ohledu na to, jaká vláda je zrovna u moci. Je to zásadní politický rys příznačný pro tuto zemi.“ Byl přesvědčen, že pouze Rusko zbavené dobytých území bude oslabeno natolik, že pro Polsko přestane být hrozbou a nebezpečným sousedem.

Piłsudski si podobně jako valná většina Poláků, kteří bojovali za nezávislost, představoval znovuzrozený polský stát v hranicích, které se blížily těm z doby před prvním dělením Polska v roce 1772. Na hranice, jaké má Polsko v současnosti, tedy od druhé světové války, tehdy nikdo nepomýšlel. Piłsudski si byl dokonale vědom rozvoje národnostních hnutí ve východních regionech někdejší Rzeczypospolité, tedy na litevském, běloruském a ukrajinském území. Hodlal proto osvobozenické snahy těchto národů sladit s ideou obnovení silné polské republiky prostřednictvím federalistické koncepce.

Navzdory vžitým představám se plány na federaci týkaly pouze Litvy a Běloruska (tedy zemí někdejšího

Velkoknížectví litevského), jež se měly stát součástí společného státu. Ukrajina měla být nezávislým státem, který by ovšem s Polskem uzavřel těsné spojení. Obnova Velkoknížectví litevského byla Piłsudského srdci blízká, byl totiž uvědomělým dědicem této tradice. Řešení ukrajinské problematiky bylo otázkou pouhé strategické kalkulace. V protikladu k federalistické koncepci stála nacionalistická koncepce Romana Dmowského, jež odmítala mnohonárodnostní Polsko ve prospěch etnicky jednotného „Polska pro Poláky“.

Piłsudski očekával, že mezi státy, které si Polsko rozdělily, dojde k ozbrojenému konfliktu, a vsadil v tomto ohledu na Rakousko-Uhersko. V roce 1910 založil v Haliči legální střelecký spolek coby zárodek polské armády. Po vypuknutí první světové války vstoupil 6. srpna 1914 v čele 1. kádrové roty na území ruského záboru Polska a počítal s tím, že se mu podaří vyvolat národní povstání. To sice nevypuklo, Piłsudski však pokračoval v bojích proti Rusku na rakouské straně jako velitel 1. legionářské brigády. V červenci 1917 odmítl odpřisáhnout věrnost německému císaři, a byl proto zatčen a uvězněn v Magdeburku. Tehdy se stal symbolem boje za nezávislost.

Po propuštění z vězení přijel Piłsudski 10. listopadu do Varšavy osvobozené od Němců. Brzy nato se ujal funkce náčelníka státu a vrchního velitele Polské armády. Řídil vznik polského státu a boj o hranice znovuzrozené Polské republiky.

V letech 1918–1920 se náčelník státu – vycházející z myšlenky prométheismu – pokoušel uskutečnit svůj plán proměny vztahů na východě Evropy, jehož hlavním cílem bylo vytvořit protiváhu k Rusku, ať už se z občanské války vynoří v jakékoli podobě. Usiloval o vytvoření politického, vojenského a hospodářského svazu států „lemujících“ Rusko: Finska, pobaltských států, Polska, Ukrajiny, Rumunska a kavkazských zemí. Polská republika měla v tomto svazu hrát úlohu regionální mocnosti. Jak trefně poznamenal profesor Andrzej Nowak: „Klíčová pozice byla v rámci této akce přirozeně vyhrazena Ukrajině, jejíž trvalé osamostatnění, oddělení od Ruska, mělo být nejspolehlivější pojistkou proti možné imperiální recidivě Moskvy.“

Na jaře 1919 obsadily polské jednotky díky úspěšné ofenzivě vilenský region i část běloruského území.

Piłsudski tehdy vydal prohlášení určené obyvatelům někdejšího Velkoknížectví litevského, v němž jim přislíbil právo na sebeurčení. Ve skutečnosti hodlal obnovené Velkoknížectví litevské spojit federací s Polskem a rozdělit je na tři kantony – litevský (se sídlem v Kowně), polský (Vilensko) a běloruský (se sídlem v Minsku). Bělorusové, jejichž národní uvědomění bylo slabé, bohužel na tuto nabídku zareagovali pasivně, zatímco Litevci, kteří již vlastní stát měli, se vůči ní vymezili jednoznačně nepřátelsky.

Jak jsem již uvedl, náčelník státu si dobře uvědomoval zásadní význam Ukrajiny pro budoucí rozložení sil v této části Evropy. Ukrajinská lidová republika (URL) musela v té době bojovat na třech frontách – s obnoveným Polskem, s bolševiky a s „bílymi“ Rusy. Situaci komplikovala skutečnost, že 1. listopadu 1918 vznikl na území východní Haliče druhý ukrajinský stát – Západoukrajinská lidová republika (ZURL), která vedla boj na život a na smrt proti Polsku. Na rozdíl od těchto haličských Ukrajinců usiloval hlavní ataman Ukrajinské lidové republiky Symon Petljura o dohodu s Polskem jakožto potenciálním spojencem ve válce proti bolševikům, zejména pak nemohl-li počítat s podporou států Trojdohody.

Piłsudski od začátku bojů ve východní Haliči nahlížel na konflikt s Ukrajinci jinak než většina polských politiků té doby. Byl přesvědčen o tom, že je nutné jej brzy ukončit a spojit se s nezávislou Ukrajinou proti bolševikům. Po obsazení celé Haliče a západní části Volyně polskými jednotkami však jednání s Petljurou oddaloval a především počítal s tím, že Francie a Velká Británie zaujmou vůči Ukrajinské lidové republice negativní postoj. Trojdohoda jednoznačně podporovala generála Antona Děnikina a jeho plán obnovy Velkého Ruska, čehož se náčelník státu obával nejvíc.

Zatímco Děnikinovy armády postupovaly z jihu Ukrajiny směrem k Moskvě, Piłsudski už v létě 1919 zastavil ofenzivu Polské armády a uzavřel s bolševiky příměří. Protivníci Piłsudskému vyčítali, že tímto krokem zachránil bolševický režim a způsobil Děnikinovu porážku. Polský vůdce se pokoušel navázat s ruským generálem spolupráci, avšak Děnikin akceptoval Polsko pouze v hranicích někdejšího Kongresového

království (tj. na západ od toku řeky Bug) a o jakémkoli kompromisu nechtěl ani slyšet. V takové situaci přiměla Piłsudského logika k úvaze, že bolševici jsou slabší, a z dlouhodobého hlediska tedy méně nebezpeční než „bílí“ Rusové, kteří měli podporu západních mocností. Navíc po porážce „bílého“ Ruska se právě Polsko mohlo dostat do pozice strategického partnera Francie ve východní Evropě.

Zimu využilo Polsko i bolševické Rusko k intenzivním přípravám k rozhodujícímu ozbrojenému střetu. Cílem plánovaného kyjevského tažení bylo vytvoření ukrajinského státu v povodí Dněpru jakožto klíčové složky nového politicko-strategického uspořádání východní Evropy. Od prosince 1919 probíhala tajná polsko-ukrajinská jednání, která byla završena 22. dubna 1920 ve Varšavě podepsáním politické dohody mezi Polskem a Ukrajinou lidovou republikou. Symon Petljura nahlížel tehdejší politickou situaci realisticky a zřekl se nároků na území východní Haliče a západní Volyně. Polsko uznalo nezávislost Ukrajiny a zavázalo se poskytnout jí pomoc ve válce proti bolševikům.

Zároveň s ukrajinskou problematikou se Piłsudski snažil řešit i otázku ruskou. Vsadil na demokratické „třetí Rusko“ a v lednu 1920 zahájil spolupráci s Borisem Savinkovem – socialistickým revolucionářem, jenž ve Varšavě vytvořil Ruský politický výbor. Díky této dohodě se bojů proti bolševikům zúčastnily na polské straně i ruské jednotky.

Piłsudského plány řešení ruské otázky tedy můžeme rozdělit do tří fází: 1) rozbití „prvního Ruska“ (bílého) rukama bolševiků; 2) rozbití „druhé Ruska“ (rudého) Polskou armádou; 3) vytvoření „třetího Ruska“ (demokratického).

V rámci svého plánu se Piłsudski pokoušel navázat spolupráci i s kavkazskými národy, které bojovaly o svou nezávislost. Na konci roku 1919 vyslal na Kavkaz zvláštní diplomaticko-vojenskou misi pod vedením zplnomocněného ministra Tyta Filipowicze. Členové mise jednali o vojenském spojení s Ázerbájdžánem a Gruzii. Oba tyto státy se však brzy staly obětí bolševické agrese a členy Filipowiczovy mise v Baku uvěznila Čeka. Polsko v té době navázalo styky také s krymskými Tatary a kubáňskými a donskými

kozáky. Zvláštní kozácké oddíly se po boku Polska účastnily války proti bolševikům.

Kyjevské tažení, které v dubnu 1920 podnikla Polská armáda spolu s nečetnými spojeneckými ukrajinskými jednotkami, skončilo neúspěchem, k němuž přispěly chyby polského velení i pasivní postoj ukrajinského obyvatelstva, které se do Petljurových jednotek příliš nehrnulo. Tento postoj byl důsledkem několika různých faktorů – nedostatečně vyvinutého národního uvědomění, vyčerpání mnohaletou občanskou válkou, působení bolševické propagandy a také nevhodného chování jednotek polské armády na ukrajinském území.

Od začátku června 1920 jezdecké vojsko Semjona Buďonného útočilo na polské a ukrajinské jednotky zezadu a přinutilo je ustoupit od Kyjeva. O měsíc později začala velká ofenziva bolševických vojsk Michaila Tuchačevského na běloruské frontě, která byla zastavena teprve začátkem srpna na předpolí Varšavy. Během ústupu na západ bránila ukrajinská armáda jižní úsek fronty na řece Dněstr a tvořila tak silné a aktivní krytí pravého křídla polských vojsk.

Na podzim roku 1920, po polském vítězství v bitvě u Varšavy (známém jako „zárazka na Visle“) a pozdější drtivé porážce bolševických vojsk v bitvě na řece Němen, vyvstala druhá šance uskutečnit federalistické plány. Rozložená Rudá armáda ustupovala a cesta na východ byla prakticky volná.

O dalších osudech spojení s Ukrajinou rozhodla dvě usnesení, která byla důsledkem polsko-bolševických jednání v Rize. Členové polské delegace – zastávající povětšinou nepříznivý postoj k Piłsudského koncepci – usilovali o co nejrychlejší ukončení války. Na základě příměří uzavřeného s bolševiky 12. října 1920 se Polsko zavázalo, že na svém území nebude udržovat žádné cizí vojenské formace. Důsledkem toho bylo, že ukrajinské, ruské a kozácké spojenecké jednotky byly odzbrojeny a jejich členové byli rozvezeni do internačních táborů.

Mírová smlouva podepsaná 18. března 1921 v Rize znamenala de facto porážku Piłsudského federalistické koncepce. Velké vojenské vítězství bylo politicky do značné míry promarněno, neboť nevznikl ukrajinský stát. Maršál si velmi dobře uvědomoval, že Polsko

sice vyhrálo, pokud jde o válku, ale prohrálo, pokud jde o mír, a především pak o ukrajinskou otázku. S vědomím toho je nutno chápat jeho slova z 15. března 1921 určená internovaným ukrajinským vojákům: „Omlouvám se vám, velice se vám omlouvám.“

V roce 1923 se rozhořčený Piłsudski stáhl z politického života do ústraní, k moci se však vrátil v důsledku státního převratu v květnu 1926. V té době došlo i k aktivizaci prométheovského hnutí, což v praxi znamenalo politickou a vojenskou spolupráci představitelů meziválečné polské republiky a exilových elit národů porobených Sovětským svazem.

Jako důsledek jednání vedeného důvěrnými spolupracovníky Piłsudského vznikl Výbor pro nezávislost Kavkazu, jež tvořili Gruzínci, Ázerbájdžánci a zástupci kavkazských horských národů. Zásadní úloha v prométheovském hnutí samozřejmě připadla Ukrajincům. Mimo to byli do společné fronty v různé míře zapojeni také představitelé národů Turkestánu (tedy Střední Asie), kubáňských a donských kozáků, krymských a povolžských Tatarů a ugrofinských národů z Karélie, Ingrie a Komi.

Prométheovská akce byla vedena na několika úrovních – politicko-propagandistické, odborné, vojenské a také konspirační a výzvědné. Na vojenské úrovni byly připravovány kádry pro plánovaný boj o nezávislost tím způsobem, že zástupci porobených národů byli zaměstnáni jako smluvní důstojníci v polské armádě. Týkalo se to více než 70 Gruzínců, 57 Ukrajinců a několika Ázerbájdžánců a Kavkazanů. Od roku 1926 působil ve Varšavě utajený ukrajinský vojenský a povstalecký štáb pod vedením generála Pavla Šandruka. Vyvíjel rozvědnou činnost na sovětské

Ukrajíně a organizoval školicí skupiny pro ukrajinské emigranty v Polsku. Většina smluvních důstojníků prokázala během zářijové kampaně v roce 1939 bojovnost a velitelský talent.

Prométheovské hnutí bylo ze zřejmých důvodů tvrdě potíráno sovětskými tajnými službami. Lze těžko považovat za náhodu, že pouhé dva týdny po návratu maršála Piłsudského k moci byl 26. května 1926 v Paříži zavražděn ukrajinský vůdce Symon Petljura. O čtyři roky později byl ve stejném městě sovětským agentem zavražděn někdejší gruzínský předseda vlády Noe Ramišvili.

Po roce 1945 přežívala prométheovská myšlenka v prostředí polského exilu díky redaktorovi pařížského časopisu *Kultura* Jerzemu Giedroycovi. Hlavní Piłsudského cíl se uskutečnil ve chvíli rozpadu „impéria zla“ v roce 1991. Stále aktuální je však otázka podpory nezávislosti nových států, které v této oblasti vznikly. Tento prvek polské východní politiky – označovaný někdy jako „neoprométheismus“ – vystoupil obzvlášť do popředí během vlády prezidenta Lecha Kaczyńského. Své odhodlání a vůli jednat projevil především během ruské agrese v Gruzii v srpnu 2008, kdy zorganizoval společnou cestu do Tbilisi s prezidenty Ukrajiny, Litvy, Estonska a s premiérem Lotyšska. Piłsudského idea spolupráce „periférií impéria“ dostala tehdy podobu konkrétního silného gesta v okamžiku zásadní bezpečnostní krize.

Z polštiny přeložil Martin Veselka.

Miroslaw Szumiło působí jako ředitel Odboru historického výzkumu polského Ústavu národní paměti.

Piłsudski a první zrada Západu

Rozhovor s Andrzejem Nowakem

LUKÁŠ SKRABA

ANDRZEJ NOWAK, profesor Jagellonské univerzity, patří k předním polským historikům. V současnosti se věnuje sepsání několikadílných monumentálních *Dějin Polska*. V roce 2015 vydal oceňovanou knihu *První zrada Západu. 1920 – appeasement, na který se zapomnělo*. V té popisuje postoje západních politických elit k střední a východní Evropě v roce 1920, tedy v době bolševického tažení na západ, které mělo za cíl ovládnutí středoevropského prostoru. Tehdy se vznikajícímu polskému státu pod vedením Piłsudského podařilo pochod Rudé armády na předpolí Varšavy zastavit, a získat tak pro region dvacet let nezávislosti. Přístup západních mocností se však podle Nowaka stal určitým předobrazem mnichovských a jaltských dohod.

Napsal jste knihu, ve které popisujete první pokus o appeasement ve 20. století. V Čechách je tento pojem spojován s Mnichovem a rokem 1938, je možné ho z morálního hlediska porovnat s tím, co se stalo Polákům v roce 1920?

Nejen v Čechách, ale asi na celém světě je pojem appeasement spojován – pokud je tedy vůbec s něčím spojován, protože mnoho lidí o něm neslyšelo – především s mnichovskou konferencí a rozhodnutím západních velmocí nechat Československo napospas Hitlerovi. Zásadní rozdíl mezi situací Polska v roce 1920 a situací Československa v roce 1938 spočívá v tom, že pro Polsko rok 1920 neskončil tragédií, což nemůžeme říci o Československu o osmnáct let později. Nicméně mechanismus appeasementu, který se v roce 1920 projevil v britské politice vůči Sovětskému Rusku, které se tehdy snažilo zlikvidovat polský stát, byl totožný s mechanismem z roku 1938, ačkoli následky byly odlišné.

Polsko se ubránilo samo, bylo schopné mobilizovat své síly natolik, aby jeho milionová armáda zastavila silnější ruské nájezdníky. Poláci měli velkou radost z vítězství, kterého dosáhli na bitevním poli v bezprostředním boji bez pomoci ostatních, a právě to možná způsobilo, že zapomněli na snahy britské vlády je

zaprodat. Zapomněli na to a už se k tomu nevraceli, což je škoda, v opačném případě by se totiž polská vláda v československé otázce v roce 1938 zachovala možná jinak. Patrně bychom byli lépe připraveni na těžkou volbu mezi Hitlerem a Stalinem v roce 1939. Po hlubším rozboru chování britské vlády v roce 1920 bychom byli možná psychicky lépe připraveni na to, co se stane na jaltské konferenci. Ta totiž byla v určitém smyslu, ač se to nemusí tak úplně zdát, opakováním Mnichova, jen v mnohem větším měřítku, protože se týkala celé středovýchodní Evropy, a ne pouze jednoho státu.

Na druhou stranu se u nás můžete setkat s názorem, že to, co se Polákům stalo v roce 1920, byl zasloužený trest za jejich imperiální ambice.

Polsko má důvod mít ve své historické paměti jednu velkou výtku související s kroky československých politiků, a především pak prezidenta Masaryka, jehož role byla v roce 1920 z polské perspektivy velmi negativní. A myslím, že nejde jenom o polskou perspektivu. Stačí si přečíst jeho komentáře k tehdejší postojům britských politiků. Říká, že nevádí, že Sověti obsadí Polsko, protože jim v jistém smyslu patří, nicméně v žádném případě nehrozí, aby šli dál na

jih přes Karpaty ani žádným jiným směrem. Chtějí pouze obsadit Polsko, což je v pořádku, protože je to vlastně zasloužený trest za ten zmiňovaný polský imperialismus. Pokud si ale přečteme telegramy Stalina, tehdejšího komisaře jižní fronty, a Lenina ze srpna 1920, tak oba rozvažují, jak rychle po obsazení Polska dobydou Československo, zda to bude již nyní v srpnu, nebo se tato operace protáhne až do září. Stalin a Lenin ve svých depeších hovoří zcela jasně, jdeme dál... na Československo, Rumunsko, Maďarsko až do Rakouska, nebo dokonce do Itálie.

Teze o polském imperialismu se opírá o představu, že Polsko na východě sousedí s mírumilovným národem a politickým systémem, který nemá v plánu žádnou agresi ani možnost realizovat svou expanzivní imperiální politiku. Tyto představy jsou ovšem zcela mylné. Češi naštěstí neměli zkušenost s ruským imperialismem, který se v průběhu 18. a 19. století projevoval v Polsku obzvláště brutálně, což mělo za následek desetitisíce životů a statisíce sibiřských vysídlenců z řad polských bojovníků o nezávislost, tudíž chápu, že si tyto tragické události nepamatují a nemusejí jim ani rozumět. Poláci tyto zkušenosti nejenže měli, ale rovněž si již v roce 1920 uvědomovali, že ruský imperialismus byl nahrazen něčím značně horším, a to imperialismem sovětským.

Plán Józefa Piłsudského byl takový, že pokud tu má být možnost ubránit se onomu sovětskému imperialismu, je třeba vytvořit nový geopolitický systém. Nechtěl ale, aby se tento systém opíral o přesunutí polských hranic někam na Dněpr a Dvinu, tedy návrat ke stavu z 18. století. Měl být založen na federaci-spojení, ve kterém sice bude Polsko tím nejsilnějším partnerem, ale stále to bude spojení různých nezávislých států, které by měly z východu ohradit Polsko. Na severu mělo federaci tvořit někdejší velké Litevské knížectví, tedy Litva a Bělorusko, a na jihu Ukrajina. Hlavní projev údajného Piłsudského imperialismu, tedy tzv. Kyjevské tažení v dubnu 1920, měl za cíl vybudovat nezávislou Ukrajinu spjatou s Polskem spojenectvím. Tažení předcházela smlouva s ukrajinskou vládou Symona Petljury, která jasně říkala, že vše na východ od řeky Zbruč, která tvořila hranici mezi Haličí a někdejším ruským impériem, bude předsta-

vovat nezávislou Ukrajinu a kolik toho pro svůj stát Ukrajinci s pomocí polského vojska na východě získají, tolik svého státu budou mít. To se nepodařilo, tato politika skončila fiaskem, protože Ukrajinci byli unavení neustálými válkami a okupacemi, ve velké míře byli rovněž demoralizováni šest let trvajících hrůzami, které se děly na jejich území – okupacemi bílých a následně rudých Rusů. Skupina ukrajinských patriotů, kteří by chtěli bojovat o nezávislost ve spolupráci s Polskem, nebyla početná. Nepodařilo se to také proto, že na Západě bylo povědomí o svébytnosti národů jako Ukrajinci velmi slabé: pro mocnosti mělo Polsko hraničit s Ruskem „napřímo“, o žádných dalších státech Ukrajinců či Bělorusů nebyla vůbec řeč.

Další díl tragédie spočíval v tom, že druhá polovina uvědomělých ukrajinských patriotů naopak v Polsku viděla hlavního nepřítele. Byli to ti Ukrajinci, kteří žili v oblasti východní Haliče, tedy ve Lvově a jeho okolí, který byl pro Poláky neodmyslitelnou součástí Polska. Právě toto téma ztěžovalo ukrajinsko-polskou spolupráci i poté, kdy řada ukrajinských nacionalistů odešla do exilu. Mnoho z nich se usídlilo v Praze a odtud koordinovalo svou protipolskou činnost, mimochodem i za podpory československé vlády. I tento kamínek patří do mozaiky nepříliš dobrých vztahů našich zemí mezi válkami.

Každopádně zpátky k roku 1920 – je těžké nějak nezaujatě komentovat československou politiku vůči Polsku v době, kdy bolševici táhli na Varšavu za účelem zlikvidovat Polsko a rozšířit revoluci dál do Evropy. Prezident Masaryk tehdy vyhlásil, a to doslova, karanténu na Polsko, řekl, že v Polsku se šíří epidemie – epidemie biologická, ne politická nebo něco podobného –, a proto není možné přepravit cokoli z Československa do Polska nebo naopak. Československo zablokovalo veškerou pomoc, která mohla přijít z jihu během polských bojů o vlastní nezávislost, nikoli bojů o nějaké polské impérium, ale pouze o to, aby Varšava zůstala polská. Samozřejmě, toto rozhodnutí je třeba vnímat v kontextu celkových vztahů mezi zeměmi, které poznamenal spor o Těšínsko. V něm mají zahanbující kapitoly obě země, ta polská se psala hlavně v roce 1938.

Andrzej Nowak.

Pokud by Rusové v roce 1920 dobyli Polsko, šli by dál. Myslíte si, že by Západ odevzdal tak snadno i Československo a jiné země, nebo tato netečnost souvisela pouze a výhradně s Polskem?

Jestli se nemýlím, Češi občas zdůrazňují, že nemají mnoho společného s východní Evropou, že na rozdíl od Poláků nebo Maďarů, nemluvě už o Litevcích, Lotyších nebo Estoncích, patří pouze do střední Evropy. S tím souvisí i přesvědčení, že vše, co se týká národů a států východní Evropy, se vůbec netýká českých zemí. Po zkušenostech z 20. století je však patrné, že žijí na stejné planetě jako Polsko, Maďarsko, Slovensko... Navzdory většímu civilizačnímu pokroku nebo nejrozvinutějšímu průmyslu byly české země dle západních politických vůdců v roce 1920 součástí právě tohoto regionu, a podobné je to i dnes.

Pro Západ je důležité Německo a na východě Rusko, ty je třeba brát v úvahu, ale to je vše. Zkoumal jsem rok 1920, chování a plány Britů, ale také Američanů. Dle jejich reakcí na možné obsazení Polska Rudou armádou bylo jasné, že Velká Británie by o protiakci na další sovětskou ofenzívu mohla rozvažovat pouze v jednom jediném případě, a to, pokud by se Rudá armáda objevila v Berlíně. Praha nebo Varšava nepředstavovala pro londýnskou nebo washingtonskou vládu žádný rozdíl, jsou to pouze, jak to brutálně popsal Neville Chamberlain v roce 1938, „a faraway country

between people of whom we know nothing“ – příliš o nich nevíme a ani nás moc nezajímají. Teprve Německo je země důležitá pro stabilitu světového řádu, který by rádi zachovali političtí vůdci v Londýně nebo Washingtonu. To je smutná pravda.

Samozřejmě musíme zmínit, že trochu jinak se v roce 1920 dívali na východní Evropu Francouzi, a to z důvodu vlastní bezpečnosti. Pro Francouze bylo jak Československo, tak i Polsko velmi důležité, byly to „náhradní spojenci“ – náhradní, tedy namísto Ruska. Tehdy nebylo možné francouzsko-ruské spojení, které by bylo protiváhou Německa coby nebezpečného souseda Francie, protože Rusko bylo bolševické a Francouzi nepřevzali přístup londýnské vlády, podle které bylo možné se bez problémů s bolševiky dohodnout, a proto se rozhodli pomáhat jak Polsku, tak Československu. Zde je třeba odlišit postoj anglosaských velmocí, a především Velké Británie, a postoj Francie. Tak to bylo v roce 1920, ale zdá se mi, že dnes už tento rozdílný postoj neplatí.

Podle dodnes rozšířeného názoru vděčí Československo i Polsko za svou nezávislost západním mocnostem. Od kud se tedy berou vaše výtky vůči Američanům nebo Britům? Skutečně se jejich postoj k nezávislosti Polska mezi lety 1918 a 1920 tak výrazně změnil?

Je dobré připomenout, že první západní politik, který formuloval postulát obnovení nezávislého polského státu, byl prezident Wilson, a to ve třináctém ze čtrnácti bodů svého Nového světového pořádku zveřejněného v lednu 1918. Ve třináctém bodě dal jasné najevo, že se má nový stát omezit na území etnicky čistě polské, které mu nevyvratitelně patří, a má mít přístup k moři. Nemusí to být zrovna oblast přímo na baltském pobřeží, stačí například možnost nezávisle na jiných doplout do moře po Visle. Britský premiér David Lloyd George na versailleské konferenci dělal vše pro to, aby bylo Polsko co možná nejmenší. To vše spolu souvisí.

Podle amerického prezidenta, následně rovněž podle britského premiéra, a podpořili to také Francouzi, mělo být Polsko po první světové válce obnoven – protože o to Poláci bojovali v povstáních po celé 19. století, od počátku 20. století byli jak politicky,

tak společensky aktivní a během první světové války dávali rovněž vědět o svých snahách vrátit se znovu na mapu Evropy –, ale anglosaské velmoci zdůrazňovaly, že by mělo být co nejmenší, tedy takové, aby nepřekáželo svým velkým sousedům Rusku a Německu. Čím menší Polsko, tím větší klid v Evropě – takový byl předpoklad, protože s malinkým Polskem se snad Němci i Rusové, ať už bílí, rudí nebo jiní, smíří, neboť jejich územní ztráty související se vznikem nového státu budou malé.

Nicméně Polsko, které chtělo hájit svou nezávislost a existenci, muselo vzít v úvahu, že ruský imperialismus, a obzvláště ten rudý, nebude garantem jeho nezávislosti. Stejně tak se ani německý imperialismus nemohl smířit se ztrátou Velkopolska, nehledě na Pomoransko nebo Slezsko. Polsko by bez těchto oblastí ztratilo nejen své etnické země, protože tamní většina byla rozhodně polská, ale ztratilo by i šanci existovat jako stát, protože ten bez slezských dolů, přístupu k moři a efektivního velkopolského zemědělství postrádal jakýkoli ekonomický smysl.

Máme zde tedy dva protikladné přístupy – přístup politiků západních impérií, kteří si zvykli na to, že ve východní Evropě jsou pouze impéria: Rusko, Německo a Rakousko-Uhersko. To poslední se rozpadlo, tudíž už nepřipadá v úvahu, a tak může vzniknout velké Československo nebo Jugoslávie, protože ty nebudou zbylým dvěma mocnostem překážet. Avšak v oblasti, kudy dříve procházela hranice mezi Ruskem a Německem, o jejichž významu ani po první světové válce nikdo nepochyboval, je lepší, aby těmto mocnostem nic nepřekáželo, a tedy aby byl nový stát co nejmenší. Není divu, že Polsko s tímto přístupem nesouhlasilo a snažilo se o vymezení svých hranic tak, aby mohlo fungovat. Právě v tom spočívá ten paradox, na který se ptáte. Ano, západní anglosaské velmoci, především pak Spojené státy, souhlasily s obnovením Polska a byla to jedna z podmínek obnovení nového světového pořádku, avšak současně dělaly vše pro to – především pak Velká Británie, která byla v roce 1919 a 1920 po stažení USA z Evropy tím nejdůležitějším politickým hráčem –, aby Polsko bylo co nejmenší a nepřekáželo Rusku ani Německu.

Silný moment ve vaší knize představují dobové citáty ze západního tisku týkající se našeho regionu, které bychom po úpravě kontextu mohli bez problémů přenést do dnešního Guardianu nebo El País. Odkud se vzal ten koloniální paternalismus vůči středovýchodní Evropě a proč se mu stále tak daří?

Část tohoto problému dokonale popisuje kniha *Inventing Eastern Europe* amerického historika Larryho Wolffa, která vyšla někdy před dvaceti lety v Kalifornii. Je v ní popsáno, jak byl během osvícenství v polovině 18. století v kruhu západních, především pak francouzských, ale i anglických intelektuálních elit vytvořen obraz východní Evropy, která jako pojem do té doby vůbec neexistovala, coby polobarbarského území, vůči kterému existují dva přístupy. Buď tam přijedou učitelé ze Západu a naučí ty barbary jíst nožem a vidličkou a celkově je přiblíží západním standardům, nebo se onen Východ nechá napospas Rusku, které je sice rovněž barbarské, ale vzhledem k jeho síle a tomu, že přece jen dokázalo vybudovat silnou velmoc, ho musíme respektovat – takové názory skutečně panovaly v 18. století.

Po celé 19. století, tedy století klasických impérií, se formovala politická představa západních elit, že ve východní Evropě přece nejsou žádné národní státy, ale pouze impéria, a to habsburské, ruské a německé. Rozpad habsburské říše pochopitelně poskytl prostor pro menší národy, ale z pohledu západních diplomatů a představitelů západního establishmentu tyto nové státy vše jen zbytečně komplikují, je jich příliš mnoho, objevuje se příliš mnoho hranic, rozmáhají se malé a zvláštní nacionalismy... prostě a jednoduše by bylo lepší, kdyby se vše zahrnulo do větších mocností, a proto začal být tento region vnímán jako zdroj problémů.

V určitém smyslu si západní Evropa po jaltské konferenci oddychla, protože se – shodně s předpoklady západních intelektuálů 18. století, psal o tom např. Voltaire – Rusko „postaralo“ o celou středovýchodní Evropu. Díky tomu bylo možné vyjednávat již pouze s Ruskem. Pramenila z toho sice obava, protože Rusko bylo nebezpečné i pro Západ, ale alespoň nebylo potřeba zabývat se celým tím nepořádkem ve východní Evropě.

V roce 1989 se tyto státy vracejí na mapu světa, přičemž nejde ani tak o geografickou mapu, na které existovaly, ale spíše o tu politickou, staly se opět nezávislými subjekty mezinárodní politiky, a ne pouze jejími objekty. Třicet let není pro politickou představivost západních elit příliš mnoho, stále fungují ty samé představy, které se vžily během posledních tří století. Představy, že v této části Evropy sídlí malé barbarské národy, na které není třeba brát ohled, které mohou být nanejvýš poučovány. Jak dlouho budeme žít v přesvědčení, že máme být poslušnými žáky moudřejších a prozíravějších mentorů z Bruselu, Berlína nebo Londýna, tak dlouho budou na Západě žít v přesvědčení, že tento vztah učitel – mladší žák je normální a správný a že problémy se střední Evropou se objevují jen tehdy, když se žáci nechťejí chovat dostatečně poslušně a uctivě.

Když naopak začínají – několik let po přijetí do Evropské unie – státy jako Polsko, Česká republika nebo Maďarsko prosazovat své zájmy a chtějí také vstoupit do diskuze o tom, co je dobré a co je špatné pro Evropu a pro ně samotné, pak se automaticky probouzejí ty staré a velmi hluboko zakořeněné stereotypy. Opět jsou národy středovýchodní Evropy zdrojem problémů, opět nechťejí poslouchat naše dobré rady. Copak s nimi udělat? Přitvrdit kontrolu? Nebo třeba opět odevzdat pod dohled ruského impéria, ať od nich máme pokoj? Ten stereotyp je živý a bezpochyby v posledních letech znovu vyplouvá na povrch veřejné debaty. V západním tisku vidíme opět obraz středovýchodní Evropy coby horší Evropy, kde ožívají démoni minulosti a kde nechápou tu krásnou vizi budoucnosti, kterou budují filozofové a následníci Voltaira.

V Polsku je letos oslavováno 150. výročí narození Józefa Piłsudského. Jak by se dala ve zkratce charakterizovat jeho zahraniční politika v období utváření hranic nezávislého Polska?

Vzhledem k rozdílným postojům Francie a Velké Británie k východní politice a k tomu, že ani jeden z nich nebyl připraven obětovat velké prostředky k realizaci jejich vize na východě, obzvláště pak do tohoto regionu posílat vojáky, mělo Polsko v určitém smyslu volné pole působnosti, mohlo přijít s vlastní iniciativou. Piłsudski stále doufal, že o své politice Velkou Británií přesvědčí, dalo by se říct, že byl „anglofil“, což vycházelo mimo jiné z toho, že jeho politický rival Roman Dmowski, lídr nacionalistů, měl velmi dobré konexe u francouzských politiků. Nakonec se ovšem Piłsudski musel smířit s tím, že Velká Británie důsledně vystupuje proti Polsku a jeho zájmům, ale že je možné dohodnout se s Francií, která potřebuje zmiňovaného náhradního spojence na východní hranici Německa, který by Berlín v určitém smyslu vyřadil z východu, a byl tak pojistkou francouzské bezpečnostní politiky. Jeho politika tedy zdůrazňovala samostatnou činnost na východě, ale vyznačovala se i zklamáním z politiky Velké Británie, a tedy spojenectvím s Francií, nadějí na stabilizaci polské pozice v Evropě po válce s bolševiky. To se projevilo v roce 1921 dohodou Piłsudského s Francií.

Z polštiny přeložil Lukáš Skraba.

Lukáš Skraba, absolvent olomoucké polonistiky, publicista, články o současném Polsku publikuje mj. v *Lidových novinách* a na portálu *Echo24.cz*.

Mezimoří – šance a skutečnost

MICHAŁ KUŹ

Žádný geopolitický pojem se nepojí s osobou Józefa Piłsudského tak silně jako Mezimoří – Intermarium, tedy vize vytvoření silného bloku států mezi Německem a Ruskem, který by byl schopen se těmto mocnostem vyrovnat a uhájít si vůči nim svoji suverenitu. Je tento pojem nějakým způsobem aktuální i dnes?

Niccolò Machiavelli, jeden z původců moderní koncepce politiky a mezinárodních vztahů, tvrdí, že každý uvážlivý politický čin podmiňují dva faktory: „necessità“ a „occasione“. Na jedné straně máme nutnosti a limity skutečného stavu věcí, na té druhé ojedinělé příležitosti, které skutečnost mění, čímž jedny ztratí a druhé vynesou k vrcholům jejich potenciálu. Problém „occasione“ ovšem spočívá v tom, že se nedají předvídat. Jsou tím, co dnes Nassim Taleb, významný statistik a badatel o použitelnosti teorie pravděpodobnosti, nazývá „černými labutěmi“. Jsou to události pro historii naprosto klíčové, ale současně – v běžném sledu událostí – velmi vzácné a málo pravděpodobné. Vůči „occasione“ můžeme být v nejlepším případě otevření a vyhlížet je na základě historických analogií. Musíme si však pamatovat, že historie se nikdy neopakuje doslova.

Středovýchodní Evropa čili mezi „necessità“ a „occasione“

Podle klasických geopolitických teorií je středovýchodní Evropa, nebo – vezmeme-li v úvahu rozlehlejší území – Mezimoří, koridor mezi oblastmi vlivu mořských západních a pozemních asijských mocností. Středem tohoto geopolitického regionu se táhne velká rovinatá nížina. Chybí zde přírodní bariéry umožňující např. zabrzdit přesun cizích vojsk. Politické „necessità“ jsou tedy pro všechny politické projekty vznikající v oblasti středovýchodní Evropy velmi nepříznivé, a tak mají středoevropští politici nezvykle malý prostor pro

chyby. Jejich společnosti žijí stovky let ve strachu, který obyvatelé jiných geopolitických regionů běžně neznají. Není divu, že Timothy Snyder popisuje tento region jako „bloodlands“.

Přinejmenším od středověku se objevují více či méně realistické plány na sjednocení regionu kvůli zřetelným vnějším hrozbám. Geopolitické limity ale způsobují, že úspěch oněch plánů příliš nezáleží na politické vůli jejich tvůrců, ale spíše na tom, co v dané době chtějí a mohou udělat silnější sousedé z východu a západu.

Přejdeme ale k plánům souvisejícím s polskou politikou. Mezimoří coby publicisticko-politický pojem navazuje na předválečnou politiku maršála Józefa Piłsudského a ministra zahraničí Józefa Becka, která se zase opírá o jagellonskou tradici. Je však zajímavé, že ani jagellonská dominance nevznikla ve vakuu a prostým lusknutím prstů. Dokonce i ty nejstarší plány na sjednocení musely mít geopolitické štěstí. To spočívalo ve velkém oslabení politických těles na východě i na západě právě v době, kdy se rodilo něco, z čeho později vznikla Polsko-litevská unie. Více než třicet let před sňatkem litevského velkoknížete Jogaily a polské královny Hedviky z Anjou se přes Evropu přehnala největší epidemie moru v její historii. V letech 1347–1353 se stav populace v západní části kontinentu snížil o polovinu, přičemž polskému království se nákaza téměř vyhnula. Následkem toho neměla západní Evropa po dalších 150 let demografický nadbytek, který by například generoval kolonizátory nových území nebo vojenské rekruty německých knížectví (včetně Řádu německých rytířů). Nadto se vzdálenější Západ

(tedy dnešní Francie a Anglie) ocitl v dlouhotrvajícím a zničujícím dědickém konfliktu nazývaném stoletá válka. Oblasti Ruska zase ve 13. století dobyla Zlatá horda. Zásadní ovšem bylo, že krátce po těchto výbojích dosáhlo mongolské impérium hranic svých expanzivních možností a jeho vůdci se začali věnovat vnitřním bojům, kvůli kterým ztratili zájem o další rozšiřování vnějších hranic. Z geopolitického pohledu bychom si jen stěží mohli představit lepší moment pro vytvoření silných politických těles ve středovýchodní Evropě než právě přelom 14. a 15. století. Nebylo to tedy způsobeno nějakou politickou genialitou královny Hedviky nebo kardinála Olešnického, rádce pozdějších panovníků. Prostě se tehdy pouze otevřely dveře s možnostmi, které se tehdejšími elitám podařilo využít. V 16. století Rzeczpospolita a celý region Mezimoří stále těžily z důsledků někdejší „occasione“, ačkoli už přišel první varovný signál v podobě bitvy u Moháče a vítězství Sulejmana.

V 17. století usnul polsko-litevský stát na vavřínech a nevěštil si, že jeho sousedé již dávno dohnali ztráty, obdobně nelekovalo ani osmanské impérium. Do konce 18. století už ve středovýchodní Evropě nebudeme státy vycházející ze svých politických tradic – region byl dobyt a kolonizován vnějšími aktéry. Ke znovuzrození zemí, které byly víceméně schopné fungovat a navazovaly na místní symboliku, došlo ve středoevropském regionu teprve tehdy, když se na chvíli zopakovaly geopolitické podmínky z období sňatku Jogaily a Hedviky, tedy současné oslabení východních a západních mocností. Symbolické je datum 1918, chvíli po revoluci v Rusku a zničující válce na západě. Žádný z konfедераčních plánů ovšem nevyšel, protože období geopolitického „uvolnění“ trvalo příliš krátce. Dějiny jsou neúprosné, s našimi geopolitickými souřadnicemi musíme v Mezimoří hrát tak, jak nám dovolují ti, které zrovna dnes nazýváme „partnery“.

Doba se mění, ne však geopolitické souřadnice

S ohledem na již zmíněné zákonitosti si musíme uvědomit, že je ještě brzy vrátit se k pevně formulované ideji Mezimoří coby stálého vojensko-ekonomického

spojenectví. Absolutním ekonomickým hegemonem regionu je Německo, vojensky naše země stále převyšují Rusové nebo – v trochu jiném smyslu – Američané. Polsko, tedy relativně nejsilnější stát eventuálního projektu Mezimoří, sice může rozvíjet regionální spolupráci, ale v tuto chvíli nemůže stavět země jako Maďarsko, Česká republika, Slovensko nebo Rumunsko před volbu „buď my, nebo Německo“. Ačkoli jsou Viktor Orbán a Angela Merkelová velmi rozdílní, je třeba si všimnout, že německé investice v Maďarsku stále rostou. Dokonce i Jarosław Kaczyński musí mluvit o Angele Merkelové vřele, a to i přes zjevné názorové rozdíly mezi ním a kancléřkou nebo německým tiskem. Jedinou alternativou je totiž mluvit vřele o Vladimíru Putinovi. Bez německého souhlasu Polsko nemůže realizovat své cíle v zahraniční politice, i kdyby se snažilo sebevíc. Spolupráce s Ruskem na podobné úrovni není možná, a to nejen proto, že na rozdíl od Německa není členem Evropské unie ani NATO.

Dokonce i bez Evropské unie, která se stále více dezintegruje, nebo NATO, jehož role značně klesla, je v současnosti Německo předvídatelnějším partnerem. Navzdory své ekonomické efektivitě se v Berlíně nepovažují za svrchované uchazeče o status globální mocnosti a jsou připraveni se k malým a středním státům chovat jako k partnerům. Zatímco Rusko, nehledě na realitu, dělá, že je podobně jako Spojené státy globální mocností a má právo užívat svou sílu na území blízko svých hranic, jak jen se mu zlíbí – to přímo vylučuje partnerství a spolupráci se zeměmi Mezimoří. Špičky Kremlu se mohou omlouvat snad jen tím, že pokud má někdo jediný nástroj, a to kladivo, pak se všechny problémy jeví jako hřebíky. Po rozpadu Sovětského svazu mohla Moskva svou pozici postavit pouze na vojenské síle, která vrhá stín na celou středovýchodní Evropu. Tento stín je navíc prodlužován situací uvnitř Severoatlantické aliance, která po umocnění autoritativního režimu v Turecku a jeho silné antiamerické změně směru prožívá podobnou krizi jako EU po brexitu. K tomu připočteme, že navzdory symbolickým gestům své přítomnosti v regionu se Spojené státy stále více soustředí na souboj s Čínou v Pacifiku, a není zcela jasné, zda by v případě

vážného konfliktu ve středovýchodní Evropě ve Washingtonu nebo jiných metropolích členských států NATO riskovaly vstup do potenciálního jaderného konfliktu s Ruskem.

Neměly by však krize EU a viditelně slábnoucí vlivy NATO v regionu inspirovat středoevropské státy k posilování spolupráce? Pochopitelně že ano, na druhou stranu je to pomalý a nákladný proces. Z polské perspektivy je třeba postupovat v rukavičkách, Češi, Maďaři, Slováci, Rumuni nebo Bulhaři v nás totiž mohou vidět megalomany. Estonci a Lotyšci vykazují určitou naději na spolupráci, i když dost chatrnou. Litevci se zase na Poláky dívají skoro jako na agresory. Neobratné vytahování jagellonských hesel a navazování na ideu Mezimoří se v této situaci musí zdát potenciálním partnerům směšné nebo děsivé, a zcela určitě předčasné. V takto rozděleném regionu s tak komplikovanou historií, jakou má středovýchodní Evropa, nedosáhnete ničeho nepromyšlenými a unáhlenými kroky. Snahy o sjednocení regionu bez pevných základů i v minulosti končily dříve nebo později fiaskem. Pamatujme ale, že politická *soft power* se zcela nevydařila ani Německu, které po čtvrt století hojnými prostředky dotuje středoevropské politiky, analytiky, vědce a think-tanky. S jakým výsledkem? Berlín doposud dosáhl pouze toho, že když Frank-Walter Steinmeier a Jean-Marc Ayrault přišli s návrhem, aby byla namísto EU vytvořena společná federace, středovýchodní Evropa se jim hned nevysmála. Státy Visegrádské skupiny se nejdříve sešly, vše seriózně probraly, a až následně to odmítly.

Tato skutečnost nám poskytuje představu, kolik úsilí a energie bychom my Poláci museli vynaložit, než bychom středoevropské sousedy přesvědčili k bližší spolupráci, která by neznamenal pouze partnerství uvnitř EU a NATO. Toto snažení si žádá vizi a odříkání. Musíme rozšiřovat naše ekonomické vlivy, nikoli však zneužitím slabších partnerů, ale vyváženým rozvojem prospívajícím všem stranám. Důležitější jsou při tom investice, nikoli obchod. Na institucionální úrovni se musíme naučit tvořit mechanismy budování stálých vztahů, a to nejen s demokratickými kruhy, které nám jsou milejší, ale i s těmi, kteří vládou autoritativně. V tomto bodě je dobré zmínit návrh pro-

jektu našeho redakčního kolegy, aby polské politické strany část peněz ze státních dotací povinně vyhrazovaly na zahraniční spolupráci s politickými stranami našich východních sousedů a v postsovětské oblasti. Díky tomu bychom měli nehlédě na vládní změny silné vztahy s různými kruhy na východě. Zatím se ale podobné návrhy nesetkávají s pochopením, přestože by to byl v tuto chvíli skvělý krok. Jeho realizace je možná, aniž by se muselo čekat na ojedinělé příznivé geopolitické uspořádání. Další kroky a hlubší integrace by totiž byly možnou a odůvodnitelnou obranou regionálních zájmů pouze v podmínkách podobných těm z druhé poloviny 14. století, nebo alespoň těm z roku 1918. Něco takového se stát může, ale nemusí.

Piastovci v předvečer „occasione“?

V dnešním geopolitickém kontextu připomíná Polsko spíše říši Piastovců. Je to středně velký a důležitý stát, který musí obratně kličkovat mezi Rusí a Svatou říší a čekat na svou „occasione“. Neznamená to ale, že se na horizontu nerýsují události, které onu „occasione“ předznamenávají. Z globálního hlediska totiž dochází k velkému zlomu, který může navždy změnit řád světa nastolený po studené válce.

Zaprvé je možné, že se Rusko přepočítá. Ukazování vojenských svalů a zaplétání se do nákladných konfliktů poblíž jeho hranic, zatímco cena ropy klesá, může nakonec způsobit ztrátu ekonomické stability a následně úplné vazalství vůči Číně. Ze zoufalství může Rusko také vyvolat konflikt s Čínou nebo Tureckem o vliv ve Střední Asii a tento souboj velkolepě prohrát. Středovýchodní Evropa by v tomto případě mohla v klidu rozšiřovat svůj vliv v regionu a nezávisle na Moskvě navázat spolupráci s Říší středu. Toto spojení by Číňanům usnadnilo rozvoj jejich obchodních stezek, země středovýchodní Evropy by zase našly bezpečného partnera v podobě vzdálené mocnosti. Události se ale mohou vyvinout zcela jinak. Rusko může přibrzdit, trochu ustoupit v ukrajinské otázce a navázat opět bližší spolupráci s USA. Poté by Rusko mohlo spolu s USA a státy Východní Asie izolovat Čínu a dohodnout se s Tureckem. V tomto případě by Moskva udržela svůj vliv ve středovýchodní

Evropě – sice by zcela podle chuti nemohla používat ozbrojené složky, ale zároveň by měla dost nástrojů, aby v samých zárodcích potlačila iniciativy, které by ji ohrožovaly.

Podobně je to i s naším statutem okrajového státu vzhledem k Německu a západní Evropě všeobecně. Zde je také potřeba, i když ne za každou cenu, částečná změna rolí. Klíčovou otázkou pro identifikaci existujících možností se v tomto ohledu zdá být posouzení následků demografických procesů a imigrační vlny z Afriky a Blízkého východu. Západoevropské elity, především ty německé a francouzské, mají totiž znovu problémy s nedostatkem lidských zdrojů; jejich společnosti stárnou a z východu nepřichází dostatečné množství snadno přizpůsobitelných imigrantů. Pochopitelně že ne každá stárnoucí společnost musí přijímat davy příchozích. Dějiny světových mocností ale ukazují, že bez doplnění nových občanů zvenku není možné globálně konkurovat. Problém imigrantů a uprchlíků pocházejících z Afriky a Blízkého východu spočívá z ekonomického pohledu v jejich nízkém vzdělání a z pohledu politického v zásadních náboženských a kulturních rozdílech. Současné výzkumy, například Stevena Fishe a Adriana Karatnyckého, nebo historické reflexe Waltera Laqueura naznačují, že čím je procento vyznavačů proroka Mohameda větší, tím méně liberální charakter má tamní politický systém a rovněž ochrana lidských práv je nižší – stručně řečeno, tím méně politicko-právních hodnot typických pro západní demokracie. Otevřenost vůči masové muslimské imigraci je pro západní státy velkým rizikem, nutno ale přiznat, že v sobě může skrývat rovněž příležitosti. Je třeba mít na paměti, že západní elity disponují mnohem efektivnějším státním aparátem než země našeho regionu a jsou také hluboce přesvědčeny o účinnosti státem řízeného sociálního inženýrství. Toto inženýrství totiž aplikovaly už při vytváření současného neoliberálního konsenzu a utlumit četné etnické a náboženské spory se jim nakonec podařilo. Chceme-li se o tom přesvědčit, stačí navštívit dnešní Severní Irsko, kde uvidíme, jak rychle se zahojily staré rány, které ještě před dvaceti lety krvácely.

Zdá se, že se lídři západoevropských zemí – vědomi si ohromného rizika, veškerých těžkostí a vysokých

nákladů – rozhodli tuto výzvu podstoupit. Západní vůdci věří, že s vynaložením odpovídajících prostředků se z imigrantů časem stanou plnohodnotní občané Německa, Francie, Dánska nebo Itálie, kteří následně zvýší globální konkurenceschopnost celé Evropy. Právě proto nezní hlavní otázka seriózní politické debaty na Západě, „zda přijmout“, ale spíše „jak přijmout, aniž by se příliš destabilizovala společnost“. Není vyloučeno, že na oltář proměn civilizace bude v duchu literárních vizí Michela Houellebecqa de facto obětována liberální demokracie ve své dnešní podobě. Zcela určitě na tomto oltáři skončí ideologie nové levice, jen těžko se dočkáme dekonstrukční reformace islámu, gender mítinků v muslimských čtvrtích nebo pochodů rovnosti před měřítami. Pokud vůbec vznikne nějaké *modus vivendi*, pak to bude specifický pluralistický konzervatismus. Podobný ideologický lifting je ovšem z pohledu těch, kteří o něm rozhodují, překvapivě jednoduchý. Už nyní Francie usiluje, namísto obrany svého milovaného *laïcité*, například o zetátnění islámu zavedením kontrolních mechanismů, vzděláváním nebo spoluprací měřit se státním aparátem. Na základě podobného principu vymezil jeden z německých železničních přepraveců oddíl pouze pro ženy. Děje se to kvůli tomu, že ideologie jsou ze své definice pouze nástroji ovlivňujícími především masy, nikoli elity, které je užívají. Pro elity je důležitější zaručení stabilního rozvoje jejich politických těles než identita, čest nebo principy. Toto pravidlo dobře popsal a analyzoval už Machiavelli.

Neznamená to však, že se elity, které chtějí svým „knížectvím“ zajistit rozvoj, nikdy nemýlí ani že mezi různými elitami nejsou zásadní rozdíly v přístupu ke strategii ohledně identického problému. Středověková Evropa má například poměrně malou důvěru v sociální inženýrství a rozhodující sílu státu. Odtud pramení názor elit a většiny občanů středověkové Evropy, že projekt omlazení západoevropských společností pomocí muslimských uprchlíků je odsouzen k neúspěchu. V tomto pojetí by hybris západních elit vycházela zprvu z jejich víry v neodvratitelnost procesu sekularizace, a tedy i deislamizace, a zadruhé z absence pochybností, že se dokonce i staré a silné státy mohou setkat s neúspěchem, nebo dokonce za-

niknout. Zkušenosti středovýchodní Evropy jsou ale jiné. Není náhoda, že rozpad a vzájemný boj malých státek s různými etnickými, a zvláště pak náboženskými identitami nazýváme „balkanizací“. Balkánský mišmaš není nic jiného než negativní vedlejší efekt nepovedeného osmanského a později habsburského imperiálního multikulturalismu. Z pohledu konzervativních elit středovýchodní Evropy může západní Evropa kráčet podobným směrem. Může ztratit kontrolu nad silami, které byly vyvolány masovou migrací, strachem a násilím – v evropských městech pak budou namísto policie pochodovat šaría milice nebo bandy ultranacionalistů s kříži na tričkách. V tomto ohledu je odpor středovýchodní Evropy zcela jistě něčím víc než jen nesouhlasem s povinnou relokcí syrských utečenců na jejím území, protože ve středovýchodní Evropě přece nejsou žádná muslimská ghettá a symbolické kvóty by v krátkodobé perspektivě nepřinesly žádné zásadní sociální změny. Elitám Mezimoří jde spíše o zdůraznění vlastní odlišnosti a vědomého výběru jiné dlouhodobé strategie přežití a rozvoje než té, kterou zvolil Západ. Je to pro ně jednodušší, a dokonce i politicky výhodné, protože cítí podporu – pokud ne úplnou, tak alespoň značnou – svých občanů, zatímco podpora projektů elit Západu je v očích jeho občanů stále problematičtější.

Je otázkou, která strana má pravdu. Pokud západní Evropa v budoucnu vybuduje, navzdory současným konfliktům, nové základy pro další rozvoj, bude vzdorovitá středovýchodní Evropa ještě více margi-

nalizována. Pokud má ale pravdu středovýchodní Evropa, tak se stejně jako v jagellonském období stane v porovnání se sousedními nestabilními zeměmi oázou relativní stability a blahobytu. Neznáme ovšem všechny proměnné, a můžeme tak jen stěží tipovat výsledky. Zatím tedy není potřeba přilévat olej do ohně a otevřeně mluvit o úpadku Západu nebo rovněž úpadku Moskvy. Není ale dobré vyhazovat plány Mezimoří do koše. Nezbývá než dělat v našem regionu vše, co se dá, pracně vytvářet síť partnerství a trpělivě čekat na události, které sice nemůžeme zcela předvídat, které ale mohou způsobit, že se plány na vytvoření regionální federace nebo konfederace ještě mohou hodit.

Z etického hlediska je takové čekání pochopitelně nepříjemné, protože znamená čekat na něčí neúspěch. Rozvoj takových plánů, jako je třeba Mezimoří, je ovšem podmíněn oslabením nebo dokonce katastrofou jiných, možná větších a svým způsobem i „hezčích“ projektů. V zahraniční politice ale v konečném zúčtování nehraje kategorie krásy žádnou roli. Něčí katastrofa znamená vždy i něčí šanci.

Text vznikl původně pro varšavský Ośrodek Analiz Strategicznych. Z polštiny přeložil Lukáš Skraba.

Michał Kuź, politolog, působí na Univerzitě Ryszarda Łazarského ve Varšavě. Je autorem publicistických i odborných textů z oblasti filosofie politiky a srovnávací politikologie, komentuje politický život v Polsku.

Byli jsme pětáctyřicet let zamčeni v blázinci

Rozhovor s Przemysławem Dakowiczem

JOSEF MLEJNEK

Na přelomu října a listopadu přijel na pozvání Polského institutu v Praze polský básník, esejista, literární kritik a historik PRZEMYSŁAW DAKOWICZ (1977), který v současnosti působí jako asistent na katedře literatury a romantické tradice na Lodžské univerzitě. Je také spolupracovníkem literárního dvouměsíčníku *Topos* a členem s ním spojeného literárního sdružení Topoi. O svátku Všech svatých a v předvečer „dušiček“ měl v pražské literární kavárně Fra společné čtení s Milošem Doležalem. Četl ze své sbírky *Loučka* (2015), český básník četl své verše z knížky *Ezechiel v kopřivách* (2014). Co oba básníky spojuje, co mají společného? *Loučka* není sbírka přírodních impresí, ale název části hlavního varšavského hřbitova s hromadnými hroby „prokletých vojáků“, kteří se po válce postavili se zbraní v ruce proti sovětské okupaci a jejichž jména měla být vymazána z paměti národa. Básně evokující tragické příběhy hrdinů odboje vznikaly zhruba ve stejném čase jako eseje zahrnuté do knihy *Polská afázie*, reflektující události období 1939–1949 – poslední z nich nese název „Jeden den na Loučce“. Miloš Doležal psal své básně zhruba v době, kdy pracoval na knize o komunisty umučeném českém katolickém knězi Josefu Toufarovi *Jako bychom dnes zemřít měli*. I on měl být zapomenut, i jeho ostatky byly teprve nedávno vyzdvíženy z hromadného hrobu. V práci i v poezii obou básníků by se dala najít řada paralel. Především je podivuhodné, jakým způsobem jejich setkání se silnou historickou látkou vešlo do magického pole jejich básnické obraznosti. (jfm)

Jste člověkem městským, nebo jste původem venkován?

Musím bohužel přiznat, že jsem městským básníkem a obecně vzato jsem městským člověkem. Narodil jsem se ve městě Nowy Sącz na jihu Polska, sto kilometrů od Krakova. Dnes je to město okresní, které má zhruba 85 000 obyvatel, ale ještě v sedmdesátých letech bylo sídlem vojvodství. Není to velké město, ale není to ani maloměsto. A mám-li přece jen nějaké vazby na venkov, tak je to proto, že jsem bydlel v posledním městském bloku – dále už byly jen dvě řeky, louky a les. A přiznám se, že jsem tam strávil hodně času. Za městem víc než ve městě samotném. Ale pohyboval jsem se v městském prostředí.

Jak je tomu u vás dnes?

Už více než dvacet let bydlím v Lodži, kam jsem po maturitě odjel na studia. Když jsem se tam objevil po-

prvé, Lodž měla skoro milion obyvatel, dnes tam žije kolem sedmi set tisíc lidí. Bydlím přímo v centru.

Čím je pro vás zvláštní?

Lodž postrádá něco, co by se dalo označit jako náměštítí utvářené historickou tradicí, jeho osu tvoří široká Piotrkovská ulice s vysokými domy, táhnoucí se z jednoho konce města na druhý. Bydlíme dvacet metrů od ní. Jednu výhodu to má – všude je odtud blízko. Ale já si na to celá léta pořád stěžuji, lamentuji, a zlobím tím svou ženu, která se v Lodži narodila a která své město miluje a dost dobře nechápe, o co mi jde.

A o co vám jde?

Například o to, že ve vzdálenosti řekněme půl kilometru od našeho bytu se nevyskytují alespoň čtyři stromy vedle sebe. Jde o zabetonovaný terén, asphalt a beton.

Przemysław
Dakowicz. Foto
Wiktoria Gałęcka.

Město se u mne čas od času stává tématem básně nebo jiného textu z tohoto důvodu.

Jaké bylo vaše rodinné zázemí? Rodiče byli lidé prostí, nebo vzdělanci?

Neměli vyšší, univerzitní vzdělání. Byl jsem jejich první dítě a měli mě v době, kdy jim oběma bylo jednadvacet let. Proto už asi neuvažovali o tom, že by mohli studovat na vysoké škole, rok po mně se jim narodil můj bratr. Nás dětí bylo nakonec šest. Rodiče s námi měli plné ruce práce, zabrali jsme jim celý život. Ale můj dědeček, generaci před nimi, byl například původně učitelem. On byl v rodině tou postavou, která měla na nás všechny velký vliv. Mnohokrát při různých příležitostech připomínal rodinnou minulost, zejména v předválečném období, kdy moji předkové žili v městečku Sokal, nějakých devadesát kilometrů od Lvova, což byla dříve součást druhé Rzeczypospolitej, která dnes patří k Ukrajině. Děda ještě žije, už je to starý člověk. Právě on mě vždy nabádal a povzbuzoval, abych se zajímal o věci, které překračovaly běžné zvyklosti malého městečka. Otvíral nám všem hlavy.

Pro básníka může někdy otcova obrovská knihovna představovat handicap. Nemí lépe, když si mnohé věci objevuje sám?

Myslím si, že taková knihovna by v mém případě představovala neocenitelnou hodnotu, ale obávám se, že někdy se v takovém prostředí dost přirozeně rodí vzpoura proti tomu, co je považováno za staré. Je třeba dozrát k tomu, co přijímáme. Přiznávám, že v určitém smyslu jsem si některé věci musel objevit sám. Střední škola v Nowém Sączu byla prvním místem, které ve mně začalo probouzet nějaké dobré věci. Ocitl jsem se v prostředí, kde se například zpívaly básnické texty, vystupoval jsem v amatérském divadle, jezdili jsme na přehlídky, zpíval jsem na kůru. Tohle všechno mi otvíralo hlavu. V té době bych si nikdy nepomyslel, že budu jednou pracovat na univerzitě nebo že napíšu nějakou knížku. Tehdy se to zdálo být nepředstavitelné, i když jsem na konci lycea už napsal své první básně.

Jaký obor jste si na vysoké škole zvolil ke studiu?

Začal jsem klasickou filologií, ale vydržel jsem u ní pouze rok. Byla to velice náročná studia, ale mým představám příliš nevyhovovala, protože tam bylo málo literatury. Být tam více literatury a méně jazykovědy, určitě bych nezměnil obor a nepřestoupil na polonistiku.

Kdy u vás nastal onen „krok reflexe“ a vy jste si uvědomil, že jste básníkem?

Básníkem ne pouze příležitostným, nedělním? Až poměrně pozdě, ve srovnání s mnoha mými kolegy, kteří v sobě básníka rozpoznali dříve než já a měli už vydané knížky. Na konci studií jsem dal dohromady několik básní, aby to vydalo aspoň na malou knížečku. A také tak vyšla, už ani nevím, bylo-li to ještě před ukončením magisterského studia, nebo až těsně po něm. Byl jsem na ni velice pyšný, ale když ji vezmu do ruky dnes, přijde mi to hodně úsměvné, myslím, že by asi bylo bývalo lépe ještě trochu počkat.

Nebude tedy jednou zahrnuta do vašich sebraných spisů? Půjde-li vše dobře, v příštím roce mi vyjde kniha, v níž budou všechny moje doposud vydané básně a rozhovory. Z mé prvotiny tam nebude ani jedna. Moji první sbírku si nicméně přečetl šéfredaktor významného polského dvouměsíčníku *Topos* a napsal na ni krátkou

recenzi, asi tak na půl stránky. Poděkoval jsem za ni a poslal do redakce své básně k případnému publikování. To byl pro mne začátek velké školy psaní. Začalo to otisknutím mých prvních básní, dostal jsem nabídku psát krátké recenze, a nakonec z toho je velice úzká spolupráce s *Toposem*, který je pro mne dnes mým domovským časopisem. Jeho prostřednictvím jsem si osvojil spisovatelské řemeslo. Od nejmenších forem po ty větší. Bez nadsázky mohu říci, že *Topos* ze mne skutečně udělal spisovatele a básníka.

Jak vnímáte své místo v současné polské poezii?

S *Toposem* je spojena celá řada mých přátelství, nejen literárních. Během posledních několika let se v časopise a kolem něj vytvořilo určité prostředí, jež je v nepřetržitém vzájemném kontaktu. Vznikla neformální literární skupina. Kolegové hovoří o skupině neradi, spíše a raději používají právě ono slovo prostředí. Dali jsme si název Topoi, což je množné číslo slova *topos*, jakási vzájemně propojená různá místa. Skutečně se od sebe dost lišíme, nemáme žádný společný program, ale spojují nás některé společné vlastnosti: všichni máme úctu k tradici. To zaprvé. Jsme přesvědčeni, že pravdivé *bytí v kultuře* není myslitelné, pokud se kultura odmítá nebo ji někdo chce vytvářet od nuly. Takže se především hlásíme k tradici, ke křesťanským hodnotám, ale nevtrávným, nevlezlým způsobem. To není ve stylu poezie ani literatury kolegů, o nichž tu musím říct alespoň pár slov. Šéfredaktor a zakladatel Krzysztof Kuczkowski, Wojciech Kass, ředitel Muzea Konstantyho Ildefonse Gałczyńskiego v Praniu, Wojciech Kudyba, který přednáší na Univerzitě kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě, Artur Nowaczewski z Gdaňské univerzity, Adrian Gleń z univerzity v Opoli, dramatik, prozaik a rovněž básník Jarosław Jakubowski a nejstarší z nás, dá se říci senior skupiny Topoi, Wojciech Gawłowski, skvělý básník z Ostrowa Wielkopolského. Jsme tedy skupinou osmi lidí, často se setkáváme, sdělujeme si své myšlenky. Vyšla už antologie poezie z tohoto našeho „prostředí“ a zhruba před měsícem i antologie našich kritických textů, na níž se kromě naší původní osmičky podíleli i tvůrci nějakým způsobem spjatí s naším časopisem, lidé s podobným chápáním literatury.

Jste básník, ale pohybujete se v akademickém světě. Nejde o věci, které si mohou vzájemně překážet?

Do určitého okamžiku akademická činnost ono první určení podporuje v tom smyslu, že myšlení písničáka autora otevírá mnoha věcem. Ale jen do určitého okamžiku. Jednou nastane chvíle, kdy má člověk dojem, že se nějakým způsobem omezuje, uzavírá.

Nehrozí nebezpečí, že se i psaní ve vlastním smyslu, vlastní tvorba zredukuje na čisté cerebrální záležitost?

Když se vše rozdělí na části a každá z částí se popíše, znamená to, že i samotnou literaturu začnete chápat příliš technicky, a vše se zdá být záležitostí pouhé mechaniky. Ztrácí se tajemství. Poezie přitom vychází z určitého zdroje, který je velice obtížné objasnit, pokud to vůbec jde. Literární vědci jsou ovšem někdy přesvědčeni, přesněji řečeno my jako literární vědci jsme často svatosvatě přesvědčeni, že se dá v podstatě vysvětlit úplně všechno. Že k tomu stačí vhodně aplikovat jednu, druhou nebo třetí metodologii a že se vše odhalí ve své plné podobě. V životě jsem skutečně zažil několik okamžiků, to se týká především knížek *Teorie polského verše* a *Loučka*, kdy nápor určité skutečnosti, který nedokážu úplně výstižně pojmenovat, byl tak mohutný, že mi akademické literárněvědné nástroje byly při jeho popisu k ničemu.

Teorie polského verše je ovšem název vaší básnické sbírky...

Vyšla ještě před *Loučkou* a psal jsem ji v jakési horce. Vznikla v průběhu několika týdnů, ale většina básní byla dílem šesti nebo sedmi dnů, takže byly dny, v nichž jsem napsal několik básní. A vznikaly hned v definitivní verzi. Nic jsem na nich nepředělával, protože to nebylo třeba. V souvislosti s takovou zkušeností vyvstává otázka: Odkud se to vzalo? Odkud něco takového přichází? Nevěřím, že by to bylo možné vysvětlit pouze v psychologických kategoriích. Jde určitě o zásah zvenčí.

O historických událostech nebo postavách lze psát studie a monografie. Co se musí stát, aby se mohlo mluvit o básni? Jakým způsobem vstoupí do básnickovy obraznosti historická postava, událost?

Przemysław Dakowicz (vpravo) s Josefem Mlejnkem během autorského čtení ze sbírky *Loučka*. Pořad Na Dušičky, 31. 10. 2017, literární kavárna Fra, Praha. Foto Jitka Hanušová.

To je v podstatě součást otázky, jak lze psát poezii na historická témata. V jistém smyslu tu jde o kvadraturu kruhu. Jedno s druhým se v určitém smyslu vylučuje. A skutečně je zapotřebí nějaké síly zvenčí, která člověka přinutí udělat něco, co se samo o sobě může jevit jako absurdní. Často se setkávám s kritickými reakcemi, že jde o poezii, která se plete do historie. A tím pádem i do politiky, protože když se v této části Evropy píše o nedávné historii, není možné nebýt zároveň vnímán politicky. Přitom z mého hlediska nešlo v žádném případě o politické gesto. Bylo to gesto spravedlnosti, spravedlnosti kultury.

Ve vaší sbírce Loučka jde o básnickou reflexi tragického údělu vojáků Zemské armády po druhé světové válce. Co bylo u vás hlavním impulsem k této reflexi?

Něco takového se samozřejmě nestane tak, že by člověk zničehonic popadl pero a odevzdal se nějakým silám „inspirace“. To by byla šílenost. Z jedné strany se věci mají tak, jak říkám, ale na straně druhé vše samozřejmě prochází racionálním myšlením. A při racionálním zvažování věcí jsem si uvědomil, že o lidech, které označujeme jako „prokleté vojáky“, se v polské literatuře po několik desetiletí buď naprosto mlčelo, nebo byli líčeni v naprostém rozporu s pravdou. Historické knihy, monografie, jež na toto téma vznikají, internetové stránky, které se mu průběžně věnují, jsou

velice důležité. Jejich dosah je však stále jen omezený. Proto by se toto téma mělo stát i součástí naší literatury. Měl jsem pocit, že je otázkou naší elementární poctivosti a slušnosti vytvořit něco, co by bylo dobrou literaturou a co by zároveň přispělo k rehabilitaci „prokletých vojáků“, k uctění jejich hrdinství. Aby lidé věděli, že i po tzv. osvobození Sověty na přelomu let 1944/1945 se velké množství lidí zapojilo do něčeho, co bychom mohli nazvat protikomunistickým povstáním.

U nás jsme byli v minulosti odkázáni jen na různé vesměs tendenční filmy. Jaký byl skutečný rozsah polského ozbrojeného protikomunistického odboje?

Podle odhadů historiků se v prvních poválečných letech do antikomunistické konspirace zapojilo sto dvacet až dvě stě tisíc osob. Dvacet tisíc lidí, to byly ozbrojené pravidelné oddíly v lesích na různých místech Polska. Zbývajících více než sto tisíc lidí jim pomáhalo. Poskytovali jim potraviny, nocleh, úkryt, varovali je atd. Rozsah tohoto antikomunistického odporu byl jednoduše velký, přičemž u nás podobně jako i v tehdejší Československu operoval NKVD, nejenom polští komunisté, kteří přišli se Sověty, ale právě NKVD a Smerš, organizace s úkolem pochytat a pozavírat nepřátele – v nejlepším případě je umlčet kulkou. Podle historiků bylo v prvních poválečných letech vyneseno kolem pěti tisíc rozsudků smrti, většinou nad osobami označenými jako „nepřátelé Polské lidové republiky“, onoho nového Polska, které na troskách Polska starého nechal budovat Stalin. Po pětadvaceti letech bylo možné o tom všem mlčet, nebo lhát. Ti z nás, kteří vědí, že je jejich povinností nemlčet, musejí tento dluh napravit – a onu neznámou, zamlčovanou a kamuflovanou část našich dějin učinit součástí literatury. Z toho vědomí vznikla moje kniha *Loučka*.

Proč se jmenuje právě Loučka?

Loučka tvoří součást hlavního varšavského hřbitova Powązki. Nikdo se neměl nikdy dozvědět, že zde byli ve čtyřicátých a ještě i v padesátých letech pohřbeni lidé z odboje povraždění komunistickými bezpečnostními orgány. Hromadné hroby měly zakrýt masivní

náhrobky oficiálního pohřebiště vysokých policejních důstojníků. V posledních letech se podařilo po exhumaci většinu obětí identifikovat.

Jaká je souvislost a spojitost mezi vaší sbírkou Loučka a dvěma svazky vaší nejnovější knihy Polská afázie?

Myslím si, že obecně tu jde o otázky týkající se celé střední Evropy. Domnívám se, že v naší části Evropy máme dodnes problém s přesným zjištěním, jak daleko dospělo plánované vyhlazování, snaha, kterou bych nazval sociálním inženýrstvím. Nakolik byly zdecimovány a v podstatě zlikvidovány předválečné intelektuální a inteligentské elity. Z tohoto brutálně zoraného pole měly vzejít nové společnosti vybavené novým vědomím. Naštěstí se komunistům, zpočátku postupujícím i ve spolupráci s Hitlerem, všechny elity zlikvidovat nepodařilo. Část uprchla za hranice, podobně se to přece dělo i v Československu, exilová centra nám po celá léta poskytovala pomoc a pomáhala nám nezapomínat na jisté zásadní věci. Neztratit paměť. V *Polské afázii* jsem se snažil vylíčit první dějství toho všeho. Mým hlavním záměrem bylo zpracovat roky 1939–1949, ale to se nemohlo v jedné knize podařit. Jen samotné měsíce září, říjen až prosinec roku 1939 by vydaly na několik dílů. Ve dvou nakonec vydaných dílech *Polské afázie* je trochu historie z hitlerovské okupace i z okupace sovětské a všechno se shoduje. Jedni i druhí dělali vše pro to, aby tělu uřízli hlavu. Jakmile bude hlava pryč, přidělá se tělu hlava nová. A ono se bude hýbat podle ní. Nevím, jak je to s českou historickou zkušeností. Velice rád bych se s ní seznámil. Myslím, že jedním z hlavních rozdílů je, že vás v roce 1939 kromě nacistické okupace nepostihla i ta sovětská.

Pouze ta německá, nacistická v březnu téhož roku, po mnichovském „předkrmu“ z konce září 1938.

Když k vám v roce 1945 přišli Sověti, byli vítáni jako osvoboditelé. V Polsku však přetrvávala hrůza z toho, že nás Sověti již jednou přepadli a přes všechnen německý teror zůstávaly v živé paměti i jejich zločiny.

Souvisejí nějak témata Polské afázie se současnými snahami polské konzervativní scény vymezit se zřetelně proti tzv. třetí Rzeczypospolité, tj. proti postkomunistickému

období po roce 1989 a proti jeho nedostačujícímu vyrovnání s komunismem?

Nechci teď hovořit o období třetí nebo čtvrté Rzeczypospolité. Ne z alibismu, ale proto, že k němu stále máme příliš blízko. Všichni potřebujeme právě při tomto hodnocení nějakou delší časovou perspektivu, větší odstup. K tomu, abychom adekvátně ohodnotili nedávné a současné politické události, potřebujeme odstup několika desítek let. Nynější vzájemné výhrady, protesty a výkřiky postupně umlknou. Až později vyplují na povrch skutečné motivy a také skutečná hodnota různých politických rozhodnutí. To vše je navíc také propojeno s rytmem mezinárodních událostí atd. atd. V těchto souvislostech se dnes například dá přemýšlet o tom, kolik dobrého, nebo zlého vykonali ti, kdo se zasloužili o to, že Polsko vstalo v roce 1918 z mrtvých – a padlo v roce 1939, vedeno prakticky týmiž lidmi, kteří se dvacet let předtím zasadili o jeho vyzdvížení z hrobu. Mám nyní na mysli Piłsudského legionáře, kteří později představovali polskou meziválečnou elitu: úřednickou, politickou, diplomatickou atd. Máme-li dnes často problém s klidným a vyváženým hodnocením událostí z doby před sto a více lety, jak potom lze nezaujatě a s odstupem líčit současnost? Po léta to opakovaně připomínám všem, kdo se příliš rozčilují politikou a spojují s ní příliš emocí.

Ale neuběhlo už od pádu komunismu skoro třicet let?

Pád komunismu ještě neznamenal, že jsme z něj okamžitě vyšli. Byli jsme pětáctýřicet let zamčeni v blázinci. Po těch pětáctýřiceti letech jako kdyby někdo otevřel dveře blázince a řekl nám: běžte, teď už jste normální. Takhle to ale po tak dlouhé době nejde. Dokonce si myslím, že by to takhle nešlo ani po dvaceti letech.

Dariusz Karłowicz napsal, že modernizaci nelze provádět pomocí xerokopírek.

A nejde jen o modernizaci. Myslím, že člověka, který je odevždy Evropanem, nelze silou a násilím předělovat na nějakého mytického současného Evropana. Můžeme být součástí Evropy pouze takovým způsobem, že se budeme reflektovat a budeme vnímat svoji subjektivitu. Že se budeme – jako národy – chovat

jako subjekty, že budeme jednat v souladu s vlastním hodnocením situace. Pokouší-li se nás v Polsku někdo přesvědčovat o tom, že se musíme „zmodernizovat“, vnímám podobné výzvy pokaždé velmi kriticky a dnes už i s určitou únavou. Ono to všechno už skutečně unavuje. Češi, Poláci, ale i jiné národy naší části Evropy minimálně několik století, v podstatě nějakých tisíc let, tuto Evropu utvářeli – v souvislosti s tím máme velice propracovanou politickou a kulturní praxi a jsme schopni si tuto skutečnost vysvětlit sami. Samozřejmě že v dialogu s našimi, mám-li použít dnes populární slovo, partnery ze Západu. Zdůrazňuji, že v dialogu. A dialog spočívá v tom, že jeden mluví a druhý naslouchá, později mluví ten druhý a naslouchá mu ten první. A ne že jedna strana mluví a druhá jí jen zbožně odečítá ze rtů.

To byl přece onen slavný dialog marxistů s křesťany. Nepředstavují si potomci a dědicové těchto marxistů na Západě tento dialog podobně?

Myslím, že se v naší části Evropy udá ještě hodně velkých věcí. Co z toho vzejde? Myslím, že když se nám podaří zachránit a obnovit naši civilizační a kulturní odlišnost, potom jsme schopni Evropě ukázat jisté perspektivy, které ztratila. Nemusíme být nutně vždy zlobivé děti Evropy. Může se ukázat, že v naší zdánlivě nesvornosti a neposlušnosti je něco hodně základního, zásadního. A budujícího.

Praha 31. října 2017

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

*I letos **tvar** ujeme* *prostor živé literatury*

Tvar můžete
objednat
e-mailem,
telefonicky
nebo poštou

redakce@itvar.cz
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 398, 234 612 407

poezie
próza
esejistika
studie
literární život
recenze
tematická čísla

Co zbylo z Józefa Czechowicze

PRZEMYSŁAW DAKOWICZ

Básník Józef Czechowicz (1903–1939) se narodil na východě Polska v Lublinu. V tomto městě prožil převážnou část svého uměleckého života. V září 1939 se do něj vrátil a zde jej také zastihla smrt – zabila ho bomba při německém náletu. Patřil k polské meziválečné avantgardě, byl spjatý se skupinou Kwadryga a je řazen mezi tzv. katastrofisty. Jeho chmurné vize a předtuchy změn seismického rozsahu, které skutečně byly ve třicátých letech na spadnutí, jako kdyby se spojily v jedno s jeho tragickou smrtí, jíž se jakoby sám rozběhl naproti. Czechowiczova smrt otřásla jeho přáteli, i když „statisticky“ byl při náletech na Lublin pouze jedním z mnoha mrtvých. Její způsob však měl v sobě sílu hrůzného symbolu. Proto Dakowicz píše: polská poezie sevřená v kleštích. Afázie znamená ochrnutí, ztrátu řeči. Smrt básníka je pro něj jedním ze zastavení sledu tragických událostí válečných a poválečných let, o nichž hovoří jako o „polské afázii“. Polská společnost se s nimi dodnes vyrovnává. Józef Czechowicz není u nás neznámý autor – český výbor *Zaklínání kamene* (1989) přeložila a uspořádala Vlasta Dvořáková. (jfm)

„Roztrhalo ho to na kusy, nic z něj nezbylo.“ Těchto slov měl použít básník Henryk Domiński při líčení posledního okamžiku života Józefa Czechowicze básníku Stanisławovi Piętakovi. „Józef měl pocit, že je zarostlý, a chtěl se nechat oholit. Šel jsem s ním. Ale najednou bomba, řach... Já ani nepípnu, držel jsem se u zdi. Ale Józef se v tu chvíli na bombu vrhl, jako kdyby ho přitáhla nějakým magnetem. Úplně ho roztrhala, nic z něj nezbylo.“

K události došlo 9. září roku 1939 v Lublinu. Bylo po deváté nebo před desátou. Jedno z oněch šílených zářijových rán. Stěhování národů. Nepřerušovaný proud lidí na silnicích. Boční ulice ucpané automobily a vozy. Mrtvoly v příkopech u cest nebo na poli, neboť němečtí letci s oblibou po běžencích stříleli.

Czechowicz se v Lublinu narodil a tam i vyrostl. Odtud také odjel do hlavního města, kde od roku 1933 pracoval v Polském rozhlasu a v redakcích několika časopisů. Vypuknutí války bylo naplněním jeho nejhorších snů – zaznamenával je v básních, mimo jiné ve známém Žalmu ze sbírky *Člověčí nota*. Tento text je citován prakticky ve všech pracích o Czechowiczově „životě a díle“. Říká se, že básník si předpověděl svůj osud, že v jakémsi záblesku prorockého osvětlení za-

hlédl svou budoucnost. „[J]á [...] bombou zasažený v chórových lavicích,“ jak napsal. Ale nebyly to chórové lavice, ale holičství a kadeřnictví paní Ostrovské, Lublin, Krakovské předměstí 46, roh Kościuszkovy ulice.

Varšava – Lublin

Z Varšavy odjel v den vládou nařízené evakuace Polského rozhlasu. Kolona osobních automobilů, přenosových vozů, nákladních aut a autobusů směřovala do Lublinu. Mezi rozhlasáky, kteří dostali příkaz k odjezdu, byl Tadeusz Byrski. Na náměstí Dąbrowského, odkud se vyjíždělo, se Byrski setkal s Halinou Sosnowskou. Ukázala mu v autokaru místo. „A co moje rodina?“ [...] „Rodiny nebereme, především není místo, a za druhé by to nemělo žádný smysl, protože za několik dní se všichni vracíme zpátky.“ [...] Bylo to těžké rozhodnutí. Na širokých schodech vedoucích ke kanceláři ředitele jsem spatřil siluetu ženy, již něco říkal plk. Karaffa-Kreutenkraft. Sosnowská mi naznačovala, ať se rozhodnu. Po vteřině zaváhání jsem dosti chladně odpověděl: „Ne, děkuji, zůstávám,“ a zabouchl jsem dveře auta. Jabłowski řekl „nashledanou“ – někde se mihnula silueta Miłosze sedícího v autě vedle Czechowicze.“

Jan Wydra:
Józef Czechowicz
(kresba, 1937).

Dostal se autor *Člověčí noty* do rodného města bez komplikací? Tomasz Pietrasiewicz, který do detailů prozkoumal téměř všechny dostupné materiály týkající se posledních básnickových dnů, se kloní k hypotéze, že Czechowicz společně se třemi přáteli (Henrykem Domińským, Kazimierzem Wójcikiem a Stefanem Górským) dorazil do Lublinu pěšky. Chybějí informace o tom, kdy přesně se v Lublinu objevil. Bylo to 9. září ráno, krátce před bombardováním, nebo – jak má za to Pietrasiewicz – už o den dříve? A možná přijel autem – podobně jako Miłosz, který se hned nato připojil k rozhlasové osádce odjíždějící na frontovou linii, a díky tomu v Lublině při náletu nebyl.

Tři svědectví

Všechno, co o onom neblahém ránu 9. září víme, se opírá o svědectví tří osob – Edwarda Hartwiga, Aleksandry Kruszyńské (její zprávu písemně zaznamenal Tadeusz Polanowski) a Stanisława Salińského. Tato tři svědectví se však od sebe zásadně liší.

Hartwig: „Když vypukla válka [...], byl jsem povolán do armády. Předtím mě komise jakožto chabrusa a člověka s přecitlivělou povahou neodvedla a byl jsem

posléze poslán do rezervy. Když mě Czechowicz uviděl u Evropského hotelu v centru Lublinu v uniformě, vrhl se mi kolem krku se slovy: ‚Pane Edwarde, co zrovna vy budete dělat v armádě?‘ Srdečně mě objal, a tak [jsme se] rozloučili.“

Kruszyńská/Polanowski: „Probíhalo bombardování. Zanedlouho se zastavilo nedaleko od nás auto, z něj rychle vystoupil Józef Czechowicz a začal utíkat. Aleksandra Kruszyńská stojící poblíž vchodových dveří spatřila běžícího básníka, bývalého kolegu z práce, a zavolala na něj. Kousek ode dveří proběhl vzrušený rozhovor, z něhož se Kruszyńská dozvěděla, že Czechowicz přijíždí z Varšavy a chce zajít co nejrychleji k holiči, protože je špinavý a neoholený. Snažila se básníka za každou cenu zdržet a rozmlouvala mu to. Prosila ho, aby teď nikam nechodil (bombardování ještě neskončilo), a vysvětlovala mu, že v kostele je to bezpečné, že je v něm možné nálet přerušit. Říkala: pane Józeфе, poslechněte mě prosím vás a zůstaňte tady, snažně vás prosím, já vás o to žádám, poslechněte mě, nebuďte tak neopatrny! Czechowicz však Aleksandru Kruszyńskou neuposlechl. Vběhl do holičství, v němž byl zaměstnán známý holič Niechaj.“ Sedm let předtím si tentýž holič Niechaj dělal reklamu v *Lublinském kurýrovi*, který básník redigoval. Možná opravdu dokázal „během pěti minut natrvalo ztmavit obočí a řasy“. Kdyby Czechowicz chtěl onoho rána využít této jeho služby, nestačil by se ani pohodlně uvelebit v křesle.

Saliński: „Samozřejmě existuje také holičství na rohu Kościuszkovy ulice a Krakovského předměstí. Šel jsem kolem a nahlédl přes okenní tabuli – dokonce ani neměli plno, jen pár lidí ve frontě na křesla před zrcadly. A co víc, zahlédl jsem uvnitř u zdi Henryka Domińského. On si mě také všiml a zamával mi rukou. Už jsem stál jednou nohou na prahu, ale dovnitř jsem nevešel. Vedle Domińského stál Czechowicz. I on na mne mávl rukou.“ Saliński se později dozvěděl, že autor *Balady z druhé strany* na něj chtěl zavolat, ale ozval se signál protileteckého poplachu, a on se stáhl dovnitř holičského salonu. Chvilí na to spadl lidem v místnosti na hlavu strop. Czechowicz byl na místě mrtvý.

Pod troskami

Nemyslím, že by na obecný smysl tohoto příběhu měly vliv až tak drobné detaily: Vystoupil z automobilu, nebo šel pěšky? Byl sám, nebo s kolegy? Zrovna přijel, špinavý a nevyspalý, nebo se u Niechaje objevil po relativně pohodlném noclehu? Letecký poplach byl ohlášen hned poté, co Czechowicz vešel do holičství, nebo o několik hodin později? Nakonec ten příběh jednoduše nemá smysl a to, čeho se v něm dopatřujeme, je výsledkem pořádací činnosti rozumu – usilujícího o to dát smysl nahodilosti a proměňujícího chaos v kosmos.

Masakr nemá smysl. Smrt je skandál, pohoršení – obzvlášť smrt hromadná jako tehdy v Lublinu. Onoho 9. září tam přišlo o život několik set lidí – na ulicích, na náměstích, uvnitř domů. Technika bombardování byla taková jako vždycky – nejdřív trhové bomby, po nich zápalné.

Pozdější hlavní velitel AK plukovník Stefan Rowecki se zrovna v ten den objevil na několik hodin v Lublinu. Automobil nechal zastavit v jedné z postranních ulic směrem k sídlu Okružního/posádkového velitelství druhého sboru, kde se měl setkat s generálem Piskorem, musel jít pěšky. Když začal nálet, schoval se za rohem jednoho z domů. „Úlomky létaly těsně kolem. Nějaké paní zasáhly ruku, jiná – mladé hezké děvče – přišla podle všeho o nohu. Dvě děti ve věku mezi pěti a sedmi roky se ukryly ve výklenku dveří, kde je zasáhly úlomky, které je proměnily v krvavou masu.“

Stejně dramatické vzpomínky zanechal jeden z vojáků, Władysław Rokicki. „To, co jsem tehdy viděl, do konce života nezapomenu. Obzvlášť zdrcující byl pohled na kasárna a na zákopy, v nichž měli bránit město také harceři a civilové. Mnoho lidí přímo roztrhaly bomby. Kusy lidských těl byly rozházené kolem kasáren, visely na stromech. Kdosi ležel zasypaný v zákopu

Lublin,
září 1939.

tak, že se nemohl pohnout, a zesinalý volal o pomoc. Nějaký raněný voják křičel: Dobijte mě!“

Major Zdzisław Żórawski vyslaný v noci z 8. na 9. září do Lublinu, si do deníku zapsal následující větu: „Z města ještě před několika hodinami kvetoucího a pulzujícího životem se stal hřbitov.“

Uprostřed tohoto hřbitova spočívalo tělo básníka zavalené kusy zdi. Máme-li věřit zprávám těch nejvěrohodnějších svědků, mělo tam ležet ještě několik týdnů.

Předzvěsti a znamení

Jistého letního dne roku 1927 se Józef Czechowicz setkal na jedné z lublinských ulic se třemi kolegy vracejícími se z hojně zapíjeného oběda. Nechal se přemluvit ke společnému výletu za město.

Vydali se cestou vedoucí přes pravoslavný hřbitov. „Ten hřbitov“, vzpomínal Waław Gralski, „byl v předválečném období oblíbeným místem procházek. Jeho alejemi bylo možné projít až na takzvanou bílou cestu a dále do polí vějířovitě se rozprostírajících kolem města.“ Když přišli k malému kostelíku, neušly jejich pozornosti poškozená okna v dolním podlaží. Došli až ke svatostánku. V přítomí uvnitř spatřili zotvírané rakve.

Czechowicz ztratil náladu – „šel zamyšlený a zachmuřený“. Přátelé se rozhodli, že si z něho vystřelí. Básník, prozaik a člen skupiny Reflektor Konrad Bielski ho zastavil, chytil za ramena a vykřikl: „Jozífku, neobracej se. Protože když otočíš hlavu, tak dupnu na cestu a skrytá páka vymrští do vzduchu nebožítku, a ten ti spadne rovnou na záda.“ Namísto předpokládaného úsměvu se v Czechowiczově tváři objevil zděšený výraz. Básník se prudce otočil, pohlédl na kostelík, divoce vykřikl a hned poté „upadl na zem a dostal vážný nervový záchvat“. Jak ten záchvat vypadal, Gralski nepíše. Omdlel Czechowicz? Škubal rukama a nohama? Tloukl hlavou o zem? Vytékala mu koutkem úst pěna? O tom není nic známo.

Ví se, že o několik dní později Gralského navštívil a pokusil se mu vysvětlit příčiny svého podivného jednání. Měl spatřit „za pravoslavným kostelem směrem k městu jakoby nějaký výbuch: [...] do výšky šlehající plameny a kotouče dýmu a z nitra exploze

vystupující nějaký přízrak“, vztahující k němu „dlouhé kostnaté ruce“. Czechowicz tvrdil, že jedna ruka zjevení se ho pokoušela „chytit pod krkem“, zatímco druhá ukazovala „na zem pod jeho nohama“.

Když autor *Člověčí noty* zahynul zavalen stropem holičského salonu na rohu Krakovského předměstí a Kościuszkovy ulice, vzpomněli si jeho přátelé na příhodu z doby před dvanácti lety. Nepředpověděl si tragickou smrt? Nedotkl se jednoduše neblahé budoucnosti?

Koneckonců, znamení tohoto druhu bylo víc.

O jednom z nich psal ve vzpomínkovém textu věnovaném Czechowiczovi Czesław Miłosz. Několik měsíců před vypuknutím války se autoru *Tři zim* zdál sen: „Viděl jsem dům s jednou stěnou ze skla, za ní hrál Mongol na housle, a to byl on, Czechowicz; zvuk houslí ke mně nepronikal. [...] [T]en dům se ve snu jmenoval Dům zemřelých a ve tváři hrajícího Mongola se již projevovaly známky rozkladu.“

Jakým způsobem vysvětlit ona „prorocká“ vidění, aniž bychom opouštěli racionální základ myšlení? Vytvořila je soumravná atmosféra doby pozdních třicátých let? Pro mnohé se tehdy stávalo samozřejmostí, že se druhá republika bude muset dříve nebo později utkat se silným sousedem nebo dokonce – s oběma sousedy nabývajícími na síle. Cítil Czechowicz blízkost války? Měl tušení, že po této válce na život a na smrt zůstanou jen spáleniště, na nichž odborníci na masy budou slepovat „nové Polsko“ neboli útvar v naprostém rozporu s historickou zkušeností společenství, s jeho povahou i s jeho společensko-politickým temperamentem?

Byl-li věděním tohoto druhu vybaven Czesław Miłosz, muselo být upřeno o osm let staršímu básníkovi z Lublinu? Mám za to, že ne. Tvrzení, že předtucha katastrofy je jedním z konstitutivních prvků jeho tvorby, je prostě literárněhistorický truismus. „Bezbranná krása – to jsou jeho verše“, píše Czesław Miłosz. Ona „bezbrannost“ měla svůj zdroj ve vizi elementárního zničení. V takové zničení nechce věřit ani ten, kdo je ohlašuje. Myšlení a představivost se mu brání, vytlačují je do temných zákoutí vědomí, podrobují je sémantickým metamorfózám, přehlaušují je. Ono však vyplouvá, vyplouvá dokonce na povrch – v literatuře.

Zákusek se smrtí

Bomba zaduněla a Czechowicz se k ní rozběhl, jako by se vrhal do náruče smrti.

Ale může si přát vlastní smrt někdo, kdo stejně jako autor *Balady z druhé strany* dokáže vychutnávat život, kochat se jím?

Czechowicz byl hladovec. Všechno sladké doslova hltal, obzvlášť měl v oblibě čokoládu. Seznam jeho oblíbených pamlsků by byl dlouhý: turecké potěšení neboli lokum, dorty, bonbóny, koblihy, fondánová cukrátká, tzv. cukroví s pepřem. Jedné silvestrovské noci během plesu lublinských novinářů snědl sto dvě koblihy, kousek dortu, trochu cukroví a čokoládových bonbónů, vypil tři lahvinky sladkého vína a několik lahví oranžády. Výčet je přesný, protože odběr každého z produktů musel konzumující stvrdit vlastnoručním podpisem. Gralewski vzpomíná na jednu z narozeninových návštěv u Czechowicze. Oslavenec dostal od hostů krabici se dvěma kilogramy Wedelovy exportní čokolády. Během hodiny měl všechno v sobě. „Byl to Jankielův koncert z *Pana Tadeáše*.“

A nebyl Czechowiczův běh k bombě výrazem stejné nenasytnosti, žravosti, kterou Gralewski označuje jako „zcela mimořádnou ‚cukroví- a čokoládofagii‘“? Mnoho věcí tohoto světa mu bylo cizích a vzdálených, ale ty, které jej zajímaly – jej zcela pohlcovaly.

Polská poezie sevřená v kleštích. Poezie sebevraždná, poezie vražděná.

Německý pilot vypouštějící dávku se snaží nevšímat si lidí, dívá se z výšky na mapu rajonů bombardování. To, co umírá, má zůstat neosobní a beztvaré. Zdegradované a mrtvé ještě před usmrcením. Ale poezie vyžaduje osobnost, chce žít a mluvit za sebe. Není-li řešení, vědomě se rozhoduje – skáče do propasti. Takto se do ní vtěluje kolektivní osud. Pokud jde o ni samotnou, vymyká se smrti.

Nemá proto pravdu Miłosz, když o Czechowiczovi píše: „Vědom si toho, že polská existence dlouho nepotrvá, že je křehká a odsouzená vzhledem k mocností bojujícím mezi sebou a že tuší svoji smrt, jejíž vidění se stále v tom, co píše, vrací a opakuje, je

stejně jako všichni, kdo nechtějí Německo ani Rusko, vmáčkнутý do nehybnosti.“

Balada z druhé strany

Nevíme, kdy a jak se podařilo vydobýt Czechowiczovy pozůstatky zpod zhroutených zdí činžáku na rohu Krakovského předměstí a Kościuszkovy ulice. V jednom ze zmíněných Gralewského textů se objevuje informace, že odklizení ruin začalo hned po bombardování. Básníkovo tělo mělo být nalezeno ještě téhož dne.

Jiný ze svědků lublinských zářijových událostí z roku 1939, Wiktor Ziółkowski, tvrdil, že k vykopání básnickových pozůstatků došlo až po několika týdnech. Podle této verze byly pohřbeny na pravoslavném hřbitově, jinými slovy tam, kde autor *Kamene* prodělal dvanáct let předtím nervový záchvat.

Třetí svědectví pochází od Władysława Rokického, vojáka účastnícího se pohřbívání obětí. I když je Tomasz Pietrasiewicz považuje za nejméně pravděpodobné, v jistých ohledech je lze považovat za nejpodstatnější: „Když se vše uklidnilo, [...] byl jsem ještě s několika vojáky vybrán a se dvěma důstojníky zálohy jsme pochodovali směrem k aleji Kraśnické. Zastavili jsme se zhruba v místě, kde dnes stojí pomník. Tehdy tam bylo pole s řepou [...]. Dostali jsme rozkaz sklídit řepu a vykopat hroby. Pole už bylo za tímto účelem vyznačené a rozdělené – na hroby pro jednotlivé vojáky a na společný hrob, do nějž byli vloženi vojáci bez dokladů a ostatky lidí roztrhaných bombami zabalené v dekách. Zabité jsme pohřbívali přes dva dny.“

Právě tak si to představuji. Nejprve vytrhávání řepy, potom těla. Čas sklizně a čas zasévání. Czechowiczovy ostatky nesené v dece. Dva muži sehnutí u jámy, svěřující zemi lidskou drť, krvavý chuchvalec.

Umazaná deka.

Vrch. Jáma.

Poslední skok poezie.

Skok, ne nehybnost.

Przemysław Dakowicz, *Polska afazja*, Varšava, Wydawnictwo Sic!, 2016, s. 229–242. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

Balada o prchajících pekařích

PRZEMYSŁAW DAKOWICZ

Malá ontologie. Traktátek o ručních pracích

je to otázka prostorové představivosti

papír je trpělivý
papír prahne po pravdě

nůžtičky se rozevírají
odstřížky poletují
vzduchem

a padají

padají

krajiny
uniformy
úsměvy

přitiskni ucho
k desce a poslouvej
jak se minulost
odděluje od přítomnosti

bez pláče
bez křiku
bez lítosti

je to otázka manuální zručnosti

papír je pojivý
papír přes rozdílnosti
prahne po shodě

arabská guma se míhá
nohy lidového hrdiny
se neodvolatelně
hrouží
do lesního podrostu

od této chvíle
přetrvá uprostřed
výstřelů a vichření
socha člověka
se zbraní připjatou
jako na amen

vystřihovánky
vylepovánky

po okraji stránky
proplouvají
tanky

24. března 2013

Hodina anatomie

Památce podporučíka Antoniho Wodyňského „Odyńce“

pověz jakou cenu má
žaludek městského zlodějníka

doktor Tulp přivolává asistenta

skalpel proniká kůží
odkloupe odříznutý sval
z žíly neproudí krev

slyšíš

je to dech mužů
mládenců v bílých límečcích
s pěstěnými vousy

doktor Tulp se nechce
nijak trápit

někdo místo něj
napichuje ránu
pár centimetrů nad játry

tudy prošla kulka
a tady se vylila žluč
z rozervaného
měchýřku

dostali ho u lesa
nebo dokonce na ulici
jde o nepodstatný detail
byla to past čekali trpělivě

s odjištěnými zbraněmi
kouřili za oknem sledovali
pili čaj

pak z vydutého
bylo vypuklé
z vypuklého
vyduté

baroko vyžaduje zvraty

pohleďte na ruku vztaženou
po nádheře
pohleďte na zrádcovsky
sevřenou dlaň
doktor Tulp pózuje
trpělivě a s vděčností

s manžetami
v bezpečné vzdálenosti
od preparátu

19. března 2013

Balada o prchajících pekařích

*Paní Zofii Pilecké-Optułowiczové
s úctou a vděčností*

Toto je čirý surrealismus. Tři pekaři
ledajací, na kvásek i na droždí
levorucí. Do velikých forem sněhobílé
těsto nalévali, lepily se jim prsty
u obou rukou. Utíkali pekárnou,
hlídač je pozoroval z vrcholu věže, mířila
na ně hlaveň jeho pušky. Zasedlými utěrkami
a hadry, v rukavicích vytahovali ven z pecí
svůj vlastní kulatý život.

Utíkali pekárnou, u pekárny zaklepali:
Ťuky-ťuky, o půlnoci, ťuky-ťuk. Tady
se bochníky pečou, tady pece rodí
chleby, do bílé pekárny vešli jen v kalhotách,
do půl pasu nazí. Prchali s bledými tvářemi,
ukryti v moučném mraku zadělávali
v měsíčním svitu na nové těsto.

Za pekárnou je němý svět, ztichlá pole,
březnový les. Prchali přes záhony, přes
meze. Jím v patách moučný oblak,
na nebi bochník svítí, vbíhali do tmy,
vbíhali do ticha za chlebem, dřeváky
poztráceli, složili se na zem a usnuli
kamenným spánkem pod tím koláčem.

Prchali pekárnou do širého světa,
do světa dalekého, o svítání se dali
do běhu. Až doběhli do krajiny, kde
pekaře chytají temní drábi a vsazují
je do vězení. Namísto mouky černé saze.
Místo chleba tvrdé uhlí, ve snových
štolách rubou kominíci sloje.

K soudu je za noci vedli, před tváře
začerněné smolou, a posadili je na věčně
chladné kameny. Přes louku je pak průvod stínů
s písni dosud neslyšenou dovedl k místu
spočinutí. Přivinuli k sobě zemi, zemi kulatou
jako bochníček, žehnali ji znamením kříže
a plakali. Do snu o mouce se ponořili
jako v milosrdnou propast, těsto kynulo,
ale na nebi vyšel uhel.

17. – 18. dubna 2013

Notes nočního hlídače (1)

Jsou takoví, kteří mají těla a používají jich.
Ti ostatní se pozvolna – ztrácejí.

Po nějakou dobu je v sobě drží paměť těch
nejbližších, ale těla matek, žen i synů časem rovněž
skončí v zemi. Zůstávají příběhy a fotografie, stejně
neskutečné jako pohádky z tisíce a jedné noci.
Na nepočtené svazky vzpomínek z temných dob
usedá prach. Ve sbírkách knihoven se každou noc
nepostřehnutelně posouvají o jednu řadu, o jeden
regál dále – až nám zcela zmizí z dohledu.
Již netělesní ještě šelestí mezi stránkami.
Dějiny ani nenapadne čekat na jejich vzkříšení.
Jsou k službám zarudlým prackám živých.

Návrat

*Profesoru Krzysztofu Szwagrzykovi
a jeho týmu*

Vylézají z nor, zemljanek, z úkrytů
za stodolou, z lesních úžlabin, ze špeluněk,
chladných a páchnoucích.

Oklamávají ticho. Mrtvá večerní píseň se
rozléhá, protéká mezi selskými staveními,
humny a zahradami.

Slunce se skrývá za koruny stromů, zastaví se
liška, jezevec i zajíc, srna ustává v běhu,
zmlká pták.

U plotu leží Železný. Je nahý, hlava mu
bezvzádně visí. Házejí mu prostěradlo
a on je chytá v letu.

Scházejí se. S děrami v hlavách, v hrudních
koších. Sesouvají se z půd, z podkroví.
Probíjejí se z obklíčení, unikají před raziemi.

Kdysi se poskládali, jak to jen šlo, jedni u keře,
jiní v příkopu, v trávě, další v jamce
u kořene. Chroust je nosil na zádech.

Úplně maličké, scvrklé, vyhladovělé.

Podívej, šikmý paprsek dopadá
na jejich rozdrčená těla.

Odhalená.
Odečtená.
Přítomná.

březen 2013

Svítání

drkotají kola po dlažební žule
drkotají kola s ranním úsvitem
kdo to v noci jede kdo to v noci jede
koník hrabe kopytem
je ten koník hodně bujný
koník bílý jako mléko
nebo vyjel z tmavé noci
kůň černý jak rakve víko
drsné prkno ostré třísky
obří hřeby dávné děje
jaký že to vánek vichr
jaký dech to námi věje
kdo je na kozlíku s bičem
kdo drží bič ve své dlani
kdo před bičem před třískami
kdo před hřeby nás ochrání
jakou tvář že má ten vozka
v plášti skrytý pod kapucí
před námi svou tvář odhalí
jen co vyklopí nás u zdi
milion je jeho jméno
dvoumilion drsných dlaní
ve tmě milion má tváří
on před námi nás ochrání
on nám zavře hloupá ústa
do očí nám písek vsype
do uší nám hlínu vtlačí
on nám prokáže tu milost
drká kolo v dlažbě z žuly
drká kolo před úsvitem
z mraku prosvítají hlavy
naše hlavy stíny zryté

1. února 2013

Tuň

Zemské víry jsou temné
těžká vlna strhává těla.
Hle, hlava v šestistěnu ze vzduchu.
Hle, ústa lebky rozevřená k výkřiku.
Mlčení listí. Křídlo tepe
o skleněný strop.

Kroky, kroky, kroky.

Tělo města je živé, živé a halasné.
Davy se plouží po mostech přes řeku.
Ručička se roztáčí po číslech,
desetiletí jsou jako prchavé minuty.
Štěbot ptactva nebeského,
skřípění kol na kolejnicích, houkačky,
houkačky automobilů.

Hle, hlava vtlačená do šestistěnu ze vzduchu.
Hle, hlava vtlačená do zvuků.

Jak spěchá ke světlu, za lidmi,
jak rychle spěchá. Ale země ji nepouští,

prodírá se hlínou, pískem a šterkem.

Jsi moje, hlavo, patříte ke mně,
lebko, obratle páteře, solare plexus,
jste moje, kosti, klouby a vazy,
tančete se mnou, ve mně, nevázaně,
milujte se, očníce, prstní články,

očníce,
články prstů.

31. ledna 2013

Poznámka:

Jednotlivé básně sbírky Loučka lze jako díla umění číst samostatně, bez vysvětlujícího komentáře. Jejich obsah se nicméně vztahuje ke konkrétním historickým postavám a událostem, a autor proto připojil k některým básním svůj výklad. Balada o prchajících pekařích je inspirována příběhem Witolda Pileckého (1901–1948). Účastník války s bolševiky v roce 1920, bojů v září 1939 i Varšavského povstání v roce 1944. V roce 1940 se nechal dobrovolně zavřít do Osvětimi, odkud se mu ještě s několika kolegy podařilo v roce 1943 uprchnout zadním vchodem pekárny patřící k táboru, ale nacházející se už mimo jeho vlastní terén. Pilecki byl 25. května 1948 popraven za protikomunistickou činnost.

Báseň Hodina anatomie se týká hrdiny polského odboje Antoniho Wodyńskiego († 1948), který po válce fungoval jako spojka mezi lesními oddíly a vnějším světem. Po dopadení v červenci 1948 byl při výsleších krutě mučen, ale neprozradil ani své jméno. Po popravě posloužila jeho mrtvola při hodině anatomie na univerzitní klinice ve Vratislavi. Jeho ostatky nebyly nikdy nalezeny. (jfm)

Ze sbírky Loučka (*Łączka*), 2015, vybral a přeložil Josef Mlejnek.

Snad je poznat, co dělám a říkám

Rozhovor s Hanou Puchovou

KATEŘINA HLOUŠKOVÁ

HANA PUCHOVÁ (1966) žije a pracuje v Ostravě. V letech 1991–1996 studovala na UMPRUM v Ateliéru ilustrace a grafiky Jiřího Šalamouna. Začátek její umělecké kariéry je však spojen s dnes již téměř legendární výstavou v ostravském podchodu pod Frýdlantskými mosty (květen 1989), která byla iniciačním počinem ostravské umělecké skupiny Přirození. Jádrem tvorby Hany Puchové jsou po mnoho let vytvářené soubory portrétů a zátiší. Cyklus portrétů jejích přátel *Jsmě tady* a jejích bytů *Obývací pokoje* je pozoruhodnou subjektivní mapou ostravské výtvarné, literární i hudební scény. Z nich je patrně nejznámější dvojportrét *Jan a Daniel*, který nakladatelství Host použilo na přebalu knihy Jana Balabána *Zepřej se táty*. Obrazy Hany Puchové patří mezi to nejlepší, co soudobá česká malba nabízí, jsou zastoupeny ve sbírkách Roberta Runtáka, Richarda Adama nebo Galerie výtvarného umění v Ostravě.

Mé první dotazy budou logicky směřovat k počátkům tvorby, k dětství, dospívání, k Ostravě... Váš dlouholetý kamarád Jan Balabán vždy brojil proti označení „ostravský umělec“ nebo „ostravská výtvarnice“. Nejde jen o určení místa, ale i o jakýsi neustálý podiv, přetrvávající klišé, kvůli nimž upozorňujeme na určitá specifika. Jak to cítíte vy? Máte potřebu se k „ostravskosti“ nějak vztahovat nebo se vůči ní vymezovat?

Já to také různě zmiňovala, tu ostravskou umělkyni. Vlastně asi hlavní důvod, proč to vymezení vadí mně, je ten, že Ostrava je nebo byla vnímána spíše negativně, tak jakože divně exoticky. Nejspíš jsem blbá já, vždyť v Ostravě žiji, a být ostravskou malířkou by mi nemělo vadit. Třeba jsme na to jenom zbytečně přecitlivělí.

Zmiňovala jsem přetrvávající klišé. Kvůli nim, ale i díky výpovědím vašich uměleckých vrstevníků máme tendenci ostravské dětství a dospívání v době normalizace spojovat s nudou, vykořeněností, s určitým smutkem v kulisách

věčně hořících hald a odpadků podél nikam nevedoucích cest. Je to i váš dojem?

Vyrůstala jsem v Ostravě-Porubě, v panelákovém sídlišti, a ty ohně, které jsem občas vídávala, byly spíše veselé a někde daleko. Muže s černými linkami kolem očí jsem běžně nevidala. S ostatními dětmi jsem litala svobodně po venku, koupala se v řece. Kolem sice vedly takové široké roury od nedaleké teplárny, ale díky teplým tüním tam byly často k vidění labutě a jednou se tam usadily prý i černé. Takže to vlastně bylo takové romantické. No a ten smutek a nuda, já myslím, že je součástí dospívání, kdekoliv.

Není pochyb, že současná Ostrava je výrazně jiná, než jaká byla v těsně předrevolučních a porevolučních letech, kdy jste začala objevovat svůj umělecký vesmír. Představuji si, že tehdy tím vesmírem byla vinárna U Sudu a hlavně společnost, která se v ní scházela. Můžete nám ji představit?

U Sudu, ve vinárně, kde je nyní Potrefená husa, jsem se seznámila s bratry Balabánovými, Láďou Holcem,

scházeli jsme se tam, a nejen tam, kolem roku 88 s manželi Šmídovými, Petrem Pastrňákem, Jirkou Surůvkou, Bendou, sestrami Sasínovými a dalšími. Cítila jsem se tam mezi nimi dobře, důležitě a dospěle.

Mnozí z těch, které jmenujete, byli součástí umělecké skupiny Přirození. Vy jste jim byla velmi blízko, účastnila jste se výstav, ale například ve vaší monografii jako její člen uvedena nejste. Jak to?

Jedinou ženou ve skupině byla Helena Šmídová. Já patřila spíše k okruhu blízkých, taky jsem byla autorka začátečnice a výstav jsem se jako členka účastnila až později. Navíc skupina nebyla aktivní dlouho, možná dva roky, jestli se nepletu. Mnozí z členů se odstěhovali, začali studovat. Přátelské vazby jsou mezi námi stále, ale každý dělá něco jiného, a jako Přirození se ukazujeme jen při výročích – po deseti, patnácti, dvaceti letech.

Neoficiálním „mluvčím“ skupiny byl Jan Balabán, tehdy ještě nikoliv slavný spisovatel, ale řadový zaměstnanec Vítkovických železáren. Díky němu jste měla možnost vítkovické hutě poměrně důvěrně poznat i umělecky ztvárnit. Jaké to pro vás bylo tehdy a jak vnímáte prostředí Dolních Vítkovic dnes, kdy jde o slavnou kulturní památku?

Honza, i jako slavný spisovatel, tam pracoval jako tlumočník. Vítkovice byly oblast, kterou jsem „osobně“ znala velice málo, snad jsem tam nebyla nikdy ani na žádné exkurzi, vlastně jsem je znala jen z televize a z toho, jak byly zobrazovány. Ty tehdejší budovatelské verze. Když jsem jela kolem tramvají, vnímala jsem to jako fakt, který patří k městu a ke mně, možná trochu hrozivý. Později jsem tam kreslila pro svou diplomku, a velice jsem uvítala, když mi Honza jako znalec vysvětlil, kde co stojí, co se tam dělá. Bylo to ohromné a působivé. Město ve městě. O to více, že se v těch provozech ještě pracovalo. Je to tam působivé pořád, i když bez toho ruchu a lidí trochu jako kulisa, ale velkolepá.

Když jsme se poprvé potkaly, zmiňovala jste, že máte ráda Jana Čepa, konkrétně povídku Dvojí domov, v níž je vyličen osud kdysi svobodomyšlné ženy, horalky, a její krávy, uvyklých na volnost, nyní však bezvýhodně a navždy připoutaných k surovému muži a ubohému hospo-

dářství. Protiklady radostné svobody i neutišitelné bolesti a smutku Jan Čep mistrovsky dokreslil popisem krajiny, krásy horských luk na jedné straně a tupé jednotvárnosti roviny na straně druhé. Chtěla jste k povídkám Jana Čepa vytvořit vlastní díla. Podařilo se?

Prozatím ne, ale myslím na to a ráda bych se pokusila udělat takovou knihu v obrazech podle některých jeho povídek. Včetně této. Představuji si ji s minimem textu, protože Jan Čep vytvářel sugestivní obrazy. To, že si to představuji, ale nic neznamená, to by se teprve vidělo, až bych začala opravdu pracovat.

S Janem Čepem si neodmyslitelně pojíme venkovskou krajinu, osudy prostých lidí, víru v Boha, ale pro mne jeho knihy znamenají především hluboký smutek. Až díky vám jsem si uvědomila, že velmi podobně vnímám i Jana Balabána. Oba, podle mého názoru, dokázali především stinné stránky života vykreslit neobyčejně podmanivě. Cítíte i vy jejich určitou spřízněnost?

Možná to byl zrovna Honza, který se někdy o Čepovi zmínil, a právě proto jsem si ho v antikvariátu koupila. No, ale nevím, to si netroufám posoudit. Určitě oba uměli popsat situaci, člověka, krajinu velice obrazivě, naléhavě. No a při čtení Čepových povídek jsem si trochu poplakala. Téma Jana Balabána ale nevnímám jenom jako psaní o stinných stránkách života, ale hlavně jako psaní o naději. A taky uměl být vtipný. Myslím, že každý, kdo ho slyšel, si musel všimnout toho, s jakým humorem četl svoje věci.

S Čepem jistým způsobem souzní i poměrně neobvyklá práce, kterou jste nedávno dokončila. V naší době není běžné, aby v otevřené krajině vznikla církevní stavba, navíc z peněz soukromého investora. Můžete nám o tom prozradit více?

Během léta jsem pracovala na výmalbě kaple sv. Vendelína v Oseku nad Bečvou. Kaplička je vidět z vlaku a bude vidět i z té zatím nedostavěné dálnice. Takový bílý bod v krajině, bílý bod na konci třešňové aleje. To, že někdo pojal tenhle záměr, vložil do toho nejen peníze, ale také svou práci, a nelehkou, svůj čas, je vzácné a obdivuhodné. Já jsem moc ráda, že jsem toho součástí.

Kapli navrhl architekt Petr Pelčák se svými kolegy Petrem Uhrínem a Marcelou Uřídilovou na polnostech v historickém vlastnictví rodu sedláků, po komunistickém puči šikanovaném. Je věnována památce stavebníkova dědečka a svojí osou se obrací směrem k Hostýnu. Tématem vámi realizované vnitřní výmalby je krajina, pastvina se zvířaty. Proč toto téma? Má to nějakou souvislost s vaším starším cyklem zvířecích, především tedy kravských portrétů? To se spojilo náhodně, bylo to v zadání. Svátý Vendelín je patronem pastýřů. Jenom jsem byla požádána, aby tam byly namalovány ovce, ovečky. Krávy tam zadavatel nechtěl a já mu je tam necpala. Občas mne kontroloval, aby vypadaly opravdu jako ovce a byly milé. No a za ty moje krávy, za ty obrazy, může trochu ona Čepova povídka a také to, že se poblíž místa v Beskydech, kam jezdím, krávy pasou, že jsou tak obrovské, okaté, odevzdané.

Na vernisáži vaší výstavy Oči hluboce dokořán vás Jan Balabán – lehce v žertu – označil za umělkyni někde mezi Helenou Zmatlíkovou a Fridou Kahlo. Máte vy sama nějakého oblíbeného umělce, nějaký vzor? Zrovna tu Helenu Zmatlíkovou mám dost ráda, to, jak její postavy nekompromisně hledí. Na jedné ilustraci

pouze v černé, vínové a zlaté barvě si královna připíjí vínem v lebce svého muže s jeho bratrem-vrahem, sedí na židli z jeho kostí a svícny na stole jsou snad z kostí rukou. To vše kvůli tomu, aby mu mohla položit hádanku, kterou neuhodne, a bude krutě potrestán. A má přitom ty zmatlíkovské oči a pusinku... Ale oblíbených umělců mám mnoho. To jen, že jste mi teď připomněla tu Helenu. Mám ráda různé malíře, ale jsem často zvědavá na ty, kteří pracují formálně odlišně. Toto léto jsem viděla v pražské Futuře výstavu Lenky Klodové, a ta mne nečekaně zasáhla. Vzor nemám, určitě ne jenom jeden.

Letos v létě se v Galerii výtvarného umění v Ostravě uskutečnila vaše velká výstava s názvem Pevné vazby, zároveň vyšla vaše první obsáhlá monografie Zastavený čas. Nyní už je asi čas na zhodnocení. Soubor portrétů vašich přátel Jsme tady i obrazy z cyklu Obývací pokoj jsme již měli možnost vidět na některých předešlých výstavách, květinová zátiší měla myslím v Ostravě svoji premiéru. Jste s výstavou spokojená?

Zátiší jsem už v Ostravě taky vystavovala, ty první vlastně taky v Domě umění v roce 2000 na takové menší výstavě. Ale z těch, co jsem vystavila tehdy, byly

Kaple sv. Vendelína v Oseku nad Bečvou. Architekti Petr Pelčák, Petr Uhrín, Marcela Uřídilová, malba na stěnách Hana Puchová. Foto Filip Šlapal.

Výstava Pevné vazby, stěna květinových zátiší Hany Puchové. Galerie výtvarného umění v Ostravě, 2017. Foto K. Hloušková.

dobré tak dva. Pochopila jsem, že mohu s tímhle žánrem pracovat, ale musela jsem se toho ještě více naučit. Za letošní výstavu v Domě umění jsem ráda a byla jsem s ní spokojená. Viděla jsem poprvé své věci v takovém rozsahu pohromadě a dost jsem se toho obávala. Bála jsem se, že se vyjeví něco, co jsem nečekala, že nebude dost jasné, o čem mluvím. Nakonec se mi ulevilo. Také ohlasy na výstavu byly pozitivní, takže snad bylo poznat, co dělám a říkám.

Na ostravské výstavě mě osobně nejvíce zaujala právě ona květinová zátiší. Ne jeden obraz, ale celá ta stěna. Na rozdíl od ostatních vašich vystavovaných děl, která visela samostatně a měla dostatek prostoru, tato byla v několika řadách nad sebou, nejružnější květiny pastelových barev ve váze na černém stole, sem tam ibalgin, antiperspirant, krém, sirky... Bylo to velmi působivé.

Děkuji, ale tohle byl nápad kurátorky Renaty Skřebkové. Já bych si netroufla, bála jsem se, že to celé ztěžkne, ale ona tomu věřila a já jí důvěřovala. Ty věci, které se na tom stole objevují, mám jako každý druhý doma. Ukazují vlastně nejen zátiší, ale taky kousek své domácnosti, včetně všech těch drobností, co se tam povalují.

Nejsem sama, kdo se obdivuje jak barevnosti, tak především slovy těžko popsatelnému dojmu z vašich obrazů. Postavy jsou jakoby těžké, je v nich cosi z hravosti i vážnosti dětské malby, postoje i gesta připomínají staré mistry, ale jsou půvabným způsobem zjednodušené až

naivní. Kdosi z kritiků mluvil o podobnosti s votivními obrazy, potažmo s lidovým uměním. Máte rozhodně svůj osobitý a rozpoznatelný styl. Co mě však překvapuje, je fakt, že jste jej našla poměrně velmi brzy, snad už na studiích. Nebo je to jen můj dojem?

To nevím, něco na tom bude, určitě i díky tomu, že studia jsem dokončovala jako třicetiletá žena. Ale když si vzpomenu na své spolužáky, nepřijde mi to nijak zvláštní. Studovala jsem u Jiřího Šalamouna ilustraci a grafiku a většina z nás tam už měla svůj „rukopis“. Asi k tomu přispíval i ten obor, který jsme si vybrali. Mně se malba, tenkrát technikou kvaše na papíře, začala dařit až ke konci studia. Předtím tam pořád něco drhlo. Lépe mi šla kresba. Pomohl mi pobyt v Marseille ve Francii, tam se mi to všechno nějak rozleželo. Na plátno jsem ale začala malovat až po škole, a to jsem se zase musela všechno učit znova.

Kromě své umělecké práce také učíte výtvarnou výchovu na jedné z ostravských církevních škol. Ráda bych si představovala, že jde o naplňující činnost, určitý dialog mezi učitelem-umělcem a vzhlížejícími žáky. Obávám se ale, že realita bude poněkud jiná.

No, žáci ke mně opravdu nijak nevzhlízejí. Teda, můžu občas zamachrovat, že jim na tabuli křídou cosi předvedu, ale tahle sláva má krátké trvání.

Ale jsou pro vás nepochybně inspirací, což dokazuje i cyklus obrazů Tady je ale veselo! Zaznamenala jste ve své pedagogické kariéře i obrácený proces, stalo se vám, že jste vy inspirovala některého z žáků, třeba při výběru dalšího studia?

Naši žáci chtějí hlavně brzy dospěle žít. Bohužel, málokdo pokračuje ve studiu. Talentovaných dětí jsem poznala nemálo, ale studium na výtvarné škole nezvolil žádný. Jedna žákyně mi přes messenger občas pošle své kresby a jiný si prý zařídil cosi jako ateliér ve sklepe, kde pracuje podobně, jak jsme to zkoušeli spolu ve škole. To mě těší, ale nejvíc mi dělá radost, když vidím, že vedou dobrý, spokojený život.

Kateřina Hloušková, historička, specializuje se na diplomatické a kulturní vztahy novověké Evropy.

Nevděčný žebrák Léon Bloy

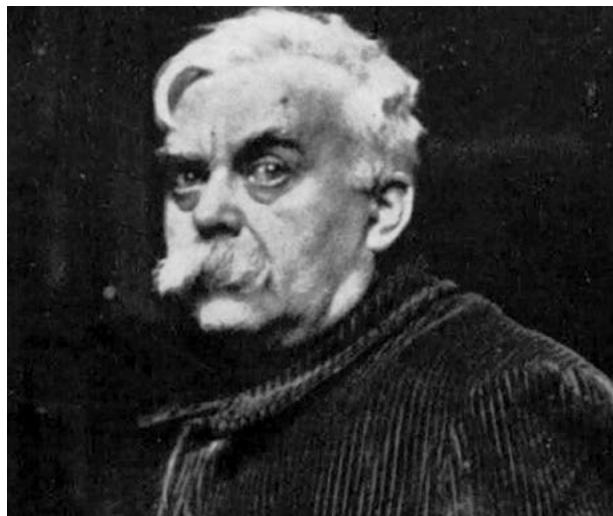
JOSEF MLEJNEK

Pražské nakladatelství Triáda vydalo v roce 2007 výbor z literárního odkazu francouzského spisovatele Léona Bloya (1846–1917) nazvaný *Stránky z díla*. Byl to příspěvek k devadesátému výročí spisovatelova úmrtí – a s desetiletým předstihem nejspíš i k výročí stoletému, neboť letos se zatím u nás o Bloyovi nic neobjevilo. Výbor před více než šedesáti lety pořídila básnířka a mystička Raïssa Maritainová, autorem předmluvy je její manžel, katolický filosof Jacques Maritain.

V českém kulturním povědomí má Bloyovo dílo zcela zvláštní postavení, neboť je učinil základem své obnovitelské a vydavatelské práce Josef Florian ze Staré Říše na Moravě. Na samém počátku minulého století spustil nevídanou věc: místo řečíček o „posledním rytíři katolicismu“ během několika let přeložil a „holýma rukama“ vydal podstatnou část Bloyova díla – v úplných počátcích často po částech a u různých tiskařů – obnášející vedle deníkových knih a románů i řadu exegetických a polemických či spíše pamfletických knih. Spisovatele trpícího ve Francii prostředností čtenářů a spiknutím mlčení literárních kruhů zval dokonce k trvalému pobytu na Moravu, ale Morava byla pro Bloya čímsi stejně exotickým jako Sedmihradsko s hrabětem Draculou pro jeho neuznalé francouzské publikum. Oba mužové se před sto deseti lety osobně setkali ve francouzském poutním místě La Salette, ale kvůli Florianově špatné „konverzační“ francouzštině toho spolu moc nenamluvili a těžiště jejich komunikace zůstalo v obsáhlé korespondenci. Ta před časem vyšla také česky.

Všichni mu dluží

Editorka *Stránek z díla* Raïssa Maritainová (rozená Umancovová) se se svým manželem Jacquem Maritainem seznámila na samém počátku minulého stole-

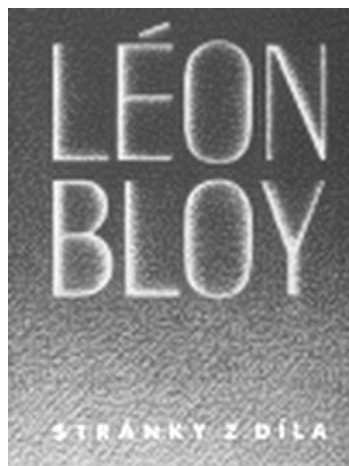
Léon Bloy.

tí během studií na pařížské Sorbonně. Rodina ruské Židovky z Rostova na Donu uprchla do Francie před pogromy, Jacques byl vnukem významného politika druhého císařství Julia Favra. Oba mladí lidé byli rozčarováni z pozitivismu, který na tehdejší univerzitě převládal. Jejich kontaktu s Bloyem, oním „nevděčným žebrákem“, jak to dokládá Raïssa v knize *Velká přátelství*, předcházelo setkání s filosofem Henrim Bergsonem. Nábožensky zůstávali oba vlažní, indiferentní. Označení „nevděčný žebrák“ – jmenuje se tak první z řady Bloyových deníkových knih (v překladu Josefa Floriana *Žebrák nevděčník*) – není v případě tohoto tvůrce žádné zdobné epiteton. Bloy skutečně žil z darů známých i neznámých přátel a proslul mimochodem krom řady jiných také výrokem, že každý, kdo má deset franků, mu pět z nich dluží. O Bloyovi se Maritainovi dozvěděli od slavného symbolického spisovatele Maurice Maeterlincka, nadšeného Bloyovým románem *Chudá žena*. Škoda že tato občas až

barvotisková a místy nesnesitelně *à thèse* napsaná kniha z roku 1897 nakonec zastínila jeho nepoměrně původnější dílo vzniklé zhruba desetiletí předtím román *Zoufalec* (1887, nové vydání 1913) je podle některých znalců svým stylem a hlavně „tahem“ expresionistické dílo napsané čtvrtstoletí před expresionismem. Příliš divoké mystické víno, leč žádná dekadentní či sentimentální přiboudlina! Bloy také později cítil potřebu se velice tvrdě vymezit proti dekadenci „konce století“ hřešící proti čistotě ducha. Ale i přes zmíněné nedostatky je v *Chudé ženě* řada podivuhodných básnických přesných míst, což uznává i Graham Greene, který má jinak Léona Bloya zařazeného pouze jako typického katolického „výstředníka“ konce 19. století, což je dost nespravedlivé zjednodušení. Avšak možná právě *Chudá žena* způsobila, že Bloy byl vnímán – i u nás – učešaněji, než by právem zasluhoval. Určitou „učešanosť“ koneckonců trpí také výbor Maritainových, které Bloy přivedl ke katolicismu a jimž oběma byl v roce 1906 kmotrem při křtu.

Spory a rozpory

S Bloyem mají čtenáři často potíže podobného rázu jako s některými stránkami z díla Jakuba Demla. Co si myslet, když například v souvislosti s Tolstým spustil Bloy tirádu v tom smyslu, že ostatní národové mohou pouze sbírat drobty spadlé z francouzského stolu? Po jakémsi konfliktu s vlivnými pařížskými preláty si sice

Léon Bloy: *Stránky z díla*. Vybrala Raïssa Maritainová, předmluva Jacques Maritain. Z francouzštiny přeložili Věra Dvořáková a Josef Heyduk. Triáda, Praha 2007, 376 s.

stěžuje, že být to tak ve středověku, jistě by ho upálili (svatá pravda), ale na druhé straně si pochvaluje, že hranice inkvizice mají „i po staletích takovou sílu, že rozpalují pitomce“! Vinno je tím nejspíš jeho chrličství – jako o „chrličích katedrály“ o něm hovoří jeho učitel Barbey d'Aurevilly. Temných stránek v Bloyově díle si byla vědoma i Raïssa Maritainová, výslovně o nich také hovoří ve velice plastickém Bloyově portrétu nastíněném ve *Velkých přátelstvích* a považuje je za průvodní projev prorockých tenzí a hypertenzí. (Připomeňme, že se na konci roku 1900 Bloy stěhuje z Paříže, neboť je přesvědčen, že se město propadne do země, nebo je sežehne oheň!) Autor drsných pamfletů proti Emilu Zolovi nebo „posledním sloupům církve“ však měl být při osobních setkáních velice mírný, plachý a ve svých přátelstvích neoblomně věrný člověk. Při občasné grotesknosti a směšnosti Léona Bloya coby „bouratele“, „krotitele zvěře“ či „pasáka od prasat“, jak se sám označoval, je třeba mít na paměti, že mu nešlo o kritiku literárního stylu jeho současníků, ale o *metakritiku* jejich postojů k Absolutnu, jejichž prostřednictvím uměl vycítit na dálku a nedokázal ji odpustit ani přátelům. Přítel a obhájce prokletých básníků brojil proti rovnostářství a šiboleům pokroku, proti erozi náboženského vědomí v sekularizující se společnosti. Jsou v něm ale i hlubší rozpory, zde jeden za všechny: v knize *Krev chudého* rozvíjí mystiku peněz coby „předpodstatněného“ utrpení vykořisťovaných lidí, ale na druhé straně téměř spílá sociální encyklice Lva XIII. *Rerum novarum*. A úplně na „stará kolena“ Bloy napadal v době první světové války papeže Benedikta XV., který se nechtěl dát na stranu žádné z bojujících stran, odmítaje požehnat válce, neoblomně rozhodnut zehnat výlučně míru.

Konce jedné hole

Co kromě osobního příkladu Kristova následovatele a překonavatele moderní dichotomie mezi vírou a uměním zůstává z Léona Bloya nadále živé? Spolu s jiným ze svých učitelů Ernestem Hellem, dnes již také pozapomenutým, je předchůdcem sbližování křesťanů se Židy. Odmyslíme-li si občas rušící dobový balast, obsahuje neobsáhlá kniha *Spása skrze Židy*

z roku 1892, podle jeho vlastních slov jediné dílo, které by se odvážil předložit samotnému Bohu, řadu platných a jasnozřivých pasáží: „Dějiny Židů jsou v dějinách lidstva jako přehrada na řece, zvedají jejich úroveň. Jsou navždy nehybné, a nezbyvá tedy než je prostě přeskočit, s co nejmenším hlukem a bez naděje, že je smeteme.“ Dnes a denně se přesvědčujeme, do jaké míry je tento empiricky ověřitelný fakt solí v očích dnešnímu rovnostářství, tentokrát již na civilizační či planetární úrovni.

Čekají nás – právě na těchto úrovních – nelehké časy. Zdá se, že v současném světě roztahujících se postpravd chybějí prorocké zjevy jako Léon Bloy, které by pravdu skutečně „křičely na střechách“. Ale pozor: na odkaz Bloya lze navazovat spíše v předivu analogií – ne pouze dle litery, a tedy fundamentalisticky. Bylo by velice snadné „napodobovat“ Léona Bloya v jeho chmurných vizích budoucnosti, v jeho katastrofismu, nemluvě o pamfletickém „grobiánství“. Jeho obavy se koneckonců naplnily: krátce po sobě následovaly ve dvacátém století dvě hrozné světové války. Svět, v němž dnes žijeme, je přes různé podobnosti pro církev a křesťany jiný než v jeho době. Žhavě současným poučením z četby Léona Bloya, může být třeba poznání, že nelze vše zachránit nebo napravit „dialogem“

a že přílišné dialogické napřažení může naopak vést a také vede ke ztrátě identity. (Hezké řeči o „dialogu“ navíc často jen kamuflují nechuť nebo strach nazývat věci pravými jmény.) Je povýtce aktuální právě tuto naši identitu znovu reflektovat a definovat. Katolická církev neboli „všeobecné společenství“ trvající dva tisíce let není mrtvé mauzoleum – to si potom lépe uvědomí především ti, kdo k němu patří nebo se k němu alespoň choulí. Ježíš Kristus přirovnává své společenství ke skále, již pekelné brány nepřemohou, ale hovoří o něm také jako o rozrůstajícím se a postupně mohutnějícím stromu vzešlému z nepatrného semene. Dokážeme udržet oba konce této hole? I v tom nám může být nápomocen Léon Bloy. Abychom nebyli shledáni lehkými v konfrontaci se světem hned v několika jeho ne zrovna vábných podobách.

Výbor *Stránky z díla* byl v roce 2007 po dlouhých téměř třiceti letech první Bloyovou knihou, která u nás vyšla. Doufejme, že dříve než za nějakých dalších třicet let vyjde výbor například z jeho deníků. Ty ve Francii vycházely po autorově smrti znovu a byly doplněny o texty, které původně nezařadil.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK,
včetně obálek a anotací. Možnost platit online platební kartou.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisu Kontexty s 25% slevou.
Při objednávce nad 100 Kč je poštovné i balné zdarma.

V sekci Zlevněné tituly (www.cdk.cz/knihy/zlevnene) je ve výprodeji
více jak 70 titulů CDK s výraznými, až 95% slevami.
Využijte tuto dočasnou nabídku!

Léon Bloy – podklady k pamfletu

KAREL KOMÁREK

Letošní stá výročí někdy vzájemně souvisejí a kontrastují. Porovnejme tři události z roku 1917: od května do října začínala být známá portugalská Fatima, 7. listopadu se v Petrohradě střílelo z Aurory a čtyři dny předtím zemřel na předměstí Paříže Léon Bloy.

Je to jméno z dějin literatury, ale patří i do dějin církve. Umělecké kvality jeho textů možná nebudí takový rozruch jako jeho náboženské názory, i když ty jsou vyjádřené s uměleckou působivostí a často namířené na tehdejší kulturní život. Je to spisovatel s přívlastkem: vždycky se připomíná jeho katolictví. Pro některé militantní katolíky, pro jiné miles christianus. Přitažlivý pro ty, kdo obdivují romantičtější a mystičtější umělecké směry, prokleté básníky, dekadenty a vizionáře. Oblíbená četba konvertitů ve fázi nadšení, než se jejich horlivost v lepších případech stáhne jako dobře seřízený plamen lampy, a bohužel duševní strava takových, kterým imponují svalnaté řeči o víře a církvi. Pro ctitele z řad katolíků zásadní inspirátor a vzor duchovních postojů: najde se mezi nimi někdo, kdo vyslovil nad jeho dílem zdvořilé rozpaky? Ale ano: některé cituje i sám Bloy v deníku. Odvážím se také, i když kulaté výročí má být příležitost k oslavám.

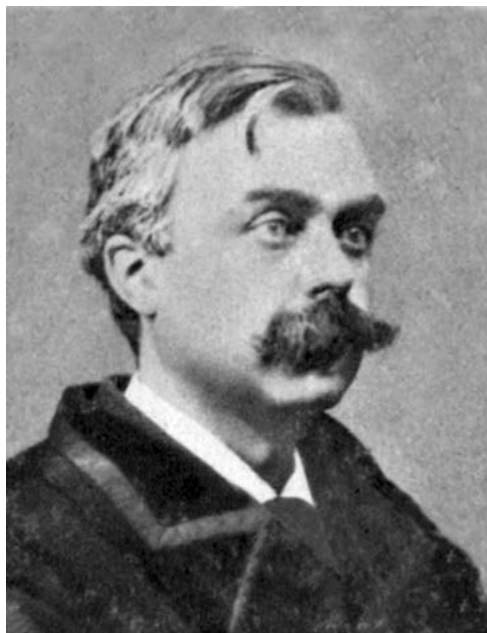
Jak se mi jeví Léon Bloy jako křesťan? Myslím jako spolubratr a případný vzor a učitel, protože podle rady apoštola se máme ve víře navzájem poučovat a povzbuzovat. To už je možné jenom jedním směrem pomocí jeho textů. Vybírám si jeho deníky: jsou mi bližší než třeba relativně nejdostupnější román *Chudá žena* a pro můj záměr jistě vhodnější. Jaký byl Léon Bloy katolík? Jak hájil a reprezentoval svou i mou církev? Jak jí asi prospíval a i dnes může prospívat jako její oddaný člen, podněcovatel a burcovatel, podle svých příznivců dokonce prorok?

Otvírám poslední dva svazky jeho deníků: *Na prahu Apokalypsy* (1913–1915) a *Brána pokorných*

(1915–1917). Musejí mi stačit jejich archaické překlady, které vydal Otto Albert Tichý u Ladislava Kuncíře (1930) a v Dobrém díle ve Staré Říši (1947: to už byl nejvyšší čas, zuřilo poválečné „tažení proti katolickým spisovatelům“ a blížil se konec svobody tisku). Jazyk těch překladů byl sice už tenkrát zastaralý a dobově vzdálený od tehdejší spisovné češtiny, bylo by krásné přeložit texty nově, ale rozuměl by dnes i překladatel katolického vyznání například církevním reáliím, které se mezitím rozsáhle změnily, hlavně po Druhém vatikánském koncilu? Pokud by spoléhal na současné příručky náboženské terminologie nebo dokonce na Wikipedii, nebyl by překlad jenom přibližný?

Obě části deníku pocházejí z válečných let a je užitečné číst je právě teď, kdy se první světová válka připomíná a interpretuje častěji zase vzhledem k výročí. Pro občany českých zemí je poučný pohled z druhé strany fronty. Naši dědové asi neměli tolik vlasteneckého citění pro Rakousko-Uhersko jako Léon Bloy pro Francii: i když jí do smrti vyčítal odpad od Boha a od církve, bez výhrad jí přál vítězství a těšil se na zničující porážku německého i rakouského císařství. „Co si mysliti o tom bídáku Františku Josefovi, kterému by slušelo, aby se v osmdesáti letech připravoval na smrt, a který neváhá uvrhnouti na celou Evropu nejstrašlivější pohromy!“ (31. 7. 1914) „Miliony zabitých nebo raněných, bědy neskonale, zármutky, jichž by ses nedopočítal, hle, co si vzali na sebe ti dva lotři z Habsburku a z Hohenzollernu.“ (16. 9. 1914) Námět k zamyšlení pro ty, kdo dnes ožívují kult staříckého mocnáře a představují si, jak nám Čechům bylo za Rakouska dobře.

I po sto letech jsou autentické záznamy válečných událostí otřesné: jedna zpráva za druhou, že zas někdo známý padl, líčení bojů i masakrů civilního obyvatelstva v dopisech nebo v novinách a absurdní nařízení

Léon Bloy.

úřadů, ať už v oblasti cenzury nebo svobody vyznání. „Vláda právě zakázala opatrovním, by nedávaly medailky raněným.“ (12. 10. 1914) Nepřipomíná nám to něco? „Vypravuje mi [známý v listu z fronty], jak se raněným vojínům hrozí, že budou neprodleně poslání na frontu, budou-li chodit za polním kaplanem, a jak byl jeden vojín zdravotního sboru potrestán za to, že přivedl kněze k umírajícímu.“ (22. 4. 1915) I dnes v době míru bývají v některých demokratických zemích šikanováni pracovníci zdravotnictví za to, že nosí křížek na krku nebo nabízejí klientům duchovní pomoc.

Léon Bloy vidí válečné hrůzy jako Boží trest za odpad, za „atheismus theoretický u nevěřících, atheismus praktický u věřících“ (*Na prahu Apokalypsy*, s. 168). Ale „vykoná Francie pokání? Ani za makové zrníčko“. (17. 8. 1914) Vedle děsivých výjevů zkázy jsou působivé i záznamy příkladů náboženské ignorance: „Mše za vojíny z farnosti. Byli na ní z kraje *dva* účastníci. Ba možná, že i ti dva byli cizinci.“ (3. 10. 1914) Nebo strohý zápis bez komentáře: „Náš farář vybízel jednu ze svých farnic, by se modlila za naše vojáky. Nemám nikoho na vojně, odpověděla.“ (10. 10. 1914)

Tak viděl první světovou válku účastník prusko-francouzské války z roku 1871. Evropa dnes žije

v míru a blahobytu a zároveň vypadá také jako na prahu Apokalypsy: stěhování národů, teroristické útoky, zatím diplomatické dohadování velmocí... Kdyby mezi nás přišel Léon Bloy, nepozoroval by ani obrácení nevěřících, ani pokání věřících.

Soudě podle deníku, Bloyova osobní zbožnost byla v míru i za války stálá a vytrvalá. Může nás překvapit, že ho už tenkrát odlišovala od okolí. „Pro lidi tohoto kraje jsme lidmi, *kterí chodí na mši*. Toť jako by se řeklo: lidé, kteří zbankrotěli nebo byli zavřeni,“ zapsal si 24. 7. 1914, krátce poté, co se s rodinou odstěhoval z Paříže na venkov. Vedle mše pěstoval ještě pobožnosti, které do dneška vyšly z užívání nebo se jenom příležitostně oživují, jako byly hodinky za mrtvé (mám je po tatínkovi shodou okolností ve francouzsko-latinském vydání, laici se je modlili celý měsíc po Dušičkách) nebo temné hodinky od Zeleného čtvrtka do Bílé soboty (dnes se provádějí aspoň koncertně v barokních zhudebněních). Praktikoval a všem doporučoval každodenní svaté přijímání: to byla tehdy novinka, kterou vyhlásil papež Pius X. a kterou někteří kněží akceptovali jenom neochotně. „Já přijímám denně, nikoliv že bych byl zbožnější než jiný, ale že Bůh si toho žádá a že to jest výslovný příkaz, nechť si kněží říkají co říkají,“ psal 25. 1. 1915 jedné své čtenářce. V tomto vyznání mi trochu chybí druhá strana: přijímám denně, protože to chce Bůh, ale i proto, že to chci já. Podobně jednostranný je i slib z 26. 10. 1916: „Dnes ráno zavázal jsem se na mši říkat denně po celý listopad hodinky za mrtvé, s tou podmínkou pro ně, že mi nakloní censory, kteří budou zkoumat moje knihy.“ Podmínka? Je to správně přeložené? Snad i autor věděl, že spasená duše je víc než necenzurovaná kniha.

Bloy byl myslí ponořený do liturgie, do koloběhu církevního kalendáře a mešních textů, které často citoval, jak připadaly na daný den. „Té neděle drahé dítěčko pravilo matce ukazujíc na kříž: Musíš ho probudit, řekni mu, aby již nespál! A hned jsme si upamatovali introit toho dne: *Exsurge, quare obdormis?* [= Vzbud se, proč spíš?] Liturgická shoda, o níž naše dítě nemělo ani potuchy.“ (11. 2. 1917) Možná díky liturgii znal výborně Písmo: určitě o něm neplatí známé rčení, že protestanti znají bibli líp než katolíci, ale podle

deníku si v ní četl také doma, což by mohli ocenit i protestanti. Věty z bible se mu vynořují z paměti v různých situacích, jako by mu přicházely na pomoc, když chce pochopit a vystihnout dění kolem. Zároveň mu slouží jako opěrné body promyšlených úvah. Bloy měl velkou exegetickou invenci a deník i dopisy obsahují neotřelé výklady biblických motivů. „Ať čtu tu neb onu stránku Písma, vždy čtu dějiny Nejsvětější Trojice, aniž ji chápau, ale s neskonálním vzrušením, jež mě uvědomuje, že tam nesmím hledati nic jiného. *Non loquebatur nisi in parabolis* [= nemluvil jinak než v podobenstvích], je psáno o Ježíši. Jak chcete potom, aby mě dojal kazatel, který mi tvrdí, že Mistr chtěl říci přesně to neb ono.“ (6. 1. 1917)

Bloyova zbožnost, interpretace víry a apologie církve jsou dodnes inspirativní: po této stránce v něm jeho ctitelé vidí pilíř moderního katolictví právem. Ale existuje i druhá strana: jeho povaha, která ovlivňovala vztahy k lidem a prudce vybuchovala v nadávkách a urážkách. To často působí jako jazyková bariéra, která komplikuje nebo i znemožňuje porozumění tomu podstatnému z Bloyova poselství. Někdo může říct, že silná slova patří k tradici katolické apologetiky i k mluvčím proroků: komu vadí, jak Léon Bloy expresivně tituloval své oponenty, ať si všimne, jak mluvil o svých odpůrcích apoštol Pavel nebo sám Kristus. Ale stačí to k uklidnění? Odstraní se tím ta bariéra? Jímal Bloya vždycky spravedlivý hněv?

Intelektuál, ať umělec nebo učenec, je zákonitě pokoušený ješitností. Jsme ješitní, ale měli bychom to maskovat, když víme, jak je to nesympatické. To je jeden z mých rozpaků: Léon Bloy řadí do svých deníků pochvalné až pochlebné články o sobě a pravidelně zaznamenává přátelské projevy obdivu: „Po přání všech přítomných čtu poslední Rozjímání, jimiž jsou posluchači uneseni“ (3. 12. 1916) – takový zápis bych nepublikoval, i kdyby to byla pravda. Podle toho pak třídí své bližní: kdo s ním souhlasí, je správný katolík, a kdo ne, postrádá i lidské nebo odborné kvality. Návštěvník prvního typu: „Velmi výrazná tvář. Ihned a velmi živě cítíme s Johannou sympatii k němu. Je to pravý křesťan plný mých myšlenek. Mnoho v životě viděl a má dokonalé rozlišování hodnot.“ (14. 2. 1917) Příklad opačný – Léon Bloy reaguje na kritiku, která

se ozvala po holandském vydání jeho knih: „Myslí jsem odedávna, že nemožno býti hloupějším, než jsou katolíci francouzští. Dnes jsem s bolem nucen uznati, že katolíci holandsští v té příčině nás předstihují. Proč dlužno, běda, aby mé ubohé knihy, tak málo hodné pozornosti smrtelníků, byly podnětem k tomuto mimořádnému rozběsnění pitomosti holandského katolicismu?“ (20. 4. 1914)

Láska k bližnímu je obtížnější než láska k Bohu. Hněv bývá často příjemnější a dá se i biblicky zdůvodnit, například v této Bloyově dedikaci z 16. 6. 1916: „Něžnému optimistovi, který nechápe nenávisti. Přece však praví Hospodin: *Iniquitatem odio habui et abominatus sum* [= měl jsem nepravost v nenávisti a v ošklivosti]. Můžeme učiniti lépe, než mluvit i cítiti jako Bůh sám?“ Není to příliš velká redukce toho, jak Bůh mluví a cítí? Nechybí tu biblické „ovoce Ducha – láska, radost, pokoj“? „Často jsem myslel, nikoliv bez hořkosti, že jsou v naší už tak strašně trestané Francii lidé, kteří znají moji hodnotu a kterým by nebylo žádnou újmou hmotně mě podpořiti, abych vykonal, co mi je uloženo. Oni nechťejí a je strašné pomysleti, jaké účty jim bude skládati.“ (28. 2. 1917) Bloy myslí to, co je mu uloženo od Boha. Ale Bůh přece sám rozhoduje o tom, kdo a jaké účty bude skládat. Báť bych se mluvit za něho.

Bloy viděl situaci církve a její aktuální potřeby dost přesně, řekněme přímo prorocky. Ale tato duchovní senzibilita i právě nastíněná sebestředná povaha ho disponovaly k tomu, že často vystupoval jako jakýsi alternativní učitelský úřad v církvi. Tím myslím hlavně řadu pasáží, kde posuzuje církevní činitele podle toho, jestli uznávají nebo aspoň připomínají zjevení Panny Marie v La Salettě. 1. 10. 1916: „Farář mluví o souborném listě francouzských biskupů a podává jeho stručný obsah. Všechna líbivá pořekadla se závěrkem, jak zcela jistě lze dosáhnouti vítězství, totiž slíbiti národní pouť do... Lourdes! Byli byste mysleli, že to byla vhodná chvíle vzpomenouti si na La Salettu.“ Nic proti La Salettě, ale nemělo by to být měřítko ke kádrování. Také nový papež Benedikt XV., který nastoupil po vypuknutí války, sklídl od Bloya výtku za La Salettu: „Četl jsem první encykliku Benedikta XV. Papež želí ovšem hrůz válečných, ale neusvědčuje nikoho

a myslí, že by se bylo možno dohodnouti a milovati vespolek. Ani slova o La Salette, samo sebou.“

Léon Bloy víckrát vyjádřil nedůvěru a nesympatie k Benediktu XV., což u katolíka integrálního až ultramontánního typu principiálně nekoresponduje. Nabízí se otázka, jestli ho nesoudil příliš mechanicky na základě tzv. Malachiášova proroctví, kde na Benedikta XV. vychází symbolické jméno *Religio depopulata*. Ano, „vylidněné náboženství“, vyprazdňující se církev viděl Bloy kolem sebe a viděl by ji i po válce například ve vlasti svého přítele Josefa Floriana, kde tehdy odešlo „pryč od Říma“ kolem milionu katolíků. Ale on to symbolické jméno vztahoval přímo na papeže a jeho počínání, ne na situaci, do které bude papež postaven. Už den po smrti Pia X. se ptá: „Koho postaví na jeho místo? Znáte proroctví: *Religio depopulata*. Značí to, že Církev bude opuštěna budoucím papežem *samým* a tak že se stane skutkem Zapření, předcházející zpěv *Kohouta* galského, kterého snad svět co nevidět uslyší?“ (21. 8. 1914) Odpověď ex post: Neznačí. Kohout nemusel hlásit Petrovo zapření. Jenom se projevila Bloyova záliba v proroctvích a symbolech.

A přece se jeví Léon Bloy jako prorok, aspoň v duchu nevím čího výroku, že proroctví je přibližné vylíčení budoucnosti. 1. 1. 1917 si zapsal, že tento nový rok „by mohl být rokem, v němž se zjeví Bůh“: zjevila

se Matka Boží ve Fatimě. 18. 3. 1917: „Car Michael prohlašuje plnou svrchovanost lidu. Svrchovanost lidu ruského! V r. 1789 hrůzovláda dala na sebe čekati tři roky. Rusové půjdou rychleji.“ Ano: „otřásl světem“ týden po Bloyově smrti.

„Plním dobře nebo špatně vůli Boží, jež do mě vložila toto chápání křesťanství s vyloučením jakéhokoliv chápání jiného,“ zapsal si Léon Bloy čirou náhodou v den prvního zjevení ve Fatimě, o kterém se ve zbývajícím půlroce života asi nestačil doslechnout. Bylo by ahistorické a laciné kritizovat ho za to, že neuznával křesťanství pestrobarevnější a dialogičtější. Ale byl by zázrak si nevšimnout, jak často a soustavně opíral svoje výklady víry o bibli, a přitom z ní nikdy nepřipomínal výzvy k pokoji a odložení hněvu a hádek, které jsou zhruba stejně četné a naléhavé jako výzvy k duchovnímu boji a kácení model. Vedla ho k tomu doba, nebo povaha? Zkusil jsem načrtnout jeho duchovní portrét, a vyšel mi z toho náběh k pamfletu. Ale snad to není pamflet proti němu jako spíš proti typům, které vydávají hněv a výlučnost za křesťanské ctnosti. Léon Bloy je jistě vzor, ale komplikovaný. A kdo by se od něho učil jenom způsobu komunikace, minul by se s jádrem jeho díla.

Karel Komárek, bohemista, lingvista, literární historik.

Časopis *Kontexty* vychází i online

Časopis *Kontexty* je nyní dostupný i v elektronické podobě na portálu **Alza.cz**.
Můžete zakoupit kterákoli čísla od roku 2009 i celoroční předplatné.

Celoroční předplatné aktuálního ročníku (6 čísel)	300 Kč
Cena jednotlivého čísla aktuálního ročníku	60 Kč
Cena jednotlivého čísla archivního ročníku	40 Kč
Cena celého archivního ročníku (6 čísel)	200 Kč

Předplatitelé tištěných *Kontextů* mají přístup ke všem číslovům aktuálního ročníku i k celému archivu zdarma. Unikátní kód je možné získat na adrese: **objednavky@cdk.cz**

alza media

www.alza.cz

Léon Bloy a jeho význam ve světě a u nás

OTTO ALBERT TICHÝ

Vážený přítelé, byl jsem požádán říci něco o významu L. Bloya ve světě a speciálně u nás, myslím, že nebude na škodu, nastíním-li několika slovy jeho život. Ne že by životní data byla vždy dostačujícím náznakem člověkovu významu, ale zdá se mi, že okolnosti, za kterých Bloy přichází do dějin, jsou mimořádné. Snad by se mohlo říct, že v Bloyově životě je vše mimořádné, působí totiž dojmem věčně neklidného moře, které si ani za dnů klidu nemůže odpustit svůj příliv a odliv, jež v některých krajích bývají denně dramatické.

Léon Bloy se narodil 11. července 1846. Sám připomíná, že to bylo v roce, kdy se dva měsíce po jeho narození zjevila na hoře La Salette Panna Maria. Víím, že mnozí teologové pokrčí rameny nad touto shodou, ale věříme-li ještě, že je Matka Boží prostřednicí všech milostí, uznáme, že příchod L. Bloya měl pro francouzský, ba i celý křesťanský svět hluboký význam. L. B. nebyl ani vlivný filosof, ani kovaný teolog, a přece otrásl katolickým, ba i nekatolickým světem z konce 19. a z první polovice 20. století, a tato sopka neměla jenom ničivé účinky, nýbrž chrlila i oheň lásky, třebaš to někdy lekalo srdéčka omezených křesťanů. Dnes, 52 let po jeho smrti, můžeme dost objektivně zhodnotit úrodu jeho činnosti, ale dovolte, abych sledoval podrobněji průběh jeho života.

Bloy se narodil v Périgueux, městě připomínaném už za starých Římanů. Périgueux leží v jihozápadní Francii a spadalo do provincie nazývané Akvitánie. Vííme, že Jihofrancouzové jsou ohnivější povahy než lidé ze severní Francie, a Bloy svůj jihofrancouzský původ nikdy nezapřel. Jeho otec byl městským úředníkem, matka prý byla španělského původu. Otec byl synem své doby: chladný republikán, matka byla hluboce věřící žena, energická a inteligentní asi jako matka sv. Terezie od Ježíška, která učinila svou dceru světicí.

Bouřlivá povaha Léonova se projevila už na studiích. Po krvavé rvačce se spolužákem musí ve čtvrté třídě opustit lyceum. Učí se kreslit a v 18 letech se vydá do Paříže. Nevíme, jaká rodinná dramata tomu předcházela, ale jisto je, že pobyt v hlavním městě neměl dobrý vliv na vyvíjejícího se jinocha. Naštěstí se setkává s velikým katolickým spojovatelem Barbeyem d'Aureilly, který prý ho „obrátil jako rukavici“. V tom však vypukne válka s Prusáky a mladý muž se setká s životem v jeho nejsurovější formě. Po válce se vrátí do svého rodiště, ale brzo je opět opustí. Pro Francouze je Paříž snem snů, může však být i jeho hrobem duchovním, ba i fyzickým. Bloy vypravuje o svých morálních bojích ve svém životopisném románu *Zoufalec*, a právě vítězství, kterého dobyl nad svými vášněmi, ho opravňují vlévat odvalu do žil svých budoucích čtenářů.

Kromě d'Aureillyho se v Paříži Bloy seznámil s Arnoštem Hellem. Tento mystik doplňoval vliv autora *Ženatého kněze* tím, že ho seznamoval s autory jako Ruysbroeck a sv. Anděla Foliňská, tak jako po stránce filosofické a hagiografické ho zaučoval velký katolický filosof a politik Blanc de St. Bonnet. Také mnoho získal Bloy od lasalettského poutníka, abbého Tardifa de Moidrey. Tento hluboký náboženský myslitel, tak oceněný později Paulem Claudem za jeho knihu *Ruth*, zasvětil Bloya i do skripturální exegeze, jak se o tom lze přesvědčit z Bloyovy posmrtné knihy *Symbolismus Zjevení Panny Marie* (rozuměj Panny Marie Lasalettské). To byli Bloyovi učitelé, ale možno říci, že žák hodně předstihl své mistry vehemencí i obsažností svého výrazu.

Již jsem se zmínil o první Bloyově knize *Zoufalci*. Tato strašná kniha je vlastně popravou všech falešných veličin, jež tehdy ovládaly francouzský literární svět, také si to Bloy rádně odstonal, neboť od té doby

začíná ono spiknutí mlčením, jež ho ubíjelo po celý život. Všichni ho znali a v duchu uznávali jeho talent i oprávněnost jeho invectiv, ale najíst mu nedávali. Zní to jako smyšlenka, řekne-li se, že Bloy měl za svého života všehovšudy 1 000 čtenářů na 150 milionů lidí, kteří mohli číst francouzsky. Ovšem také si je třeba uvědomit, že jako všichni geniové mluvil L. B. ke generacím, jež přišly až po něm. Buržoazní svět před první světovou válkou nechápal a nepotřeboval Bloyovo absolutno, teprve první světová válka otevřela lidem oči. Vypravuje se, že francouzští důstojníci jdoucí na frontu roku 1914 měli skoro všichni ve svém zavazadle nějakou Bloyovu knížku. Teprve tehdy poznávali, že kromě něho neměl jim kdo co říci.

Bloyovo dílo se dělí na několik skupin. Jsou to knihy obsahu náboženského jako např. *Tu, která pláče*, dílo věnované La Salettě, nebo *Objevitel glóbu*, kniha o Kryštofu Kolumbovi, pak jsou knihy rázu historického jako *Duše Napoleonova* nebo *Rytířka smrti*, dále to jsou romány nebo povídky, potom sbírky drobnějších kritických statí a posléze jeho nejznámější a nejobovnější práce, to jest jeho *Deníky*. Po stránce čistě literární strhují Bloyovy knihy svým prudkým rytmem a obrazovou bohatostí. Jsou lidé, kteří, když se seznámili s Bloyovým slovem, nemohou už říct nic jiného, svou opojností závodí Bloyův styl s hudebním dílem Richarda Wagnera a obdiv k němu se nevyskytuje jen u katolíků, i příslušníci jiných konfesí podléhají kouzlu Bloyova slova, vždyť Bloy láme dřeva za všechny nespravedlivě utlačované a jako by četl naše nejniternější myšlenky. Vezměme si např. knihu *Krev chudého*. Za časů, kdy jsem studoval v Paříži, byla to jediná katolická kniha, která se prodávala v komunistických knihkupectvích, protože to, co řekl Bloy na obranu Chudého, neřekl dosud nikdo. Jsou věty v Bloyovi, které jako by byly vzaty z Písma, např. závěr *Chudé ženy*: „Je jen jediný smutek, ten, že nejsme svatí,“ nebo Klotildina odpověď knězi, který ji chtěl politovat vida, jak pláče před vystavenou velebnou Svátostí: „Jsem dokonale šťastna. Do Ráje se nevchází zítra, ani pozítří, ani za deset let, vstupujeme tam dnes, jsme-li chudí a křivození.“

Co chcete říct nad to krásnějšího a aktuálnějšího? Ovšem byli a jsou možná i teď lidé, kteří, řekne-li se jim něco takového, nadmou se jako krocani, když se

jim zamává červeným šátkem před očima. Vzpomínám si, jak zuřivaly farské kuchařky, když pan farář vyhazoval peníze za staroříšské tisky: „Ten Bloy, ten Bloy. Toho by měli pověsit.“

Doménou Léona Bloya je Absolutno, tj. ten stav, kde končí všechny lidské výpočty a ocitáme se před tváří věčnosti. K Bloyovým knihám se lidé utíkají, když už selhaly všechny naděje na záchranu. Již jsem se zmínil o francouzských vojínech, když šli do války, něco podobného se stalo i u nás. Když jsem nakladateli panu Kuncířovi nabízel k vydání svůj překlad deníku *Na prahu Apokalypsy*, tázal se mne trochu zklaman: „A kdo to bude číst?“ Když potom roku 1939 vypukla válka, chodila objednávka za objednávkou, ze Slovenska i po stovkách, ale kniha už nebyla, zabavili ji nacisté. Bloy to naznačil svou okřídlenou větou: „Chudému může pomoci jen chudý. Zoufalce může zachránit jen ten, kdo sám prošel hrůzou zoufalství.“

Bloy si říkal „vykonavatel spravedlnosti“ nebo „mstitel lidského bezpráví“ a vskutku, když se obořil na svou oběť, rozdával jenom smrtící rány, ať to bylo komukoliv. Je známo, že nešetřil ani biskupů, ba ani papeže Benedikta XV. za to, že veřejně neodsoudil prusáckou agresi Francie. Svou smělost ovšem zaplatil věčnou chudobou, ale co nešťastných duší nalezlo a dosud nalézá u něho útěchu, ač se zdá nemožným, aby tak krutý soudce dovedl být laskavým Samaritánem. Lidé, kteří k němu přicházeli, nebyli všední obdivovatelé obávaného spisovatele, blesk jeho slova si vybíral nejvyšší body lidské společnosti. Konverze takového Jakuba Maritaina a přátelství Pierra Termiera, největšího tehdejšího geologa, jsou toho pádným důkazem. U nás byl ovšem neznámý, ale že jeho vzor vzbudil k činu zakladatele Dobrého díla Josefa Floriana, není nepatrnou zásluhou.

Mám se zmínit o vlivu Léona Bloya v našich zemích. Uvedu osobní vzpomínky. Můj otec pocházel ze Staré Říše, bylo tedy přirozené, že pan Florian mu posílal své první tisky. Otec mi to s jakousi chloubou ukazoval, ale co mi mohly říci názvy jako *Příležitostné slovo podnikatele bourání* nebo *Brelan vyobcovaných*. Ubohý tatínek! Kdyby byl věděl, jaký dynamit bere do domu, jistě by se jím přede mnou nechlubil. Díky staroříšským publikacím jsem se později rozešel se

svým okolím, ba i se svou rodinou, ale nelituji toho, protože právě Stará Říše mi otevřela okno do nových krajů a vyvedla mě z ráje prostřednosti, v němž uhynulo tolik mých vrstevníků.

Josef Florian začal svou vydavatelskou činnost Bloyovými spisy, ale neomezoval se na ně. Vydal i Hellova *Člověka* a několik překladů z Bloyova učitele Barbeyho d'Aurevilly. Pro mne osobně byl Bloy cizí, nechápal jsem důvody jeho agresivnosti, ale když jsem se později začal prát se životem, ukázal se mi Bloy jako Bohem poslaný zachránce. Ověřila se mi pravda, že kdo netrpěl, Bloya nepochopí. Když mi později pan Florian světil překládání Bloyových deníků, byl jsem vrchovatě šťasten, ale „dusík“ Dobrého díla, pozdější kanovník Antonín Stříž, neviděl právě rád, když jsem se s takovou vášní vrhal na Bloyovy spisy. Přesto jsem jich přeložil hezkou řádku a překládal jsem je i na vojně.

Jaký měly Bloyovy knihy vliv na naše lidi, když se začaly u nás vydávat? Zpočátku byli čtenáři vyjeveni, jako jsem byl já, ale vyskytly se již otevřené hlavy, jež postihly jeho velikost už za vlády naší buržoazní společnosti. Přibývalo jich s událostmi. Když roku 1914 vypukla první světová válka, spadly mázdry z očí mnoha našim lidem. Rozvrat a politická nejistota po válce nás naučily si vážit odvážných lidí. Tak jako ve Francii, když nastala rozluka církve od státu a francouzský klérus se octl na dlažbě, Bloyovy akcie stoupaly, a u nás mladá poválečná inteligence přijímala Bloya jako adekvátního mluvčího svých aspirací. S vracejícím se blahobytem u nás i ve Francii ubývalo zájemců o Bloyovo dílo, ale jaké bylo moje překvapení, když jsem po druhé světové válce přijel do Paříže a uviděl v knihkupectví tamního chrámového družstva na sta exemplářů knihy *Ta, která pláče*, nejvíce proskribované v církevní Francii!

Nerad bych, aby tato moje přednáška zanechala ve vás dojem, že byl Bloy trpký bolestín, jak se někdy lidem zdá nebo se jim to namlouvá. Bloy měl francouzský esprit v nejvyšším stupni a pak to byl vášnivý čtenář, který se zajímá o vše, co je živé a silné. Jeho deníky nás nejen informují o tom, co se v té době dalo, ale Bloy má vždy zajímavou poznámku k událostem a někdy několika slovy vrhá pronikavé světlo na koloběh světa.

19. dubna 1906 – Další znamení blížících se trestů. Obrovské město San Francisco bylo právě zničeno zemětřesením, kterému ještě přitížil obrovský požár. Bůh dolar nebere v ochranu svoje vyznavače.

18. srpna 1906. Nabízejí mi různé časopisy.

Odpovídám: „Když se chceš dovědět poslední zprávy, čtu si sv. Pavla.“

9. září. Novinář Charles Henry Hirsch mi píše schválně, aby mi bez zjevné nutnosti řekl, že je hlupák. Nevěděl jsem to.

9. prosince. Být sentimentální znamená mít soustrast s katany Ježíše Krista. Chudáci, byli tak málo placeni za tolik námahy!

3. ledna 1907. Četl jsem v Echo de Paris anketu o tom, jak Prušáci pronásledují ve školách polské děti. Nelze si vymyslet nic krutějšího a dát úplnější, definitivnější ponětí o protestantské podlosti. A ten německý císař s milionem svých vojáků, s nesčetnými kanóny a s knírem, který dělá díru do nebe, se nechá porazit několika malými dětmi!

Bloyovy deníky obsahují vzácnější poklady než vtipné poznámky k denním událostem, jsou to dopisy přátelům. Bloy měl dar potěšit i ty, kteří se zdáli neutešitelnými. Poslyšte, co píše básnířce Johance Bousacové, když se dověděl o smrti jejího chotě ve válce:

Kdybych byl světcem, našel bych snad slova, jež je třeba. Jsem jen ubohý člověk se srdcem již velmi zmučeným a mohu vám nabídnout jen svou bolestnou nemohoucnost.

V úterý 22. srpna byla oktáva Nanebevzetí. Svatá Panna mohla uzdravit našeho přítele, raději ho unesla s sebou do svého triumfu vědouc bezpečně, že to bude pro něho lépe. Určitě ho velmi milovala pro jeho nesmírnou něhu a tichost a on je nyní jistě tak šťasten ve světle věčnosti.

Kéž Vám dopřeje Bůh, drahá Johanko, aby vás posilnila tato myšlenka, dopřeje Vám zároveň, abyste se potěšila těmi dvěma nevinnými dušemi, které už mají jenom Vás!

Vše, co se děje v těchto dvou letech, je ovšem strašlivé, ale nemůžeme pochybovat o Kráse Boží. Upněte se silně na tuto myšlenku, má ubohá Johanko! Na krásu

Boží, klanění hodnou krásu všeho, co činí Bůh, co dopouští k naplnění svých úradků, a jak je nekonečně málo to, co my domněle činíme nebo chápeme! Neexistuje jiná skutečnost, ale ta nemůže proniknout do našich srdcí leč ostrým nože.

Musíte plakat stojíc, Johanko, jako plakala pod křížem Maria.“

Deníky jsou jen na pomezí Bloyova díla, jeho nejsilnější slova nalezneme v jeho knihách, jako je *Zoufalec*, *Chudá žena*, *Rozjímání samotářova* r. 1916, *Spása skrze Židy* a řada jiných. Dovolím si ještě upozornit na mistrný Bloyův „Úvod“ k *Životu Melaniinu*. Je vám snad známo, kdo byla pasačka Melanie, již se zároveň s chlapečkem Maximem zjevila Panna Maria na hoře Lasalettské. Tato významná událost zaujímá veliké místo v Bloyových spisech, ale nikdy snad nepromluvil o ní Bloy s větší hloubkou než na padesáti stránkách, jimiž uvádí Melaniinu autobiografii až do roku zjevení 1846.

Ježíš vyšel z Marie, tak jako Adam vyšel z pozemského Ráje, aby poslouchal a trpěl. Maria je tedy předobrazena Zahradou Rozkoše „štípenou Bohem na počátku věků“. Tato zahrada, zavřená od neuposlechnutí prvních lidí k soužení a zoufalství mnoha miliard lidí, byla cílem pokolení nebe i země... Náš duch nemůže přijmout Boha leč skrze Marii, jako Syn Boží se může narodit jen působením Ducha Svatého v Marii. Mariino neposkvrněné početí nás od ní nevyřlovně dělí, ale je přece jediným styčným bodem, jen neposkvrněným početím mohl Bůh postavit svou nohu na zemi. Je to jediný východ, kterým mohl uniknout ze Zahrady Rozkoše, kterou je Maria a kterou by nám nedovedly vysvětlit ani tisíce věků blaženosti. Bylo to třeba vědět, co byli Adam a Eva, co byly rostliny a zvířata té Zahrady, co byla Adamova Neposlušnost a jak za ni bylo nutno zaplatit. Bylo by nutno zničit vše, co mohli lidé vymyslet za 70 nebo 80 století, aby se stala možnou nikoliv samozřejmost, ani jen vzdálený postřeh, méně možná než pouhé tušení, ba ani cosi jako zachvění srdce, že po věčné ztrátě všeho, která postihla zavržené anděly, zůstala přece kapka božské Mízy, právě dost, aby byly zachráněny miliardy světů a aby se na konec rozvil Květ

krásnější nežli Nevinnost, který křesťané, nic z toho nechápající, nazývají Neposkvrněné Početí, Maria sama, znovu získaná Zahrada Ráje.

La Saletta je téma, ke kterému se Bloy vrací celý život. Jiné takové téma je Bolest, vyplývající z tématu o Panně Marii. Čteme v předmluvě k *Životu Melaniinu*:

Maria je pozemský Ráj, nikdy se toho dosti nenaopakuji. Ale co je tedy ten pozemský ráj a kde je? V dobách víry byli křesťané schopni jej hledat, aby ho našli. Raymond Lulle, zdá se, že na něj myslel, a Kryštof Kolumbus zoufale čekal, že se s ním setká na Antilách, nebo někde dále. Melanie jediná našla pozemský Ráj, dobře známý přece již před ní, ale bez přesného pojmenování, tak jako se objevuje poklad, přes který chodí kde kdo – a poznala jej účinkem zázračného vnitřního osvětlení.

Pozemským Rájem je Utrpení a není jiného. Ve skutečnosti je člověk stále v Zahradě Rozkoše a jeho vyhnání je jen zdánlivé. Jenomže se člověk od Neuposlechnutí prvních rodičů uviděl nahý, uviděl zemi nahou i vše, co je na ní, poznal, že utrpení není nic jiného než zcela nahá rozkoš. Nespočetní světci to mohli tušit, ale jen tušit, protože éra Absolutna ještě nezačala.

Téma Utrpení provází Bloya v celém jeho díle a hloubka, s jakou mluví Bloy o utrpení, nám vysvětluje, proč byl a je dosud nazýván velikým utěшитelem všech nešťastných a utiskovaných. To také vysvětluje, proč s takovou láskou mluví o Duchu Svatém, Duchu Utěшитeli.

S tématem Utrpení přichází Bloyovi téma obrany Židů. V téže předmluvě k *Životu Melaniinu* praví:

Izrael má jen své nikdy nepromlčené právo staršího a slib konečného vítězství, třebas se jeho naplnění odrokuje do nekonečna. Peníze (fr. argent), stříbro, jehož je Izrael symbolickým držitelem a jež mu závidějí špinaví křesťané, když mu je nemohou vyrvat, stříbro se k němu hrne jako přívál bláta a bídy volající propast zoufalství. Izrael cítí tak dobře a čím dál tím více, že tohle není Bůh, který před ním předcházal sloupem oblaků a sloupem ohně, ale on má svůj příslib, který nic nezruší, protože Ten, který mu ho dal, nikdy neli-

tuje toho, co učinil. Ať je jakákoliv „proradnost“ toho národa, který přečkal všechny národy, on drží ve svých spárech rukopis Ducha Svatého, úpis daný jeho Patriarchou, čestné slovo Boží Abrahamovi, jímž mu je zaručen nejlepší podíl, který mu nebude nikdy odňat.

Jinou Bloyovou vášní je Historie. On v ní čte gesta Boží a zároveň to je vysvětlením Bloyova přesvědčení o prvenství Francie v koncertě křesťanských národů podle hesla: „Gesta Dei per Francos“, a těmi Franky byli míněni všichni křesťanští křižáci. Bloy obdivuje Napoleona a vidí v něm zachránce Francie po rozvratu Velké revoluce. Dovolte mi, abych přirovnal i Bloya k Napoleonovi, neboť úlohou a posláním Bloyovým bylo zachránit Francii a snad i celé lidstvo před smrtí nedokrevností a maloměstáckou hamizností. Křesťanský svět a zejména francouzský křesťanský svět koncem devatenáctého století, jež tak výstižně nazývá Léon Daudet stoletím stupidním, potřeboval muže, který se nebál říci svým spoluvěrcům, že jsou zrádové, když nemilují Boha nade všechno, když se plazí po

bříše před kapitálem a zaprodávají Krista novodobým Pilátům. To nám také vysvětluje, proč nebyl Bloy chápán svými současníky a jak se stalo, že svět probuzený kanóny Viléma II. konečně uviděl svůj strašlivý omyl.

Dnes, zdá se mi, nastává situace obdobná se situací před první neb i před druhou světovou válkou. Lidé se utápějí jako jepice v efemerních senzacích dne nebo týdne a nepotřebují kazatele Absolutna, jenže člověka nic nezmění, přes všechna lákadla světa přichází chvíle, kdy si musí říci, proč se narodil a jaký má smysl ten ustavičný boj ve světě, a právě tu se dostává ke slovu *Poutník Absolutna*, který volá *Na prahu Apokalypsy*, a přece nám dává naději, že smíme doufat ve šťastný průchod *Branou Pokorných*.

Dosud nepublikovaná přednáška O. A. Tichého z roku 1969.

Otto Albert Tichý (1890–1973), hudební skladatel, pedagog, varhanní interpret a překladatel. Pomáhal jako dobrovolník ve Staré Říši Josefu Florianovi při vydávání Dobrého díla. Přeložil značnou část díla Léona Bloya, jehož dceru Veroniku si vzal za ženu.

Institut Václava Klause nabízí sborník **„Marie Terezie – 300 let od narození“** (2017), do něhož přispěli **Jiří Weigl, Jan Sechter, Ferdinand Trauttmansdorff, Jaroslav Čechura, Jindřich Forejt, Karl Vocelka, Vladimír Liška, Milan Hlaváčka, Eduard Maur, Josef Pekař, Václav Junek a Michal Skořepa**. V příloze je Pragmatická sankce z 19. dubna 1713, patent Marie Terezie o všeobecném školním řádu a robotní patent. Nechybí ani reprodukce barevných obrazů Marie Terezie. Editorem je **Marek Loužek**.

130 stran, cena 165 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

Nakladatelství **Grada** nabízí knihu **Hany Lipovské „Moderní ekonomie“** (2017). Kniha je moderním průvodcem po světě vědy, která ovlivňuje náš každodenní život. Tato netradičně pojatá učebnice je plná zajímavých příkladů doprovázejících poutavý výklad, pracuje s ukázkami z denního tisku, obsahuje úkoly formou her, křížovek, osmisměrek. Jejím cílem není jen předání základních ekonomických znalostí, chce především naučit studenty a další zájemce o ekonomii myslet samostatně, kriticky – a ekonomicky. Předmluvu napsal **Václav Klaus**.

256 stran.

objednávky na: www.grada.cz

Nyní k tobě, Viléme, promluvíím...

LÉON BLOY

Nyní k tobě, Viléme, promluvíím. Pochybuji, že bys mne pochopil. Jsa blb, již právem rodným jako každý Němec, jsi pitomec právem výbojovým, jak jen jím může býti germánský císař, to jest mnohem více, než se sluší na obyčejného kaprála.

Což na tom! Budu mluvit, bych uspokojil sám sebe, a též pro hlouček Francouzů, kteří mi rádi budou naslouchati. Angličané, kteří ti vyhrazují šibenici vražedníků, ještě tě nemají, a velení nad tvými báječnými armádami, jež jsi svěřil tučnému Hindenburgovi a ještě několika váženým halamům, dopřává ti na štěstí trochu volné chvíle. Máme pokdy, abychom si pohovořili.

Příliš jsi spoléhal na svoje kníry, milený císaři. Toť počáteční příčina všech tvých běd. Jsa tím, co jsem řekl, byl jsi povinen věřit, že tě to zřejmě vyvyšuje nad Napoleona, který jich neměl a který přece byl, aspoň na několik dní, císařem Západu. Bylo tudíž zcela přirozeno, že ses pachtil po císařství světa. Napoleon mimo to na vrcholu své moci neměl valně přes pět nebo šest set tisíc bojovníků, a ty jsi jich měl do začátků ani nevím kolik milionů, jakosti výborné, tak jako tvoje fousiska. Mohl jsi tedy vše podniknout s dokonalou spokojeností.

Pohříchu chybělo ti cos pranepatrného, nevymeziitelného, o čem náš veliký Corneille říkal, že toho nezbytně potřebí ke skládání mohutných veršů. Třásl ses o svoji kůži a vřava tvých vlastních děl prý ochromovala všechny tvé schopnosti. Též chybělo ti asi trochu genia. Ale jak bys mohl pochopiti toto slovo, které jistě nemá žádného smyslu v tvé zvěrolékařské řeči?

Posléze vše ti selhalo, vyjma jatečné řeže, lupičstva, boření, pustošení, požáry. Selhalo ti, bys dostal Paříž, Calais i Verdun. Rusko a Balkán, které jsi myslil, že máš tak v hrsti, ohrožují tě též, tvůj rozbředlý spojenec doklepává, tvoji národové scípají hlady a podařilo se ti tolik si získati lásky, že polovina lidského pokolení do-

Císař Vilém II.

volává se tvých drobů. Ba sám Ďábel, jehož jsi svatokrádežně vzýval pod jménem Boha, jako by tě byl opustil.

Co si počneš nyní? Budeš čekati, až tvé Německo, schlíplé a zrádné vůči tobě samému, vydá tě Anglii za třicet klobás, i s tvým bazarovým kronprinzem a s generálním štábem tvých poblázněných maršálků? Jsi příliš strašpytel, aby ses sám zabil, a na zemi není pro tebe útočiště, ani v žaludcích lidožroutů, již by museli vyblíti tvou od kolébky hnijící zdechlinu.

At hledám jak hledám, nenalézám kloudné rady, již bych ti udělil. Třeba ti ostříhati fousiska a třeba, aby ses oddal svému osudu. Pro tebe zabito nebo zmrzačeno kolik milionů lidských bytostí, mezi nimiž bylo by myslím zhola nemožno jen jediné nalézti, která by se ti svou cenou nevyrovnala. Nesčetně mužů, kterým jsi nebyl hoden ani boty leštiti, bylo hnusně obětováno tvé vůli pitomce. Všude jsi rozsel proklínání a zoufalství. Teď přichází podzim a vinobraní!

Četl jsem kdesi, že právě toho večera, kdy jsi vypověděl válku před pětadvaceti měsíci, spatřili tě v Berlíně velmi bledého, zamlklého, zlověstného, podobajícího se přízraku. Tvůj trest se již začínal. Není pochyby, bylo již pozdě ustoupiti. Tvoje kejklířské kníry by k tomu byly nesvolily. Přece však toho dne nebylo ještě jatečných řeží.

Ti nespočetní, které jsi povraždil, žili ještě, katedrály a všechny kostely, které jsi zbořil, stály nedotknuty. Žalostné dívky zasvěcené Bohu neztratily ještě svého panenství ve sviňských pazourech tvých vojáků. Ženy a starci, jež jsi postřílel nebo v zoufalství uvrhl, ubohé dívky, jež jsi utratil neb zohavil jako barbarský Herodes, nežádali si než žítí a byli by se snad za tebe modlili. Bylo ještě kdy, aby ses zastavil.

Vše-li se uváží, neskonale pokoření takového kroku nazpět a děsná cena, jakou by ti bylo bývalo zaň zaplatiti, byly by bývaly mnohem méně nesmírný nežli vše toto. Zvolil jsi raději zlořečení a prokletí.

Častokrát jsem dumal, jaké bych ti byl povinen uložití odpykání, kdybych se tě zmocnil. Rafinovaná muka, povlovná usmrcování, vymyšlená ďábelským geniem orientálův, probíhala mi hlavou, aniž mne uspokojovala. Na konec jsem pochopil, že ani nejkrutější kat neschystal by ti takových muk, jako utrýzníš-li se sám.

Dohaduji se již, jaké jsou asi tvé noci, ba i tvé dny, když se ti zjevují tvé oběti bez počtu a když jsi nucen si říci chropťe hrůzou, že tento dav byl obětován pro nic, že tvoje císařství jest ztraceno a že zítra nebo pozítříku budeš už jenom hrozným žebrákem, kterého budou štvátí psi pekla. Tehdy poznáš pravé *jméno* svého „starého Boha“, jenž ti ukáže svou tvář zoufalství, a zvíš přesně, jakého ohavného ďasa jsi byl na svém komediantském trůně výsměšnou karikaturou!

Z knihy Léona Bloya *Rozjímání samotářova*, Dobré dílo 1916, přeložil Otto Albert Tichý.

Fotografické dílo K. O. Hrubého

LUKÁŠ BÁRTL

V roce 2016 uplynulo sto let od narození Karla Otto Hrubého, významného českého fotografa, pedagoga, teoretika, kurátora, lektora a organizátora. S jeho jménem je spojeno mimořádné dílo, ale i mnoho dalších aktivit, které ve druhé polovině dvacátého století ovlivnily vnímání a pozici média fotografie. Povědomí o jeho mimořádném významu sice přetrvává dlouhá desetiletí, jeho odkaz ale přesto doposud nebyl zpracován – fotografická tvorba K. O. Hrubého nebyla prezentována formou výstavní retrospektivy ani teoreticky analyzována. Tento dluh teď splácí monografie *Karel Otto Hrubý. Fotograf, pedagog, teoretik*, komplexně postihující Hrubého rozsáhlou celoživotní práci, kterou společně vydávají Barrister & Principal Publishing, Dům umění města Brna a Moravská galerie v Brně u příležitosti stejnojmenné výstavy v Domě umění města Brna.

V dějinách české fotografie druhé poloviny dvacátého století bychom našli jen nemnoho tak vlivných, a přitom tak málo známých tvůrců, jako byl Karel Otto Hrubý. Byl nejen výtečný autor, ale do dění ve fotografii se zapojoval také jako teoretik, kritik, kurátor, organizátor a v neposlední řadě i jako pedagog Střední umělecko-průmyslové školy v Brně, Lidové školy umění Jaroslava Kvapila a Institutu výtvarné fotografie. Ze všech těchto pozic s obrovskou přesvědčivostí ovlivňoval a kultivoval domácí fotografickou scénu, přestože doba, v níž pracoval, byla nesmírně turbulentním obdobím našich dějin. Uchovat si energii a tvůrčí svěžest jak v poválečných letech, tak v době nejtužšího stalinismu, v uvolněných letech šedesátých či v době normalizace vyžadovalo bezesporu velkou vnitřní sílu a zápal pro věc.

Obdivuhodná všestrannost je spojena i s Hrubého fotografickým dílem. Snad krom aktů a stylizovaných zátiší (které si ovšem také zkusil) fotografoval úplně všechno, byť pochopitelně v různé době s odlišnou intenzitou. O rozsahu a šíři jeho díla si můžeme udělat přehled nejen v rámci veřejných uměleckých sbírek v České republice, ale také z jeho pozůstalosti, kterou pro uspořádání právě probíhající výstavy v brněnském Domě umění laskavě zpřístupnila umělcova rodina.

Karel Otto Hrubý si téměř po celou dobu své tvorby vedl archiv v podobě šanonů, do nichž zakládal

K. O. Hrubý, 60. léta, foto Pavel Štefl.

vybrané (!) snímky pro archivaci. Dostupné šanony čítají mezi lety 1954–1978 sto čtyřicet osm čísel, každé z nich o pěti až šesti stech snímcích, které Hrubý považoval za hodné archivace. V průměru se tedy jedná řekněme o přibližně tři tisíce vybraných fotografií za rok, což je jistě úctyhodný počet.

Takovýto materiál poskytuje zcela výjimečnou příležitost pro hodnocení tvorby autora a vývoje jeho přístupu k fotografii v průběhu let. Na druhé straně s sebou nese řadu metodologických otázek. Hrubý totiž za svého života nevydal žádnou monografickou publikaci a také překvapivě málo vystavoval. Ve zmíněných šanonech či veřejných sbírkách tedy nalezneme množství vynikajících snímků ve formě náhledových pozitivů nebo pouze negativů, které však nikdy neexistovaly jako finální autorské výstavní zvětšeniny. V případě Hrubého je tento problém dvojnásobný, neboť velmi často pracoval s výřezem z původního negativu. Na druhou stranu ovšem nelze říct, že by dané snímky Hrubého vůbec nezaujaly, neboť jsou součástí jeho vlastní selekce ve zmiňovaných šanonech a zcela jistě je považoval za vydařené a hodné archivace. Pokud si chceme utvořit plastický obraz o Hrubého práci, je třeba přihlížet i k fotografiím, které nikdy nespátřily světlo světa jako originální zvětšeniny, avšak jeho dílo výrazně doplňují. Až tak se nám totiž ukáže dílo opravdu výjimečné svým rozsahem, kvalitou a v neposlední řadě vlivem na další české fotografie.

Kořeny a Květy

Je až s podivem, v kolika textech o Karlu Otto Hrubém je zmiňováno jeho zázemí v jazzové hudbě, které holdoval především na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Většinou jsou tyto zmínky poněkud povrchní, ale o Hrubého naturelu a také o jeho díle můžeme skutečně říci, že preferuje autentičnost a improvizaci před nezřídká mrtvolnou promyšleností a sterilní dokonalostí. Hrubý byl opravdu jazzman i ve fotografii. Svému řemeslu sice absolutně rozuměl, věděl velmi dobře, kam jde, raději však hrál, než aby dlouho komponoval, raději fotografoval, než aby snímek dalekosáhle promýšlel.

Krom tohoto osobního nastavení formovalo Hrubého počáteční fotografické vidění světa také členství v amatérských fotografických spolcích, nejprve pravděpodobně v jihomoravském Znojmě. Amatérské hnutí třicátých let bylo jako celek jistě konzervativní, nicméně i zde část autorů citlivě vnímala podněty meziválečné avantgardní fotografie i s jejími formálními

kompozičními postupy. Používání nadhledu, podhledu či diagonály vidíme v části Hrubého díla už od počátku jeho tvorby, a to paradoxně i v době netužšího socialistického realismu padesátých let, který se proti takzvanému formalismu meziválečné avantgardy ostře vymezoval.

Druhým podstatným faktorem ovlivňujícím Hrubého dílo pak byla čerstvě vybudovaná tradice domácí meziválečné žurnalistické fotografie, která přes nejrůznější úskalí překonala druhou světovou válku a v osobnostech, jako byli Jan Lukas, Tibor Honty, Karel Hájek, Zdeněk Tmej, Jiří Jeníček či Václav Jírů, se přenesla přes rok 1945. Právě tito autoři svým dílem přesvědčivě dokázali, že žurnalistická fotografie nemusí být pouhým záznamem události, ale navýsost tvůrčí činností.

O počátcích Hrubého fotografické tvorby si dnes můžeme udělat bohužel jen částečnou představu. Pramenem jsou nám především negativy deponované v Moravském zemském muzeu v Brně. Snímky jako *Brno, Jundrov* (1940) nebo *Brno, křižovatka Rooseveltovy a Kobližné* (1944) jasně odkazují k tradici meziválečné avantgardní fotografie způsobem komponování obrazu. Podstatný je ale také jejich námět, tedy každodenní všední život ve městě. V následujícím desetiletí se Karel Otto Hrubý stane jedním ze zásadních autorů fotografie všedního dne, která po určitou dobu určovala tvář československé fotografie a pro niž Hrubý získal řadu svých kolegů či žáků.

Nejpozději po konci války se Hrubý začal věnovat také reportážní fotografii, nyní už ovšem jako zaměstnaný profesionál. Práce pro deník *Rovnost* pro něj znamenala vynikající školu především v požadavcích na produktivitu a množství odlišných námětů a témat, která musel rychle a v dostatečné kvalitě zpracovat.

Svoje reportérské schopnosti si mohl Hrubý vyzkoušet hned v roce 1945, kdy vytvořil cyklus snímků z německého internačního tábora v Brně-Maloměřicích. Jeho dnešní hodnota je pochopitelně nejen umělecká, ale také historická, podobně jako u fotografií z osidlování pohraničí, o nichž bude řeč vzápětí. Na první pohled zaujme civilnost, s jakou Hrubý tato společensky citlivá témata pojal. Snažil se ukázat každodenní život v táboře prostě a jednoduše, bez patosu a bez

negativního a nenávistného vymezování vůči Němcům, které bylo po konci války zcela běžné. Bohužel dnes známe pravděpodobně jen část fotografií a nevíme nic ani o původním účelu snímků. V rámci dějin naší fotografie je to ale cyklus tematicky ojedinělý.

Podobně historicky výjimečné jsou i Hrubého snímky z osidlování československého pohraničí, které vznikly nejspíše o rok později. Fotografie zachycují nové obyvatele vesnic (vesnice?) na blíže nespecifikovaném místě v Jeseníkách a opět zaujme civilní pojetí, s jakým Hrubý zpodobnil rodiny přicházející do oblasti Sudet téměř s prázdnými rukama. Z cyklu vybočuje *Chudá rodina* (1946), asi první opravdu silná a známá Hrubého fotografie. Vidíme na ní matku se dvěma dětmi; holčičku vzhlížející někam za fotografa drží žena pevně svými upracovanými rukama, chlapec hledí na matku, která upírá svůj nepřítomný pohled kamsi mimo záběr. Z její tváře čteme nejen únavu a těžký osud, ale též nezdolnou sílu a odhodlání. Za povšimnutí jistě stojí také absence otce, která z fotografie dělá symbolický obraz konce druhé světové války, spjaté nejen s chudobou a úpornou nápravou válečné destrukce, ale především s těžkými ztrátami těch nejbližších.

Snímek stojí za povšimnutí také pro způsob Hrubého práce s negativem. Ten považoval po celou dobu své tvorby pouze za výchozí materiál k výsledné fotografii, která je nezřídka výřezem z původního záběru. I v tomto případě tak Hrubý ze čtvercového negativu vytvořil obdélný pozitiv a scénu kompozičně dotvořil do zlatého řezu. V jakési umírněné variantě zde začíná manipulace obrazu, jež se v různé intenzitě a v různých podobách vine celou jeho tvorbou.

Hrubého bytostný zájem o dění v poválečném Československu dokazují také další fotografie, zobrazující například demolice brněnských domů zničených při bombardování na konci války (*Dornych*, 1946; *Kozí ul.*, 1947). Asi nejznámější je v tomto ohledu snímek dělníka, opravujícího elektrické vedení na pozadí téměř zcela zničeného města. Fotografie *Polsko 1948*, zakořeněná svojí kompozicí ve tvorbě třicátých let, vznikla v roce 1948 pravděpodobně ve Varšavě.

Originál snímku, dnes uložený v Moravské galerii v Brně, je pro poznání Hrubého díla důležitý ještě

Chudá rodina, 1946, Moravská galerie v Brně.

z jednoho důvodu. Na jeho zadní straně se totiž nacházejí samolepky a razítka mezinárodních fotografických salonů, které Hrubý obesílal od konce čtyřicátých let (nejstarší doklady jsou z roku 1949) přinejmenším do konce let šedesátých. I v době nejtuzšího stalinismu z počátku padesátých let měl tedy Hrubý možnost konfrontovat svoje práce se světovou amatérskou produkcí, jíž byly salony určeny. K jejich obesílání pak vedl celou generaci svých oficiálních i neoficiálních žáků. Snímek *Polsko 1948* a další podobné fotografie tak dokládají Hrubého rozkročení mezi amatérskou fotografií a fotografií profesionální, což nebylo zdaleka obvyklé. Hrubý se na jedné straně zapojoval do amatérských soutěží u nás i v zahraničí, na druhé straně se roku 1952 stává kandidátem a od roku 1956 členem Svazu československých výtvarných umělců.

Tou dobou, konkrétně v roce 1951, se Hrubý přesouvá na krátkou chvíli z Brna do Prahy do redakce nově založeného časopisu *Květy*. Ten sice názvem nava-

zoval na tradiční periodikum vydávané od roku 1834, ale obsah nového týdeníku byl poplatný době, silně tendenční a zpolitizovaný. Velký důraz byl kladen na obrazovou přílohu článků, kterou *Květy* částečně přejímaly z ČTK, ale měly také vlastní reportéry. Za obrazovou část každého čísla byl nejprve zodpovědný František Goldscheider, od jara 1951 převzal tuto funkci Josef Prošek. Prošek byl sice o sedm let mladší než K. O. Hrubý, ale tou dobou byl již členem SČSVU a obecně uznávaným fotografem. Jistě i díky oběma vynikajícím autorům dosahovala obrazová příloha časopisu hned od prvního ročníku velmi dobré úrovně.

První Hrubého snímky se v *Květech* objevují v březnu 1951 a hned 15. dubna vychází číslo s jeho fotografií *Jarní setkání dvou traktoristů* na titulní straně. V průběhu roku pak pokryl svými snímky nejrůznější témata od rolníků přes dělníky v průmyslových podnicích a politické manifestace až po fotografie lidových obyčejů či volnočasových aktivit – například horolezců. Hrubého obrovská všestrannost a tematická rozmanitost se i nadále stane jednou ze základních charakteristik jeho díla.

Práce pro časopis *Květy* neměla dlouhého trvání. Počet Hrubého fotografií se již ke konci roku 1951 snižuje a v následujícím ročníku najdeme už jen několik snímků, a to výhradně ilustračního charakteru. Jako plnohodnotný člen redakce tak, jak se zdá, již v té době nepůsobil. Hrubému se totiž téměř paralelně naskytla příležitost pedagogického působení na Střední uměleckoprůmyslové škole v Brně, kam nastoupil v roce 1952. Pracovat současně v Praze i v Brně nebylo dlouhodobě ušlechtilé a Hrubý zvolil dráhu pedagoga, po které pak úspěšně kráčel následujících dvacet pět let.

Sorela

Hrubého novinářské působení spadá do let výrazné proměny československé společnosti. Únor 1948 znamenal zásadní zlom také pro výtvarné umění, které mělo na základě politického rozhodnutí odrážet dogmata takzvaného socialistického realismu a tvořit tak nedílnou součást ideologie. Nejinak tomu bylo i v případě fotografie, která více než jakékoliv jiné médium hrála v rámci oficiální propagandy komunistického

režimu důležitou roli. Z pozice dějin umění je takzvaná „sorela“ relativně těžko uchopitelný směr a pro fotografii to platí dvojnásob. Jeho dogmatické pojetí je otázkou několika málo let, přibližně od roku 1948 do Stalinovy a Gottwaldovy smrti o pět let později. Toto relativně krátké období neumožnilo ani důsledné vymezení pojmu, a definice socialistického realismu se tak liší od řekneme „úzkých“ definic jako „umění socialistické svým obsahem a národní svou formou“ až po zcela „volné“ definice jako „veškeré umění směřující k socialismu“. Za stěžejní se však v každém případě považoval socialistický obsah díla, který ovšem mohl být dodán pouze popisem daného snímku.

Podmínka socialistického obsahu zároveň znamenala určité tematické a žánrové omezení, protože ji jen obtížně mohly splňovat například fotografie krajiny či akty, které z tehdejších oficiálně publikovaných tiskovin téměř mizí. Naproti tomu najdeme mnoho oblíbených a protežovaných témat. Dobová periodika ovládly snímky politických manifestací, pracujících rolníků a dělníků, dětí či fotografie s vojenskou tematikou.

Socialistický realismus se také negativně vymezoval proti dílům meziválečné avantgardy, kterou považoval za úpadkové a buržoazní umění. Kromě hlediska politického (avantgarda byla mezi válkami především doménou Německa a Francie) byl důvodem i takzvaný formalismus založený mimo jiné na nových kompozičních přístupech k dílu, využívajících podhledu, nadhledu, diagonály a dalších formálních prvků.

Obširnější nastínění dobové problematiky považuji za důležité pro pochopení významu Hrubého díla v rámci socialistického realismu a domácí fotografie obecně. Jednoznačný důraz na obsah, který tehdejší teorie na základě politické objednávky preferovaly, totiž vedl řadu autorů k publikování prvoplánových děl naprosto podprůměrné kvality. Hrubý patřil k hrstce fotografů, kteří se lákadlu povrchnosti a prvoplánovosti vyhnuli. Neváhal ideologicky „vhodné“ motivy ozvlášťňovat „formalistickou“ kompozicí a neváhal také pracovat s nepřímými odkazy a informace předávat mnohem kultivovaněji. V některých dílech pak Hrubý dokonce neguje povinný optimismus doby.

Fotografie jako *Na pile* (1950), *Dřevaři* (1953) použitím podhledu a prací s diagonálou vycházejí

z meziválečné avantgardy, stejně jako fotografie *Nové skruže* (1949), odkazující na některé práce nové věčnosti třicátých let. Přesto ale dílům nechybí obsah oslavující manuální lidskou práci jako základ budování nového socialistického státu. V tomto duchu jsou asi nejproslulejší Hrubého fotografie z továrních hal, fascinujícím způsobem pracující s přirozeným proudem slunce, jež osvětlovalo interiéry těžkých průmyslových závodů. Hrubý tento formální princip objevil již na samém počátku padesátých let, jak dokazují fotografie publikované v knize *Brno* z roku 1951, používal jej a systematicky sledoval až hluboko do let šedesátých. Paprsky světla proudící světlíky průmyslových hal jim propůjčují duchovní rozměr a jsou téměř sakralizací těžké manuální práce. Dělníky pak Hrubý staví až do pozice novodobých světců, proroků socialismu. Na prahu mystiky se pohybuje například snímek dělníka, kterému proud paprsků vrchního světla dopadá na zdvižené a sepnuté dlaně, v nichž dělník drží jakousi světlou hmotu či výrobek. Fotografi z roku 1953 Hrubý sám příznačně interpretoval jejím názvem *Kouzelník*.

Snímků zachycujících nadšení nové doby najdeme v Hrubého díle celou řadu, málokdy se v nich však jedná o prvoplánové a povrchní sdělení. Snímky jako *Výstaviště* (1947), *Obchodní dům Rozkvět* (1950), *Písečník* (1950), *Sovětské kombajny* (1953), *Před 1. májem* (1954) či *Hliník* (1957) jsou přes svoji nepochybnou ideologickou zabarvenost mimořádně kultivovanými dokumenty doby. Fascinujícím dílem je pak fotografie *Konfrontace* (původně nazvaná *Z výstavy v Domě umění*), pořízená v roce 1948 ve výstavních prostorách brněnské kulturní instituce. Diváková realita, realita výstavní síně i realita scény na obraze jako by se slévaly v jedno. Všichni tak stojíme po boku Stalina, všichni jsme účastni historických dějů a společně kráčíme vstříc lepší budoucnosti.

Ani Hrubý se při zaznamenávání takovýchto námětů nevyhnul pro tuto dobu zcela běžné inscenaci děje před kamerou. Nešlo však o inscenaci ve smyslu vytvoření celé situace jen pro potřeby fotografa, ale o práci s aktéry daného okamžiku, které Hrubý sestavil do obrazu podle svých představ. Za všechny uvedme snímek *Lesnická škola* (1950) vytvořený nedaleko Brna na hradě Veveří. Kompozičně je záběr natolik dokonalý

a zároveň natolik typický pro svoji dobu, že si jen těžko dokážeme představit jeho vznik bez součinnosti se zachycenými uční, odhodlaně vedenými uniformovaným mužem. Podobně je tomu i u snímku *Výbor JZD* (1950), pořízeného v Horním Břečkově na Znojemsku, který sevřeností kompozice a nahanou činností jednotlivých postav připomíná téměř malovaný obraz.

Na Hrubého práci je nicméně pozoruhodné, že ani v době nejtuzšího stalinismu se neuchýlila k jednoznačně pozitivní a ideologicky zaslepené fotografické interpretaci reality ani v té době časté fotomontáží. Mnohé Hrubého snímky můžeme číst po obsahové stránce přinejmenším ambivalentně, některé pak dokonce jako negativní vymezení proti vývoji společnosti. Do první kategorie jistě spadá například fotografie *Znárodnění obchodu* (1949), kterou můžeme chápat jako zaznamenání pozitivní historické události, nebo jako záznam státem posvěcené krádeže. Stejně dvojace lze myslím číst fotografie *Socialistický realismus* (1948; ideologie vztahuje ruce na obyčejného člověka), *Po šichtě* (1953; takto obyčejně až legračně přece nemůže hrdinný horník vypadat) nebo snímek *Čínský státní soubor v Brně* (1958), který je možné vnímat jako naprostou parodii. Ještě více polemicky pak lze číst například fotografii *1. máj 1951*, kterou sice na jedné straně můžeme chápat jako nadšenou oslavu státního svátku, na straně druhé ale jako nemorální manipulaci s davem, nadto prováděnou ozbrojenými složkami na dětech, které podstatu celé události jen stěží chápou. Podobně je tomu u fotografie *Diskuze* (1958), jež nápadně připomíná scénu přemlouvání soukromého rolníka ke vstupu do JZD. Diskuze se tak vlastně mění na monolog s jasným výsledkem.

Za povšimnutí stojí i fakt, že Hrubý nás nechává stran interpretace snímků na pochybách i jejich názvy. Pojmenování děl totiž obecně ve fotografii dopomáhá či přímo určuje jejich čtení. V ideologicky zabarvených snímcích pak toto pravidlo platí dvojnásob. Názvy Hrubého fotografií jsou nicméně natolik neutrální, že nám žádné vodítko neposkytují, a uchopení významu je povětšinou zcela na nás.

Doba dogmatického socialistického realismu v Československu končí smrtí Stalina a Gottwalda v roce 1953 a oficiálně pronesenou kritikou kultu osobnosti

Kouzelník, 1953, Moravská galerie v Brně.

o tři roky později. Tato krátká etapa dějin zanechala v našem umění relativně velké množství děl velmi kolísavé kvality, která je dnes povolna zhodnocována i díky potřebě některé památky socialistického realismu chránit. V rámci média fotografie považují příspěvek K. O. Hrubého k socialistickému realismu za mimořádně hodnotný. Jeho práce mají nespornou uměleckou, výpovědní a historickou hodnotu.

Všední den

Po dogmatickém počátku padesátých let nastává v jejich druhé polovině postupné uvolnění, patrné v celé společnosti, umění pochopitelně nevyjímaje. To se jako celek začíná znovu zajímat o běžné všední problémy a starosti jednotlivce. Po době velkých dějinných témat, která řešil socialistický realismus, byl tento vývoj pochopitelný. Tradice zobrazování všednosti nadto sahá v našem umění hluboko před druhou světovou válku a byla pochopitelně nadále inspirativní.

I v médiu fotografie nastává podobný vývoj: doba před rokem 1960 a těsně po něm bývá často zastřešována pojmem „poezie všedního dne“. Šlo o výraznou proměnu, po letech využívání fotografie k propagandistickým účelům najednou zaplavily dobová média a výstavy snímky každodenních událostí, poetizující běžné děje, nevšedně zachycující všední skutečnost. V mnoha těchto fotografiích bychom jen stěží hledali jakýkoliv hlubší obsah a zcela jistě bychom nenašli obsah ideologicky zabarvený. Tomu se autoři pečlivě vyhýbali.

Také fotografie měla v tomto ohledu na co navazovat. Doba mezi dvěma světovými válkami umožnila plný rozkvět fotožurnalismu a obrazových časopisů, kde své fotografie uplatňovali přední domácí autoři. Za všechny jmenujme alespoň nejznámější *Pestrý týden* a *Ahoj na neděli*, oba plné snímků všedního dne a moderního životního stylu. Karel Otto Hrubý musel jako dospívající zmíněné časopisy poznat a byl jimi pravděpodobně značně ovlivněn. Co víc, zdá se, že to byl právě Hrubý, kdo společně s autory jako Jan Beran, Václav Jírů či Jiří Jeníček přenesl tuto tradici do padesátých let a pomohl ji obnovit. Výhoda těchto snímků spočívala v jejich ideologické nezávadnosti a nenapadnutelnosti. Fotografie všedního dne se tak staly jakousi krotkou polemikou se socialistickým realismem, odrážely snahu vytvářet snímky, na které cenzura nedosáhne, na druhé straně jim nechyběla vizuální kvalita a přitažlivost. U těch nejlepších děl se pak přece jen mnohé dozvídáme i o tehdejší společnosti. Fotografie všedního dne sice nevznikaly prvoplánově jako snímky informačního charakteru, nejsou ani reportáží, ani dokumentem, s odstupem času nám však některá díla řeknou o životě v Československu té doby mnohé. Život koneckonců netvoří samé dějinné momenty, ale mnohem častěji sled drobných prožitků a událostí.

Ty Hrubý zaznamenával od samého počátku své tvorby. Již kolem poloviny čtyřicátých let vznikly jeho první fotografie, dnes dochované v Moravském zemském muzeu, zachycující život v centru Brna. Prodáváči, zelináři, metaři, chodci, návštěvníci vináren a kaváren či cestující městskou dopravou se stali náměty jeho fotografií bezmála po celou kariéru. Kulisou je jim centrum města, dnešní náměstí Svobody, Masarykova a Kobližná ulice, Malinovského náměstí a Zelný

trh. K samozřejmé výbavě tehdejšího fotografa patřila brilantní znalost světelné situace na daných místech, kterou měl každý autor vyzpořovanou lety zkušeností. Hrubý a po něm i jeho následovníci rádi využívali nízkého podvečerního světla; mnoho snímků vytvořil i v noci, kdy město zářilo neonovým osvětlením.

K ozvláštňení všedních výjevů se hojně užívalo několika formálních postupů, které používali mnozí autoři zařaditelní k poezii všedního dne jako Erich Einhorn, Václav Jírů, Jiří Jeníček, Miloš Budík, Rupert Kytka či Ivo Přechek. Jedním z nich bylo snímání scény přes orosené a jinak zamlžené okno, které dodávalo scénám snovou atmosféru umocněnou povětšinou měkkým světlem. Jako velmi rané příklady takových Hrubého fotografií můžeme uvést *Deštivý den* (1951) či *Listopadový večer* (1958). Obě sice odkazují k modernímu životnímu stylu, vyzněním však popírají povinný optimismus padesátých let. Špatného počasí jako ozvláštňujícího faktoru pak Hrubý využil i u snímku *Pošták v zimě* (1969).

Moderní město a jeho pulzující život vidíme například na fotografii *Poslední tramvaj* (1958) či na nesmírně jednoduchém, leč fascinujícím díle *Před kinem* (1958). Takové snímky můžeme sice na první pohled vnímat pouze jako působivé momentky z ulice, při bližším pohledu však odkazují také na relativní bezstarostnost a bohatost konce padesátých let, kdy všichni měli v živé paměti tíživou atmosféru a chudobu válečných a prvních poválečných let. Pohoda a klid jsou pak cítit i ze snímků *Nedělní odpoledne* (1957) či *Neděle na brigádě* (1958) a *Poledne* (1958), které mají k heroickému a patetickému pojetí práce, tolik prořezovanému jen o tři čtyři roky dříve, opravdu hodně daleko. Zmíněné fotografie ukazují vlídnou tvář pracovního procesu, dokonce vlastně zahálku a nudu. Vždyť i ta přeci k všednímu dni patří!

Svůj zájem o fotografii všedního dne Hrubý také předával v rámci svého oficiálního i neoficiálního pedagogického působení. Z brněnské Střední uměleckoprůmyslové školy (ŠUR) vyšla celá řada absolventů, kteří snímkům všedního dne či později reportáži a dokumentu zasvětili celý život. Nejvýznamnějším z nich je pravděpodobně Pavel Dias. V rámci řekněme neoficiálního pedagogického působení pak k takové-

to fotografii Hrubý přivedl celou řadu dalších lidí, kteří se scházeli na kurzech fotografie, pořádaných při Krajském domě osvěty a později v Klubu fotografů města Brna při Městském kulturním středisku S. K. Neumanna. Celá plejáda brněnských amatérských fotografů sem docházela nechat si zhodnotit a rozebrat svá díla, což bylo interně nazýváno „staska“. Porotce jim dělali etablovaní fotografové, nejčastěji Bohuslav Burian, Jan Beran a právě Hrubý. „Staska“ měla na tvorbu (nejen) mladých autorů nepochybný vliv a právě z tohoto prostředí postupně vykristalizovala skupina VOX (1965–1972). Sdružení tvořilo sedm členů, přičemž nejtěsnější kontakt udržovali po celá padesátá a šedesátá léta, tedy dokonce ještě před vznikem VOXu, Hrubý a Miloš Budík. Miloš Budík se ke K. O. Hrubému jako svému učiteli explicitně hlásí a paralela mezi jeho a Hrubého tvorbou je více než zřejmá jak po námětové stránce, tak po stránce formální (například práce se světlem).

Nedělní odpoledne, 1957, Moravská galerie v Brně.

V souvislosti s fotografií všedního dne je třeba zmínit ještě jeden aspekt Hrubého tvorby. Brněnský fotograf patřil totiž po celá padesátá a šedesátá léta k neaktivnějším autorům obrazových publikací, přičemž tři z nich (o dalších bude řeč na jiném místě) se týkaly Brna. První vyšla roku 1951, druhá o deset let později a třetí, kterou vytvořil ve spolupráci s Vilémem Reichmannem a Milošem Budíkem, byla vydána roku 1964. Porovnáme-li si všechny tři knihy, zjistíme markantní rozdíl v pojetí reprezentativní městské publikace. Zatímco nejstarší z nich se věnuje především architektonickým památkám města, v druhé řadě pak jeho průmyslovým závodům a nakonec pouze okrajově životu v Brně, tak nejmladší z knih je plná momentek z ulice. Zde již nejde o město a jeho architektonické dědictví, ale o život člověka v něm, život plný drobných, všedních momentů a banalit.

Folklór a tradice

Povolání reportážního fotografa je z logiky věci spojeno s neustálým cestováním. Jak víme, Hrubý jako reportér končí v roce 1952, ale cestovat nepřestal až do důchodového věku a svého odchodu do jihočeského Senotína. Hrubý cestoval neuvěřitelně často a intenzivně a pochopitelně všude fotografoval. Díky zmíněným šanonům, které pečlivě vedl a kde si zapisoval místa vzniku fotografií, máme o jeho pohybu po Československu, popřípadě i po zahraničí, velmi dobrou představu.

Víme jistě, že účelem mnoha cest byly fotografické zakázky, například na propagační materiály měst či průmyslových podniků, kterými se Hrubý také živil. Měl však i vyloženě oblíbená místa, kam se pravidelně vracel za místní krajinou a jejími obyvateli. Srdeční záležitostí se mu stala jižní Morava, především okolí Pálavy, dále pak Valašsko a Vysočina. Snad ještě bližší vztah měl ke slovenské krajině. Ten mohl vzniknout již za útlého dětství, jehož část Hrubý prožil v Nízkých Tatrách. V dospělosti mu učarovala především krajina v okolí Liptova (především Liptovské Tepličky a Liptovské Revúce), kde pořídil mnoho krajinných, ale dnešním pohledem i etnografických snímků.

Hrubý sice nikdy etnografem nebyl, ale o život lidí, jejich obyčejů a prostředí se zajímal intenzivně

a hluboce. Nakonec jedna z jeho prvních reportáží pro časopis *Květy*, doplněná vlastním Hrubého textem a pěti snímky, byla nadepsána titulkem *Ogaři vyhánějí zimu* a dokumentovala jarní zvyk na některých místech Valašska. V případě Hrubého se tedy nejednalo o náhodné a bezcílné fotografování „exotických“ míst, ale o vědomou a dlouhodobou práci. S etnografií jej pojila i letitá fotografická práce pro Moravské zemské muzeum v Brně, která v Hrubém jistě vyvolávala chuť po hlubším poznání lidového prostředí a jeho obyčejů.

Hrubého intenzivní zájem o lidové tradice spadá hned do počátku jeho fotografické kariéry, tedy do doby socialistického realismu. Ten sice lidovému umění věnoval značnou pozornost, ale jeho pohled byl značně zkreslený. Požadavky doby byly jasné: lidovost musí být pojmána aktuálně, tedy v návaznosti například na proměnu venkova za socialismu. Z lidového života byly násilně „odebrány“ veškeré religiózní prvky a také vše, co by popíralo povinný optimismus doby. A přestože je Hrubého dílo jedním z těch nejdůležitějších v rámci socialistického realismu, paradoxně přináší mnoho snímků, které těmto dogmatům zcela odporují. Není bez zajímavosti, že ani dobová teorie Hrubého „lidové“ snímky, na rozdíl od těch z pracovního prostředí, příliš nechválila.

Mezi zcela tabuizovaná témata ve fotografii padesátých let tak například patřila smrt dětí. Děti sice představovaly pro celé umění socialistického realismu důležitý motiv, ale jako symbol budoucnosti a nového, lepšího věku. Jejich zobrazení muselo být optimistické, plné nadějí a radosti. O to více překvapí Hrubého fotografie *Mrtvé dítě* (1957) pořízená pravděpodobně v Liptovské Revúci. Snímek znázorňuje starší ženu truchlící u rakve ani ne půlročního dítěte. Že se jedná o výjev z lidového života, je zřejmé z celkového prostředí a z ženina oblečení, ale také ze způsobu vystavení rakve. Zarazí nás také konkrétnost fotografie. Kříž za rakví nás seznamuje se jménem i věkem malé holčičky. Zcela mimo tehdejší zobrazovací stereotypy jsou pak explicitní odkazy na křesťanství. Na kříži je napsáno „spočívá v Kr. pánu“ a v rakvi vidíme obrázky svatých. To vše činí z Hrubého snímku mimořádné dílo padesátých let. O tom, že sám

Mrtvé dítě, 1957, Moravská galerie v Brně.

autor považoval fotografii za výjimečnou, svědčí nejen dvě verze finálních výstavních zvětšenin (obě varianty – každá z jiného negativu – jsou uloženy v Moravské galerii v Brně), ale také prostor, který snímkům z pohřbu Marienky věnoval Hrubý ve svém archivu. V šanonu číslo 27 se nacházelo jedenáct vybraných snímků, které jsou navíc vedeny samostatně jako „dětský pohřeb“.

Mezi další tabuizovaná témata fotografie padesátých let pak patřily odkazy na katolickou církev, kterou totalitní režim systematicky potlačoval. Hrubý však ve svých fotografiích neváhal zobrazovat tradiční život v podhorských silně religiózně založených regionech v jeho úplnosti; velké množství snímků tak zachycuje katolické slavnosti či mše. Leckdy přitom zaznamenal intimní scény, jako například niternou modlitbu slavnostně oděných žen (*V kostele*, 1957). Vynikajících snímků podobného ražení vytvořil však Hrubý celou řadu.

V souvislosti s tématem lidových tradic asi nejvíce vynikne Hrubého portrétní umění, o kterém doposud nebyla řeč. Portrét představoval jeden ze zásadních žánrů amatérské fotografie, ze které Hrubý vycházel, a byl pochopitelně důležitý i pro reportážního fotografa. Z této pozice k němu také Hrubý přistupoval po celý život – jen výjimečně, a nutno říci bez valného úspěchu, portrétoval modely v ateliéru. Jeho silnou stránkou byl naopak portrét v přirozeném prostředí. Cit pro dané prostředí, charakter osvětlení a vyjádření osobnosti modelu tak Hrubý osvědčil u řady významných osobností (Eduard Hruběš, Adolf Kroupa, František Foltýn, Oldřich Mikulášek a další), ale i u portrétů dělníků (např. *Hutník*, 1953) a v neposlední řadě právě ve svých etnograficky zaměřených snímcích. Díla jako *Starý pastevec* (1950), *Horál* (1949) či *Muž ze Zázrivé* (1950) tak nesmírně citlivě propojují zobecňující a z pozice etnografie důležitou informační hodnotu fotografie s individualitou snímáných osob.

Hrubého zájem o zaznamenání lidového prostředí a jeho obyčejů trval až do počátku sedmdesátých let. Nešlo sice o pohled profesionálního etnografa, Hrubý byl a zůstal fotografem, ale o zájem hluboce zainteresovaného člověka, který za léta praxe rozuměl charakteru jednotlivých lokalit a jejich obyvatelům. Vrchol Hrubého aktivit v této oblasti pak spadá do padesátých let, kdy jako jeden z nejlepších fotografií socialistického realismu nepřistoupil na jeho zplošťující znázorňování lidových tradic, ale zaznamenával život v odlehklých vsích v jeho úplnosti a bohatosti.

Krajina, rytmus, struktura, světlo

Zájem Karla Otto Hrubého o krajinářskou fotografii byl mimořádný a intenzivní pozornost jí věnoval prakticky po celý svůj život. Podle vzpomínek rodiny i blízkých spolupracovníků právě krajinu fotografoval s největším osobním zaujetím, jednoduše nejraději. Tomu také odpovídá množství snímků, jež tvoří odhadem třetinu až polovinu z celkového počtu fotografií archivovaných v již několikrát zmiňovaných šanonech. *Krajinářská fotografie* je také název praktické příručky pro fotoamatéry, kterou sestavil a napsal společně s Antonínem Hinštem.

Vážnější zájem Karla Otto Hrubého o krajinářskou fotografii se datuje nejpozději od konce čtyřicátých let, byť je velmi pravděpodobné, že jako fotograf amatér se s tímto námětem setkával prakticky od svých tvůrčích počátků, tedy již o desetiletí dříve. Je také pravděpodobné, že hlubší zaujetí krajinou a jejím zaznamenáním bylo spjato se zájmem o lidové tradice na Slovensku, jižní Moravě a Vysočině, tedy v místech, kde fotografoval nejčastěji. Z výše uvedeného plyne první rys jeho přístupu ke krajině: Na rozdíl od řady českých fotografů se Hrubý nezajímal o člověkem nedotčenou krajinu pralesů (Jaromír Funke, Josef Sudek, Rudolf Janda a další), lužních lesů (Miloš Spurný) či krajinu vysokohorskou (Karel Plicka, Vilém Heckel, Ladislav Sitenský), ale o krajinu kultivovanou a upravenou člověkem. Krajinu, která má člověkem vytvořený řád.

Myslím, že v Hrubého krajinářském díle můžeme sledovat dvě základní linie zobrazování, kterými se pak zabýval po celé své tvůrčí období. Obě polohy lze nalézt ještě pohromadě v jeho rané fotografii *Krajina u Váhu* (1948). Vidíme na ní výsek podhorské krajiny zásadně dotvořené lidskou činností. Celý záběr je založený právě na rytmu jednotlivých prvků odkazujících na přítomnost člověka (kusů betonu a jejich povrchu), to vše je podpořeno jemnou prací s tonalitou jednotlivých částí snímku. Právě tak Hrubý často krajinu zobrazoval i v následujících letech. Zároveň v sobě tato fotografie nese něco z monumentality a romantičnosti klasické malby devatenáctého století a výtvarné fotografie přelomu devatenáctého a dvacátého století. I tuto polohu rozvíjel Hrubý až do konce své aktivní kariéry a až symbolicky končí podobnou fotografií také snímky řazené do archivních šanonů. Na snímku 149HX a 150HX (šanon číslo 148) z roku 1978 tak formálně velmi podobným způsobem znázornil svoji chalupu v Senotíně, kde až do konce života pobýval.

Ačkoliv tuto druhou polohu ovládal Hrubý bravurně, jsou jeho snímky založené na strukturách, rytmu, geometrických útvarech a specifické světelné atmosféře z hlediska dějin fotografie jistě zajímavější. Za povšimnutí však stojí i širší souvislosti. V době, kdy vznikaly první podobné fotografie, vládl domácímu umění socialistický realismus, pro který byla fotogra-

fie krajiny opět problematickou záležitostí. Krajina totiž jen těžko mohla nést socialistický obsah, jak se od uměleckých děl požadovalo, proto i čistě krajinářská fotografie na počátku padesátých let výrazně ustupuje. Hrubého krajinářské dílo je pak v těchto souvislostech možno vnímat až antiideologicky. Je založeno na formálních postupech, navíc často zobrazuje krajinu nedotčenou kolektivizací. Mezi další Hrubého formální postupy patřilo v té době velmi nezvyklé používání teleobjektivu či telepředsádky, což z logiky věci snižovalo popisnost záběru a umožňovalo autorovi lépe se soustředit na strukturu, osvětlení a rytmus jednotlivých prvků kompozice.

Takový je již snímek *Louky v horách* z roku 1950. Vidíme zde z nadhledu zaznamenané podhorské údolí s drobnými políčky, loukami, cestami a kupkami sena. Na první pohled téměř abstraktní struktura je podpořena nízkým světlem. Prostorově se ve snímku orientujeme snad jen díky věži kostela a několika málo stavením v pravém horním rohu záběru. V redukci zobrazeného a jakési tonální proměnlivosti snímku pokračoval Hrubý neustále dál. Když si vedle sebe seřadíme fotografie *Senoseč v Liptově* (1957), *Žňová krajina* (60. léta) a *Krajina* (1968), získáme přibližnou představu, jakým směrem se asi autor ve svém vidění krajiny ubíral. V nejmladším snímku jsou světelná reжіe, tvarová redukce a rytmizace dovedeny do krajnosti. Bez stavení v popředí bychom se v obraze jen stěží rychle zorientovali. Popisnost již nehraje žádnou roli, máme pocit, že hledíme na abstraktní obraz či fotografii z mikrosvěta. Tyto principy Hrubý rozvíjel až do počátku sedmdesátých let, kdy už s nimi dokázal v krajině dokonale pracovat. Myslím, že určitou paralelu v Hrubého díle tvoří již zmiňované snímky paprsků světla v továrních halách, které také povýšil na podstatu mnoha fotografií na úkor informační hodnoty – a také z nich udělal jistou manýru, jejíž efektnost dokázal maximálně využít. Zmíněný způsob přemýšlení a tvorby Hrubý také předával svým žákům a kolegům. Nejtěsněji na Hrubého v tomto ohledu navazuje jeho pedagogický kolega a také člen skupiny VOX Antonín Hinš.

Fotografie krajiny byla pro Hrubého také předmětem teoretického zájmu. V knize *Krajinářská fotografie*, kterou napsal společně s Antonínem Hinšem, krom

technických znalostí prokázal výbornou znalost dějin malířství, jež ho mohlo v mnoha směrech inspirovat.

Svůj um v zaznamenání krajiny využil Hrubý při tvorbě hned několika obrazových publikací. Jejich koncepce ale zdaleka nestála pouze na fotografiích krajiny. Knihy *Jižní Morava*, *Vysočinou po řece Jihlavě a dál od jejích břehů* či *Valašská suita* byly spíš jakousi oslavou daného kraje, krajiny, vesnic a jejich obyvatel, měst a života v nich. Všechny tři tituly představují mimořádně kvalitní obrazové publikace své doby.

Zcela svébytnou kapitolu v díle Karla Otto Hrubého tvoří fotografie lidskou činností zdevastované (většinou průmyslové) krajiny. Tyto snímky mohou na první pohled vypadat poněkud paradoxně, neboť Hrubý byl po celá padesátá a šedesátá léta jedním z nejvýznamnějších fotografů průmyslových podniků a jejich pracovníků. Přestože zaznamenával pozitivní aspekty lidské práce, zdá se, že chápal velmi dobře i její negativní důsledky. Svědčí o tom nejen pojetí některých snímků, které tyto dopady zdůrazňují, ale i vzpomínky kolegů nebo kapitola ve zmiňované knize *Krajinářská fotografie* nazvaná „Krajina soudobé civilizace, město“, která toto téma opatrně reflektuje. Jen složitě se ovšem dá určit, od jaké doby či fotografie lze tyto postoje autorovi přičítat, protože všechny myslitelné snímky časově předcházejí první ekologické iniciativy, a to i ve světovém měřítku. Názvy fotografií jako *Krajina* (60. léta), *Socialistický průmysl* (1967) či *Civilizace* (1967) v kombinaci s vyobrazenou destrukcí krajiny a znečištěním nás však nenechávají na pochybách o značné ironii jejich autora a snad i o jeho ekologickém smýšlení. Můžeme je tedy vnímat jako rané příklady takových děl, a to nejen v domácím prostředí, ale v širším kontextu ekologických aktivit.

Inscenovaná a sestavená realita

V dosavadní literatuře o dějinách české fotografie bývá jméno Karla Otto Hrubého často skloňováno také v souvislosti s rozvojem inscenované fotografie konce šedesátých let a následující dekády. Často je zmiňována jeho role pedagoga na Lidové škole umění v Brně, kde vedl budoucí členy skupiny Epos, přičemž Epos hrál v inscenované fotografii přelomu šedesátých a sedm-

desátých let zásadní roli. Tím však většinou zmínky o významu Hrubého končí. Zdá se však, že Hrubého příklad ovlivnil tvorbu skupiny Epos zcela zásadně a že autor sám se inscenacím věnoval nečekaně brzy a intenzivně. A co víc, že inscenovaná fotografie organicky vychází z jeho přístupu k fotografii jako takové.

Víme již, že Hrubý patřil k nejdůležitějším fotografům socialistického realismu, pro který inscenace fotografií a manipulace představovaly zcela běžnou tvůrčí metodu. Nešlo o to zachytit skutečnost, jaká byla, ale jaká by měla být. K tomu se běžně využívalo manipulací v temné komoře, nebo se vytvářely scény přímo pro fotografa. Na rozdíl od mnoha svých kolegů Hrubý v tomto ohledu nepřekračoval určitou mez soudnosti, autentičnosti a především kvalita finální fotografie pro něj byla vždy zásadní. Přesto si lze jen těžko představit, že některé Hrubého snímky vznikaly bez spolupráce s fotografovanou osobou, a to včetně tak známých děl, jako je *Kouzelník* (1953), kde by se bez součinnosti se zaznamenaným dělníkem autor jen velmi těžko vyhnul pohybové neostrosti. I Hrubý tedy snímky částečně inscenoval a dotvářel, ale jeho vstupy byly vždy jemné a svědčí o jeho kvalitách a kultivovanosti.

Mnohem méně čitelné a očekávatelné jsou Hrubého vstupy do fotografií všedního dne, které vypadají jako reálné momentky. Některé z nich ale Hrubý pečlivě inscenoval a zkoušel nejlepší varianty záběrů. Jako příklad může posloužit již zmiňovaná fotografie *Nedělní odpoledne* (1957), působící naprosto přirozeným a bezprostředním dojmem. Jak ovšem ukazuje Hrubého archiv, existuje několik variant snímku, na kterých autor krom své pozice mění také stanoviště staršího páru. Podobných příkladů nalezneme v archivu celou řadu a nutno dodat, že nebyl ve své generaci s tímto přístupem nikterak osamocen.

Všechny tyto inscenace však spojuje snaha vypadat co nejreálněji, nejlépe jako momentky z běžného života. Ideálně by se nad nimi divák neměl vůbec pozastavit ani dále zamýšlet a měl by si být jistý, že zaznamenaná situace vznikla spontánně, bez zásahu fotografa. Na konci padesátých let však začínají svá raná inscenovaná díla vytvářet Clifford Seidling a Jan Saudek a jejich práce výše uvedené pořádky značně narušují. Seidlingův *Portrét za městem* (1959) či Saudkův slavný

Flétnista, kolem 1970, Moravská galerie v Brně.

snímek *Hey, Joe!* (1959) vypadají sice na první pohled jako momentky, ale nepravděpodobné a podivné scény, které zachycují, narušují zavedená čtení fotografií, pracují s příběhem a až s filmovou dějovostí.

Překvapivě brzy nalézáme principiálně podobné fotografie i u Hrubého. Již z roku 1963 pochází jeho snímek *Melancholická*, pořízený na sídlišti Bílá Hora v Brně, který se svojí snovou atmosférou a použitím tří plánů velmi blíží právě Seidlingovi. Od té doby se Hrubého zájem o inscenovanou fotografii začal sice velmi pomalu, zato opravdu silně prohlubovat. V roce 1965 vytvořil několik podobně laděných portrétů u Moravského Krumlova, o rok později inscenace se svými studenty při přípravě školních slavností, takzvaných „šušinek“. Je jasné, že právě taková práce, kdy aktivně zapojoval svoje studenty, měla na jejich směřování asi největší vliv.

V létě roku 1967 pak Hrubý projíždí bezmála celou republiku a zastavuje se také v severních Čechách u Dřínovského jezera, kde fotografuje svoji dceru

a syna (členové vlastní rodiny, včetně tří dětí, byli Hrubého oblíbenými modely). Vytváří několik vynikajících inscenací, mimo jiné i snímek *Civilizace*, znázorňující mladý pár před mrtvolnou hladinou jezera, za kterým je vidět průmyslový závod či tepelná elektrárna. Fotografie vědomě poukazuje na zdevastované životní prostředí této lokality a na její nejistou budoucnost. Ve stejném roce inscenuje svoji mladší dceru Kamilu a staré kolo na svahu u své chalupy a vytváří sérii snímků, z nichž ten nejznámější se stal tvář kolektivní výstavy skupiny VOX, nazvané *Svět absurdit*. Na podzim pak opět tvoří sérii inscenací, pravděpodobně se svými studenty, a vznikají fotografie *Flétnista* a *Rodina*, obě tradičně datované až do roku 1970. Podle Hrubého archivu ale vznikly prokazatelně o tři roky dříve. Tato zdánlivě drobná korekce je však nesmírně důležitá, protože z uvedených snímků nedělá tvorbu paralelní ke skupině Epos, ale její předobraz a pravděpodobně i vzor.

Intenzita inscenovaných fotografií kulminuje právě v letech 1967–1972. Nejde však jen o počet inscenací, ale také o jejich rostoucí bizarnost. Hrubý neváhá inscenovat například svatbu, smuteční rozloučení s právě zabýtým a staženým králíkem či bujaré pijácké večírky. Modelem jsou mu neziádka rodinní příslušníci nebo studenti. Asi nejznámějším snímkem v tomto smyslu je *Madona z JZD* (1970) znázorňující mladou světlou dívku s jehnětem v náručí. Na vlasy jí dopadá proud světla a za ní se nachází spoře oděná mužská postava v bílém plášti a další dvě ženské postavy. Celá scéna se odehrává v jakémsi polorozpadlém zemědělském stavení. Jedná se téměř o postmoderní parafrázi křesťanské tradice a socialistického realismu.

Podle archivu Karla Otto Hrubého se zdá, že s inscenovanou fotografií skončil v roce 1973. To už je ovšem doba, kdy jeho fotografická produkce prudce klesá, pravděpodobně pod vlivem čím dál náročnějších pedagogických povinností. Dílo, které do té doby na poli inscenované fotografie vytvořil, je však mimořádně důležité. Intenzita ani rozsah, jakým se inscenované fotografii věnoval, nebyly doposud nikde zmiňovány a zdá se, že Hrubého dílu musíme zpětně přičíst skutečně zásadní podíl na rozvoji inscenované fotografie konce šedesátých let a počátku doby normalizace.

V roce 1967, kdy Hrubý začíná intenzivně vytvářet inscenované fotografie, také sestavuje svoje první fotografické montáže. Ty vznikaly pravděpodobně jako fyzicky vytvořené a slepené koláže fotografií, přičemž autorství použitých snímků není jasné. Koláže pak Hrubý přefotografoval a finální snímky zvětšoval z nově vzniklého negativu. Mnohá z děl jsou velmi absurdní až bizarní a kombinují zcela neslučitelné reality. Někdy z nich cítíme výsměch směrem ke společnosti a režimu (opice v davu jásajících svazaček či příslušník VB „odstavující“ ze silnice běžícího tygra atd.). Celkově nalezneme v díle brněnského autora kolem padesátky podobných montáží a nelze je tak přejít jako naprosté marginálie. Z některých montáží nadto vytvořil i finální pozitivy, a považoval je tedy za hodné veřejné prezentace.

Velmi nápadná je i časová shoda mezi Hrubého inscenovanou fotografií a fotografickou montáží. Jako by koncem šedesátých let začínala být autorovi realita tohoto světa, na niž je fotografie ze své podstaty vázána, příliš těsná a potřeboval ji přesáhnout. Po pětadvaceti letech vyplněných nesmírně intenzivní a náročnou fotografickou prací by se nakonec nebylo čemu divit. Přibližně o deset let později se pak Hrubý fotografie zcela vzdal a vrátil se k malování, jež mu bylo od mládí koníčkem. Jeho obrazy, plné naivních a bizarních scén, mají ve zmiňovaných inscenovaných fotografiích a montážích své přímé předchůdce.

Malování naplňovalo Hrubému čas především v Senotíně, kam se v důchodovém věku odstěhoval. Stalo se ale do určité míry i nutností, protože fotografie byla v Hrubého pojetí spojena s neustálým cestováním, které pro něj bylo po prodělaném infarktu jen těžko myslitelné. Hrubý tedy ke konci života nejezdil za obrazy, ale obrazy přicházely k němu v myslí a on je maloval. Obecně snad můžeme tato díla zařadit někde na pomezí naivního a imaginativního umě-

ní: Jsou jakousi odlehčenou variantou témat, jako je „všední“ život člověka ve městě, jeho působení na životní prostředí, život v totalitním režimu či tragické nehody – tedy témata, které nezřídka zaznamenával i ve fotografiích. Nakonec některé Hrubého malby citují ikonické snímky z dějin fotografie. Příkladem může být malba centra města s vlakem visícím z proražené nádražní haly, která zjevně cituje slavnou fotografii zachycující nehodu vlaku z Paříže z roku 1895. Přes veškerou očividnou naivitu však Hrubého malby dodnes působí podivnou naléhavostí.

Karel Otto Hrubý se narodil ve Vídni a dožil v prakticky zapomenuté vesnici na jihu Čech. Možná představují tyto údaje dobrou – byť jistě zjednodušující – paralelu k jeho dílu. I to směřovalo od proslulosti a všeobecné známosti hned v počátcích jeho tvorby až po jisté nepochopení a málem až zapomenutí na konci jeho života, kdy byl znám vlastně jen hrstce odborníků, bývalých spolupracovníků a žáků. Viděno s odstupem je ale zřejmé, že dílo K. O. Hrubého je dílem výjimečné kvality i šíře. Přičteme-li k tomu všestranné autorovo organizační působení na domácí fotografii a jeho pedagogickou činnost, tak musíme Hrubému právem přiřknout pozici jednoho z nejvlivnějších a nejdůležitějších českých fotografů druhé poloviny dvacátého století.

Text Lukáše Bártlů tvoří jednu kapitolu v publikaci *Karel Otto Hrubý. Fotograf, pedagog, teoretik*, kde je opatřen rozsáhlým poznámkovým aparátem, jež z nedostatku místa nebylo možné do této časopisecké ukázky zařadit. Retrospektivní výstava je k vidění v Domě umění města Brna až do 4. března 2018.

Lukáš Bártl je historik umění, působí jako pedagog na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Fakultě umění Ostravské univerzity.

Svatováclavská bible – krásná kniha!

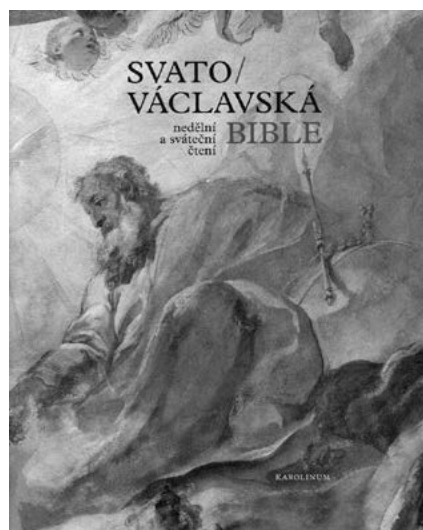
JIŘÍ HANUŠ

V předmluvě ke knize *Svatováclavská bible: Nedělní a sváteční čtení* konstatují editoři (dvojici Havlík – Koupil doplňuje Martin Mádl), že jejich úmyslem bylo připomenout podnik, který zabral od roku 1669 dlouhých šestačtyřicet let a který představuje velkou událost českých kulturních i církevních dějin. Zvolili variantu vydání nikoli celého textu *Svatováclavské bible*, ale antologie, kterou opatřili nejen kvalitním úvodem, ale též obrazovým doprovodem. Jak konstatují v úvodu: „Významnou a význam nesoucí součástí knihy má být obrazový materiál, jakési album maleb a grafik položené vedle textu proto, aby čtoucí mohli být zároveň pozorujícími.“ (s. 15) Reprodukci je na čtyři desítky a skutečně odpovídají textu, a to nejen tematicky. Jsou vybrány z míst, která nějak souvisejí s českou barokní kulturou, případně i přímo s představenou biblí. Dodejme, že je to způsob promyšlený: dnes by se našlo zřejmě málo čtenářů celé *Svatováclavské bible*, protože na rozdíl od *Kralické bible* již ztratila své církevní liturgické zakotvení. Jistá meditace nad vybranými texty kombinovaná s prohlížením obrázků se tedy jeví jako více než vhodná metoda, jak přiblížit starý překlad dnešku. Je to tedy jakási vlídná a snad i účinná forma „aggiornamenta“.

Editoři rozhodně neodbyli úvod, proto je podstatné se u něj zastavit. Nejedná se totiž o uvedení v pravém slova smyslu, jde spíše o odbornou studii, která připomíná, jak složitě bible vznikala, kdo ji podpořil duchovně i finančně, kdo na ní pracoval a jak vypadal tehdejší text. To vše je obratně zasazeno do kulturních souvislostí. Autoři se nevyhýbají otázkám chápání katolického kánonu, otázce překladu z *Vulgáty* (liturgickým jazykem v raném novověku byla latina, což potvrdil tridentský sněm), vztahu biblického textu k jeho výkladu. Zapřemýšleli nad tím, jak bible vznikla, ale také nad tím, komu byla určena: duchovní totiž

potřebovali nejen samotný překlad biblického textu, ale také komentáře pro potřeby kázání a misí. Trojice autorů se nebránila ani kontextuálním úvahám nad čtenářskou vzdělaností barokní doby a jako podnětné je možno vidět i pasáže o liturgickém roce, který byl ostatně klíčem k výběru konkrétních úryvků – úvod lze užitečně číst jako stručné shrnutí liturgických dob, liturgických oslav a odpovídajících biblických perikop.

Na *Svatováclavské bibli* jsou velice zajímavé zmíněné komentáře, kterých si editoři nejen všimli, ale také je ve výběru uvedli. Jsou pozoruhodné zejména proto, že jejich prostřednictvím dostávali duchovní k dispozici „arzenál příkladů“ kazatelských, katechetických a polemických promluv, které mohli prakticky využít. Jak píší editoři: „Dnešní čtenář najde v komentářích nepřehledné množství informací k dobové liturgické praxi, interpretaci různých míst Písma, ale i kulturní historii, polemikám s nekatolickými vyznáními

Svatováclavská bible. Nedělní a sváteční čtení.
Nakladatelství Karolinum, Praha 2017, editoři: Jiří M. Havlík a Ondřej Koupil, 312 s.

a k pojmání nejruznějších českých historických osobností – například mistra Jana Husa...“ (s. 37) Dodejme, že Svatováclavská bible též svými paratexty používala i *Kralickou Šestidílkou* (1579–1594), z níž konečně překladatelé na mnoha místech vycházeli.

Barokní éra už dávno není popelkou a díky významným historikům, historikům umění a literárním historikům se baroko v průběhu 20. století postupně etablovalo na období, které má stejné „právo na existenci“ a právo být vážně zkoumáno jako každé jiné období. To platí i o dějinách jezuitského řádu, který byl v moderní historii často napadán, ba vysmíván – stačí vzpomenout i na tak úctyhodného muže, jakým byl Karel Havlíček Borovský. V této souvislosti je více než dobře, že editoři rozvedli jezuitský podíl na „adaptaci“ *Svatováclavské bible*, a to především práci Jiřího Konstance (1607/8–1673) a Matěje Štájeru (1630/1–1692). Mimochodem první je spojován s osobností významného básníka Bedřicha Bridela, neboť společně působili ve Staré Boleslavi, druhý zase s brněnským novicmistrem Martinem Štředou, jehož ostatky jsou dodnes uctívány zbožnými Brňany.

Protože tato recenze je psána v době mezi volebními maratony (parlamentní volby za námi a prezidentské před námi), není od věci ji zakončit citátem z neděle XXII. po Svatém duchu, připomínajícím řeč z Matoušova evangelia, jenž se stal hlavolamem, s nímž si často nevěděli rady ani církevní vykladači, ani světská panovníci. Konečně, na tomto citátu je zřejmě založeno i tradiční rozdělení moci duchovní a světské, což se jako existenciální ukázalo v tragickém 20. století, v době nelidských ideologií a režimů.

Odšedše faryzeové, uradili se, aby jej polapili v řeči. I posílají k němu učedníky své s herodyány, řkouce: „Mistře, víme, že pravdomluvný jsi a cestě Boží v pravdě učíš a nedbáš na žádného, nebo nepatříš na osobu lidskou. Protož pověz nám, co se tobě zdá: sluší-li daň

dáti císaři, čili ne?“ Poznav pak Ježíš zlost jejich, řekl: „Co mne zkoušíte, pokrytci? Ukažte mi peníz daně.“ A oni podali mu peníze. I řekl jim Ježíš: „Čí jest tento obraz i nápis?“ Řkou jemu: „Císařů.“ Tehdy dí jim: „Dávejte tedy, co jest císařovo, císaři, a co jest Božího, Bohu.“ (Mt 22,15–21, s. 181)

A má-li být aktualizace dokonána vzhledem k současné diskusi o církevním majetku, budiž citováno z komentáře o tom, že „stav duchovní může statky vládnouti“:

Zdravěji tomu rozuměli slavní naši předkové křesťanští a katoličtí mocnáři, císařové a králové, jacížto byli Konstantýn Veliký, Pipín, král francký, Karel Veliký, Ludvík, jeho syn, (a ať domácích nepominu) Vratislav, Břetislav, Karel Čtvrtý a jiní, jichžto počtu nelze zde přivést. Jak bohatě a štědře slavná tato a věčné památky jak před Bohem, tak před celým světem hodná knížata služebníky Boží, kněžstvo a veškeren stav duchovní sou neopatřila? Kolik sidel farních, děkanství, proboštství, biskupství, arcibiskupství, kostelů, špitálů, klášterů nevzdvihla a je spolu s věčnými platy, mohovitým i nemohovitým zbožím, gruntovními i peněžitými důchody, nad to i klatbou a hrozným zlořečením proti škůdcům a násilníkům jejich vyhlášeným a na věčnou památku v kšaftu zanechaným neobmezila a neobhradila? Kdo to vypraví? (s. 267)

Dosti však aktualizací. I díky editorům a vydavatelům „Svatováclavky“ si připomínáme staré rčení, že každé historické období má k Bohu stejně daleko. Platí to i pro dříve zavrhané baroko; doufejme, že to platí i pro naši postmoderní současnost...

Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Z nových knih

JAN AMOS KOMENSKÝ SPISY O PRVNÍ FILOSOFII

OIKOYMENH, váz., 765 s., 648 Kč

Kniha přináší dvojjazyčnou edici metafyzických textů Komenského. Jde o vydání jeho šesti spisů, které představují systematické pojednání o první filosofii: český překlad je

v zásadě pořízen nově, s oporou o již stávající překlady, pokud jsou, a o výsledky nového bádání o Komenského filosofii a jeho terminologickém systému. Publikace je uvedena analytickou studií o Komenského metafyzice a vybavena podrobným odborným komentářem. Vydavateli jsou Vojtěch Balík a Věra Schifferová.

MARSILIO FICINO O SLUNCI, O SVĚTLE

OIKOYMENH, váz., 228 s., 298 Kč

Spisy O Slunci a O světle představují zralou podobu autorova myšlení. První spis vychází z přírovnánní ideje dobra ke Slunci a z analogie mezi viděním a věděním, jak

je předkládá Platón v Ústavě. Spis O světle je inspirován plótinovskou

metafyzikou světla. Alegorické výklady Slunce a světla patří ke klíčovým motivům Ficinova myšlení.

IVAN LEFKOVITS (VYD.) „ŽIJ SE SVOU MINULOSTÍ“ Soubor vzpomínek těch, kdo přežili holocaust

OIKOYMENH, brož., 987 s., 850 Kč

V roce 1995 vznikla ve Švýcarsku společnost nazvaná „Kontaktní místo pro ty, kdo přežili holocaust“, která reagovala na výzvu Elie Wiesela shromáž-

ďovat dosud neuveřejněné vzpomínky a uchovat je v rámci celosvětové sbírky svědectví o holocaustu. Podařilo se získat záznamy 15 jedinečných příběhů, jejichž protagonisté našli svůj nový domov ve Švýcarsku. Autoři vzpomínek pocházejí z Čech, Moravy, Slovenska, Polska, Maďarska a Německa. Vydání sestává z 15 sešitů v kartonové kazetě. Obálky sešitů jakož i kazetu zdobí výřezy z monumentálního obrazového cyklu „Birkenau“ slavného německého malíře Gerharda Richtera.

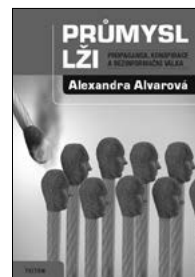
OIKOYMENH

Černá 3, 110 00 Praha 1
tel./fax: 224 930 310/212

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek mezi 9:30 a 16:30. 15% sleva, 20% sleva pro studenty; www.oikoymenh.cz, distribuce@oikoymenh.cz

ALEXANDRA ALVAROVÁ PRŮMYSL LŽI

Triton, brož., 256 s., 249 Kč

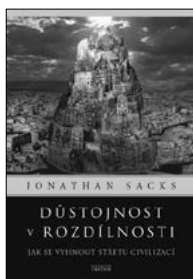
Pokud také patříte k lidem, kteří přísahají na své kritické myšlení, vzdělání a zdravý selský rozum, je tahle kniha přesně pro vás. Přesvědčí vás, že nic

takového vlastně neexistuje. Napsala ji žena, která se politickou propagandou a marketingem zabývá 20 let. Ukáže vám, jak vrtošivý, nespolehlivý, emocionálně labilní a dětsky naivní je náš mozek při vytváření názorů. Spolu s ní se ponoříte do světa, o kterém se doposud nikde nepíše, protože se nachází za kulisami velkých mocenských her, kde se točí miliardy. V tomhle světě neplatí, že jedna a jedna jsou dvě. Ani pro vás ne. Je to svět manipulace a propagandy. Alexandra Alvarová se rozhodla promluvit, abyste pochopili, jak snadnou představujete kořist pro politické marketéry. Tato kniha vám ukáže, jak propagandu rozeznat a jak se jí bránit.

JONATHAN SACKS DŮSTOJNOST V ROZDÍLNOSTI

Triton, váz., 349 s., 349 Kč

O nastupujícím globálním prostředí bylo napsáno mnoho knih, avšak jen velmi málo z nich pojednává o souvisejících mravních a duchovních

otázkách. Přitom právě ony patří k těm nejzávažnějším, na něž si musíme odpovědět, máme-li zvýšit šance na zachování míru. Přesně těmito otázkami se

ve své knize *Důstojnost v rozdílnosti* zabývá držitel Templetonovy ceny (2016) a jeden z nejvýznamnějších současných náboženských myslitelů a filozofů, rabbi Jonathan Sacks. Leitmotivem knihy je obhajoba Bohem ustanovené lidské rozmanitosti. Podle Sackse je nutné nejen hledat hodnoty společné všem náboženstvím, ale hlavně zásadně přeformulovat způsob, jakým vnímáme svou rozdílnost. Novým čtením známých i méně známých pasáží Hebrejské bible a jejich aplikací na ty nejpalčivější otázky současnosti Sacks odhaluje bohaté a dosud neprozkoumané zdroje, které máme při jejich řešení k dispozici.

Nakladatelství Triton
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10
tel.: 226 220 025
www.tridistri.cz, info@triton-books.cz

TEREZA POSPÍŠILOVÁ
STŘEDOEVROPSKÁ UNIVERZITA V PRAZE A ČESKÁ SOCIOLOGIE
Studie transnacionální filantropie
SLON, brož., 270 s., 375 Kč

Knihy se věnuje případu koleje Středoevropské univerzity, která existovala v Praze v první polovině 90. let 20. století a u jejíhož zrodu stál americký mecenáš maďarského původu George Soros. Na základě rozhovorů s pamětníky a detailního studia dokumentů popisuje autorka

počátky Středoevropské univerzity v kontextu Sorosovy filantropie ve střední Evropě a s ní spojených transnacionálních sítí a ideálů. Předčasné ukončení pražské koleje vysvětluje nedostatkem místní podpory v politických i akademických kruzích a nedostatkem kulturního a symbolického kapitálu, který by umožnil trvalejší existenci Středoevropské univerzity v Praze, školy zaměřené na sociální a humanitní vědy.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz, slon@slon-knihy.cz

IAN MORRIS
K ČEMU JE DOBRÁ VÁLKA?
Konflikty a pokrok civilizace
Dokořán a Argo, váz. s přebalem,
440 s., 599 Kč

Ian Morris vpraví hrůzný, ale fascinující příběh patnácti tisíc let válek a dochází k překvapivému závěru: války zajistily lidstvu více bezpečí a bohatství. Na základě výzkumů z oblasti kulturní historie, archeologie i biologie ukazuje, že v době kamenné žili lidé v malých, ustavičně se svářících společnostech a měli deseti-až dvacetiprocentní šanci, že zahynou násilnou smrtí. Oproti tomu ve 20. století zemřela násilnou smrtí ani ne jedna osoba ze sta (a to

navzdory oběma světovým válkám). Autor mapuje historii válek od pravěku až k robotickým střetům blízké budoucnosti. Následujících několik desetiletí se může stát nejnebezpečnějším obdobím lidské existence, ale pokud tuto dobu přežijeme, možná se konečně naplní starý sen o světě věčného míru.

Dokořán,
Holečkova 9, 150 00 Praha 5
tel.: 257 320 803
dokoran@dokoran.cz
www.dokoran.cz

MARKÉTA ŠKODOVÁ, MICHALA ŠKRÁBOVÁ A KOL.
MEDIÁLNÍ SMRT KONSENZU
Togga, brož., 192 s., 260 Kč

V posledních zhruba dvaceti letech sílí varovná až panická tónina politicko-mediálního diskurzu, která – byť v podstatě nevyvrčeně – operuje s představou hluboce dysfunkčního stavu veřejné diskuze a oslabení, či snad dokonce ochromení možností demokratického rozhodování. Konstitutivním rysem tohoto výkladu současné situace je právě zmíněná nesmiřitelná polarizace (a neochota se angažovat). Předkládaná publikace si tuto tóninu nesmiřitelné polarizace bere jako výchozí polohu svého kriticko-analytického přístupu a snaží se ji podrobit detailnějšímu rozboru.

Togga, spol. s r.o.
Radlická 48, 150 00 Praha 5
tel.: 603 551 179
www.eshop.togga.cz, togga@togga.cz